

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXIV — leto 1978/79 — št. 3-4

Jezik in slovstvo

Letnik XXIV, številka 3-4

Ljubljana, december-januar 1978/79

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 števil)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved, Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina tretje in četrte številke

Razprave in članki

65 *France Bezljaj* Slovensko, kajkavsko in čakavsko kača »serpens«

67 *Jože Pogačnik* Model Goldsmithovega romana Wakefieldski župnik v genezi jugoslovanske pripovedne proze

79 *Stanko Kotnik* Slovnici pouk ob literarnem besedilu

86 *Erika Kržišnik* Sinonimi v povesti Dostojevskega »Dvojnik«

92 *Marija Kolar* Smiselno branje umetnostnega jezika v osnovni šoli

V spomin

101 *Franu Petretu* v slovo

102 *Matej Rode* A. V. Isačenko kot slovenist

103 *Albinca Lipovec* Bohuslav Havránek

105 *Viktor Smolej* Ján Stanislav

107 *Jurij Rojs* Aleksandr Aleksandrovič Reformatski

Metodične izkušnje

108 *Andreja Bizjak* Živalska pripoved Svetlane Makarovič v osnovnošolskem razrednem pouku

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

115 *Franc Štrimpf* Indijski motivi in vplivi indijske filozofske misli v pesmih Antona Aškerc

121 *Martin Jevnikar* Prispevek Martina Benčine za Cronijevo knjigo o Županičiču III

Ocene in poročila

124 *Nikolaj Jež* Celjski grofje v slovenski dramatik

125 *Andrijan Lah* Čas sinteze

Zapiski

128 *Irena Bratina* in *Nives Bogdan* K polemiki o sodobnem pouku slovenščine

3-4/3 *Matej Rode* Inštitut za makedonski jezik

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKO, KAJKAVSKO IN ČAKAVSKO *kača* »serpens«

Vrsta besednih družin bi potrebovala izčrpnjše in obsežnejše analize, preden bi zgoščen povzetek najvažnejših izsledkov našel svoje mesto v etimoloških slovarjih. Tega, žal, ni mogoče vedno opraviti, ker je leksičnega gradiva preveč, da bi ga en sam delavec mogel v svojem življenju vsestransko pregledati. Celo pri besedah, ki so splošnoslovanske in se že dolgo zde zadovoljivo pojasnjene, odkrije neredko sistematično brskanje po izraznem fondu vseh slovanskih jezikov nove vidike ali vsaj bistveno važna dopolnila. Kadar pa je areal besede tako omejen, kakor pri našem *kača*, se je komaj mogoče še opirati na skope podatke v dosednji strokovni literaturi.

Miklošič v svojem etimološkem slovarju (str. 108) samo registrira slovensko *kača* »Schlange« in *kača ljutica* »vipera«. Berneker, I 465, ki opozarja tudi na kajkavske in čakavske oblike, se sklicuje na Meilletovo mnenje, da so imena kač največkrat tabuirana. Beseda se mu zdi nejasna in samo z rezervo opozarja na možnost povezave z glagolom *kačiti*. Še pred njim je Šrekelj, Zur slavischen Lehnwörterkunde 31 mislil, da je *kača* izposojeno iz romanščine. Res je latinsko *cochlea* »polž« dalo v Toskani *coccia*, vendar so pomeni »polž, školjka, strok, lupina« tako daleč od slovenskega *kača*, da to domnevo ni mogoče vzeti resno v pretres. Srbohrvaško je *cochlea* dalo *kūča* »zidarska žlica, zajemalka«, slovensko samo v Režiji *čaća* »zajemalka« iz furlanskega *ciazze* (o tem Skok, ERHS II 10). Kasneje je Skok, Etnolog V—VI 46 d. opozarjal na srbohrvaške dialektične oblike *gačka*, *gaška* poleg *kačka*, *kaška* »zmija«, ki naj bi bile prehodne evfemistične tvorbe od prvotnega *gadъ* do *kača*. To svoje mnenje ponavlja Skok še v ERHS I 542 (pri geslu *gād*), vendar so to lahko samo lokalna vmesna križanja med *gad* in *kača*, o katerih v slovenščini ni izpričanih sledov. Prešernov verz »tam vidi gnezdti strupene gade« je samo licentia poetica. Do neke mere je narečno sinonim *zmija* z obema pomenoma »serpens« in »draco«, pri starejših avtorjih *zmij* (m.) »Natter, Schlange, Drache, Lindwurm« (Megiser) poleg *zmet* (m.), v 16. st. *smiet* »draco« (Bohorič, Megiser), kasneje *smiet* (Hipolit) in pri Pohlinu *zamjēt* »draco«. Pleteršnik navaja iz Gabrij pod Krasom *zmēt* (m.), g. *zmēta* »Schlange« po Erjavcu, LMS, 1882—83, 338, 339 poleg *zmetica* (f.). Miklošič je v svojem etimološkem slovarju, 403 pravilno uvrstil ta nenavadni apelativ k besedni družini *zmij* (m.), *zmija*, vendar ga ni rekonstruiral. Najbolj verjetno je treba izhajati iz **zmъjētъ*, torej nekako »zmajev mladič«, vendar ne nevtrum, kot je pri apelativih navada, ampak maskulinum, kakor ga srečujemo samo pri antroponimih. Zanimiv je Pohlinov *zamjēt*, kar kaže na praslovansko **zъmъjētъ*, primerjaj rusko *zomija*. V cerkvenoslovanskih tekstih srečujemo *zъmij*, *zъmij* poleg *zmij*, *zъbj*, *změj*, *zmej*, *zmoj* iz indoevropske

osnove *ǵhem- »zemlja«, primerjaj litavsko žemašliaužė »kača« k žėmė »zemlja«, albansko dēmjē »gosenica« k dē »zemlja« (Fraenkel, ZSPH XIII 236).¹ Stari adjektiv *zmьjьnъ je izpričan v toponimu Zminec, 1291 in villa Trachen, 1500 Smintzi (plurali) in v fitonimu zmīnec »Arum maculatum«, poleg tega pa še v apelativu zmenē (n.) »spaček« (<*zmьjьnę), ki ga Pleteršnik ne navaja, pojasni nam pa pomen toponima *zmьjьnъci in današnje priimke Zmanc, Zmanjšek, Zmajšek in po napačni dekompoziciji tudi Mencej.

To verjetno zelo staro pomensko izročilo naj podrobno razčistijo etnografi, obenem pa je tudi dokaz, da se odkriva v jeziku na vsakem koraku nekaj prese- netljivega.

Poleg Skoka se je problema slovenskega kača dotaknil samo še Oštir, ki je v Razpravah ZDHF VI 196 rekonstruiral praslovansko *kākjā, kar je primerjal do- kaj negotovo z nekaterimi domnevno predgrškimi imeni. Vendar bi brez težav lahko izhajali iz *kōkja z dolgim -ō- kot prevojno stopnjo k ide. -ey-, -oy-. Ta v baltskih jezikih izredno pogosto zastopana prevojna stopnja se pojavlja tudi v slovenščini in presenetljivo je, da je največ doslej ugotovljenih primerov prav v severozahodnem južnoslovanskem prostoru.² Iz osnove *keyk-, *kouk- »kriviti, upogibati« ima litavščina -ō- stopnjo pri kúoka, kúokas »Keule, Knüt- tel, Kegel, Kolben«. Sicer izhaja Būga Rinktiniai raštai II 211 iz indoevropskega *kwōka, ker je želel litavsko obliko uskladiti s slovanskim kvaka »kljuka«. Li- tavsko -uo- je največkrat refleks za staro -ō-, vendar tudi za -wō-. Zato v balt- skih jezikih ta tako imenovani »Schwebeablaut« ni dovolj jasno razviden kakor v slovanskih. Pustimo vnemar druge baltske oblike, kakor je litavsko kūikis »prot, beraška palica« poleg kūikis in kukà, zanimajo nas predvsem slovanski refleksi.

Slovenskemu kvaka je izpričano še srbohrvatsko kvāka ter slovaško in gornje- lužiško kvaka. Glagolom (za-)kvačiti, a tudi kvačkati ustreza slovaško kvačit', kavačkai' in gornjelužiško kvačić. Toda srbohrvaško temu pomensko odgovarja (zà-)kačiti poleg nātkačiti »prelisičiti«, makedonsko zakači »pripeti« in »vzpeti se (na konja)«, enako bolgarsko zakačam, kačvam konja. Slovensko kačiti, raz- kačiti »razjeziti« je kljub Bernekerju, SEW I 465 težko uskladiti s temi pomeni in enostavneje je sklepati na izvedenko od kača »serpens«. Omeniti je treba še slovensko pokvečiti »pohabiti«, pokvēka »pohabljenec« iz poredko izpričane stopnje *kvēk-.

Drugo pomensko skupino predstavlja slovensko kākča »der schiefe Abfall der schmalen Dachseite, der Walm« (dolenjsko, notranjsko) s sinonimom kič (Piv- ka). Oblika kič iz *kykjo- ne povzroča težav. Dolga -ū- stopnja je tudi v srbo- hrvaškem kika »perčin« in kičma »hrbtenica« (o tem Bezljaj, JiS XIX 88), ma-

¹ Tudi smok »zmaj« in smokulja »vrsta kače«, sbh. smūk poleg smōk (o arealih podrobno Skok, ERHS III 296, makedonsko in bolgarsko smok »vrsta kače«, cerkenoslovansko in starorusko smokъ »serpens, draco«, belorusko cmok »dobri deimon«, poljsko smok, cmok, cmuk, češko dialektalno smok, cmok, tmok, zmok, staročeško zmek »zmaj, hudič«, iz slovanščine litavsko smākas »zmaj« je verjetno staro *smьkьkъ k smekniti, smicati, smukati, smukniti, staro smьmykati »plaziti se« (Miklošič, SEW 311; Skok, ERHS II 290; Machek, ESc² 717).

² Glej F. Bezljaj, Einige Fälle des -eu- : -o- Ablauts im Slavischen, Linguistica, IX, 1971, 23 d. K temu bi dodal še slovensko dialektično dabra »wasserreiche Gegend« (Pohorje), kar ustreza letonskemu topo- nimu Duobe in staropruskim imenom jezer Doben, Dobrin. V Linguistica I 50 (SR VII) sem izhajal iz *dōbra, vendar je -o- na Pohorju nastal iz -a-. Naj omenim še slovensko gabati poleg poginiti, pogubiti, na otoku Mljetu gaba »arthritis« ali srbohrvatsko bāgav »lahme« poleg bugav »leprosus« (JiS XIX 19).

kedonsko *kičur* »šop, grozd, kobulja« in bolgarsko *kičur* »isto« poleg lotiškega *kūkums* »grba«; litavsko *kukūriai*, *kukārai* »zgornji del hrbta, grba« predstavlja verjetno kratko -ū- stopnjo, kakor jo imamo v slovenskem dialektičnem *keka* »bujni lasje«, *kečka* »šop« (<*k^hk-). Naše *kačka* je lahko staro *kōk- ali *kūk-. Vprašanje je, če spada zraven tudi srbohrvaško *kačka* »neka otroška igra; zaostren klinček, ki odskakuje, če se po njem tolče« (Banat). Po Akademskem Rječniku je to izposojeno iz madžarščine. Miklošič, SEW 108 pritegne zraven tudi romunsko *kačkę* »neka otroška igra« in spravlja vse v zvezo s češkim *kačka* »raca«, poljsko *kaczka* »isto«, kar razlagajo bodisi iz antroponima *Katja* »Katarina« ali iz vabilnega klica *kac*, *kac*!

O madžarskem *kaczka* »pokvečen, enorok, kriv«, tudi »koder« sodijo novejši avtorji (Knieszsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 860; Benkő, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II 299), da ni izposojeno iz slovanskih jezikov. Celotna problematika teh homonimov bo potrebovala še natančnejšega sistematičnega pretresa.

Slovenščina pozna iz polne -eu-, -ou- stopnje osnove *keuk-* tudi glagole *kúčati* »čepeti«, *kučiti se* »počepniti« in *čučati*, *čučeti*, *čúčniti* »čepeti« in verjetno spada zraven tudi *čučkati* »s prižgano svečo vrteti okoli nog« (Ščavnica) in *kúcati se* »Wellen, schlagen« (Rezija) poleg *kuc* »die Welle«, knjižno *prekucniti* »umstürzen«. Niso pa s tem izčrpani vsi primeri te izredno razvejane besedne družine, ki nam pokaže, koliko različnih refleksov se je razvilo v praslovanskih narečjih v času, ko je bil prevoj še produktivno besedotvorno sredstvo.

Jože Pogačnik

Filozofska fakulteta v Novem Sadu

MODEL GOLDSMITHOVEGA ROMANA WAKEFIELDSKI ŽUPNIK V GENEZI JUGOSLOVANSKE PRIPOVEDNE PROZE

V zgodovini evropskega romana ima zaradi literarnih pobud in kritičnih odmevov Goldsmithov *Wakefieldski župnik* (The Vicar of Wakefield) zelo vidno mesto. Književni uspeh in dejavni krog tega romana v svetovni književnosti lahko primerjamo le še z usodo posameznih del, ki so jih napisali J. W. Goethe, G. Flaubert, F. M. Dostojevski, A. Gide in M. Proust. To dejstvo, ki spada v slovstveno dinamiko zadnjih dveh stoletij, je utemeljeno v več razlogih, vendar sta odločilna predvsem dva. Prvi razlog je svojevrstna miselna in tematska struktura Goldsmithovega romana, ki jo je, to pa je drugi razlog, podprla Goethejeva brezrezervna aprobacija; oboje je tekstu pomagalo, da je ostal pomemben dejavnik v evropski kulturni zavesti prav do konca XIX. stoletja.

Oliver Goldsmith (1728—1774) je objavil *Wakefieldskega župnika* 1766. leta.¹ Z delom se je uvrstil v sentimentalistični stilni tok, katerega kontinuiteto je obogatil z izvirnim prispevkom na področju značajskega romana in s tem modificiral zadevno pripovedno osnovo, ki sta jo začela ustvarjati S. Richardson in H. Fielding. Zgodovina književnosti, in sicer dobronamerna, je že določila vrsto sestavin, ki sestavljajo Goldsmithov roman, in ugotovila, da so pretežno kot posameznosti že pred njim obstajale v angleškem pripovedništvu. *Wakefieldski župnik* je proglašen za roman-sintezo, v katerem so se zgostile naslednje teme: družinski ambient, socialni protest, humoristični aspekti, potovanja, moralizem in sentimentalizem. Navedene teme so v posameznostih in v celoti ustrezale pričakovanju bralcev druge polovice XVIII. stoletja. Združevala jih je osebnost glavnega junaka, ki živi v idiliki družinskega življenja in povsod vsaj vidi nekakšna pastoralna razpoloženja ter doživlja vzdušje sentimentalnega humanizma. Tema celote je bila tipična tema tistega časa, psihološki izkušnji takratnega človeka pa je godilo doživljanje preizkušenj s srečnim izidom. Avtor, kar pomeni osrednji lik, ker sta pripovednik in junak izenačena, takole premišlja: »Naša družina je doslej že nekaj krat poskušala, da se povzpne navzgor; vedno pa nas je kak nepredvidljiv dogodek zmotil, ko smo komaj začeli s tem«.² Vera v srečo, altruizem in dobroto se je soočila s prepričanjem, da je človek, ki živi v naravi in v skladu z njo, sposoben, da premaga vse udarce usode. Tak posameznik lahko postane in ostane središče svojega sveta in sveta neke ožje skupnosti. Sentimentalni humanizem in fabula, ki je povsem podrejena ideji, sta razlog, da je Goldsmith od nekdanje slave v književni zgodovini izgubil tako rekoč vse, saj je v kritiki, ki sodi strogo in logično, izgubil celo »ustvarjalno izvirnost«.³

Wakefieldski župnik je v sočasni angleški literarni kritiki ostal nezapažen, hitro pa je prišel v središče zanimanja na kontinentu. V Nemčiji, ki je v tem času anglomansko usmerjena, je že leto dni po objavi izvirnika izšel Gelliusov prevod (1767), z njim pa je angleški pisatelj stopil v literarna obzorja Herderja in Goetheja. Herder je tega leta roman trikrat bral, o njem pisal, priporočal ga je prijatelju J. G. Hamannu, nekaj za tem pa ga je razčlenjeval v krogu nekaterih svojih študentov (1771).⁴ V istem času kot Herder se je za *Wakefieldskega župnika* navdušil tudi Goethe, ki je svojo gorečnost — posredno ali neposredno — širil naprej. V *Wertherju* (1774) je Goldsmith med tistimi avtorji, ki jih prebira Lotte, v *Dichtung und Wahrheit* je Goethe svoje stališče celo podrobno razčlenil in utemeljil, delo ga je pa, kakor spričujejo Eckermannovi *Pogovori* in Goethejeva korespondenca, privlačilo do konca življenja.⁵

¹ Literatura o Goldsmithu je v poglavitem naslednja: *The Concise Cambridge History of English Literature* by George Sampson, Cambridge 1959; — *Oliver Goldsmith* by A. Norman Jeffares, London 1959; — *The Vicar of Wakefield* by Macdonald Emslie, London 1963; — A. A. Elištrato: *Anglijskij roman epohi prosvetščenija*, Moskva 1966; — Dušan Puhalo: *Istorija engleske književnosti XVIII veka i roman-tizma* (1700—1832), Beograd 1966; — *Povijest svjetske književnosti* 6, Zagreb 1976.

² Vsi citati so prevedeni za potrebe te študije.

³ Prim. Lionel Stevenson: *The English Novel. A Panorama*, London 1961, str. 142.

⁴ Recepcijo O. Goldsmitha v Nemčiji je preučil L. M. Price v delu *English Literature in Germany*, California 1953, XVI, str. 207—14.

⁵ Prim. Erich Schmidt: *Richardson, Rousseau und Goethe*, Jena 1924, str. 221.

Nemški kulturni krogi so bili kar celo stoletje prevzeti z Goldsmithom in z junaki iz njegovega romana. Eden prevajalcev se je — postavimo za zgled — ob novi izdaji svojega prevoda oproščal bralcem, ker ni imel časa za ponovni pregled teksta; knjižni trg je namreč zahteval nove izdaje v zelo kratkih časovnih razmakih.⁶ Razpoložljivi podatki dovoljujejo trditev, da je med 1767. in 1870. letom v poprečju vsako leto objavljena vsaj po ena izdaja *Wakefieldskega župnika*, kar je vsekakor poučen rekord, ki ga raziskovalec ne sme prezreti.⁷

Wakefieldski župnik je v evropskem kulturnem prostoru doživel tri različne interpretacije. Časovno najstarejša in zaradi položaja takratne nemške književnosti najbolj odločilna je bila Goethejeva interpretacija. Avtor *Wertherja* je videl v delu družabno-vzgojni roman, v katerem je pomenljiva tematika in odlična karakterizacija likov. Goethe je imel *Wakefieldskega župnika* za roman družine in ognjišča,⁸ v njem je dvignil vlogo drja. Primrosa, ki je vzoren oče, trezen gospodar in razumen poljedelec (»... er ist Vater, Hausherr, Landmann und so vollkommen ein Glied der Gemeinde«).⁹ Temu je prištel še estetske posebnosti, ki pa jih je pred njim naglašal že Herder. Le-ta je — za zgled — trdil: »Er ist von der Seite der Laune, der Charaktere, des Lehrreichen und Rührenden ein rechtes Buch der Menschheit«.¹⁰ Na drugem mestu je pisal: »Als Roman hat er viel Fehlerhaftes, als Buch menschlicher Gesichter, Launen, Charaktere, und was am schönsten ist, menschlicher Herzen und Herzensprüche, will ich für jede Seite so viel geben als das Buch kostet«.¹¹ Herderjeva in Goethejeva interpretacija Goldsmithovega romana je postala za Evropo odločilna estetska določitev, katera je v večini primerov utemeljila način recepcije angleškega romana v XIX. stoletju.

Razumljivo je, da je stališče V. G. Belinskega ostalo v svojem času osamljeno in brez odmeva.¹² Ruski kritik je v svoji študiji o *Wakefieldskemu župniku* (1847) najprej razvil tezo o tako imenovanih »pozitivnih likih«, nato pa je, razčlenjujoč Goldsmitha s tega vidnega kota, sklenil: »Ljudje, ki so vzgojeni v šoli wakefieldskega župnika, so ali ničvredna bitja ali bitja, ki so škodljiva zaradi svojega učenja, tujega vsemu, kar je zdravo in realno. Naštejmo njihove poglobitve lastnosti: lenobnost in brezbriznost pri vsakem realnem delu, pogreznjenost misli v fantastične meglenice, ki so kar se da ugodne za leno naravo, čudna ravnodušnost do slehernega družbenega reda — tako dobrega kakor tegobnega —, zadovoljstvo z lastno osebnostjo, prirojeno, ne z zaslugami kupljenno, ne takšno zadovoljstvo, ki bi izviralo iz plemenite zavesti o svojih odlikah, optimistični pogled na svet, ki podpira apatijo, vodi k zastoju in je zavora za kakršen koli uspeh, pasivno življenje ali otopelnost, vdanost v slepo usodo in nezaupanje v razumen razvoj človečanstva, odsotnost sposobnosti, da se na stvari gleda odprto, da se iz njih izvedejo potrebni sklepi, da se razčlenijo nji-

⁶ Bil je to Karl Rudolf Schaub, ki je drugo izdajo prevoda objavil 1835, medtem ko je tretja izšla že 1838. leta.

⁷ Račun je napravljen po knjigi *Index locupletissimus librorum qui inde ab anno 1750 usque ad annum 1870 in Germaniae et in terris confinibus prodierunt*.

⁸ Pojem je uporabljen v delu E. Legouis — L. Cazamian: *Histoire de la littérature anglaise*, Pariz 1921, str. 824 (»le roman de la famille et du foyer«).

⁹ V delu *Dichtung und Wahrheit* (1811).

¹⁰ Prim. L. M. Price, n. d., str. 207.

¹¹ N. d., str. 360, op. 33.

¹² Navedeno po *Istorija engleske književnosti*, knjiga I, zvezek II, Beograd 1950, str. 457—58.

hove dejanske podlage itd. itd.« Belinski je strogo razločeval zgodovinsko vrednost *Wakefieldskega župnika* od funkcionalne, zato je naglasil, da je o romanu mogoče govoriti tudi pozitivno, toda zgolj kot »o pesniški podobi preteklih časov, kot o reprodukciji preživelih idealov blaženosti«. Takšna stališča so v celoti podlaga sodobnim pogledom na Goldsmitha in njegov roman, XIX. stoletje pa je živelo iz drugačnih predispozicij in težilo k drugačnim premisam. Značilno je, da L. N. Tolstoj še na koncu stoletja zastopa nemško (Goethejevo) interpretacijo romana.¹³

Goldsmithov roman je dovoljeval še tretjo vrsto recepcije. Že Goethe je med značilnostmi romana omenjal »ironični način mišljenja« (*Dichtung und Wahrheit*),¹⁴ kar bi, z logično izvedbo misli do kraja, moralo priversti do tega, da se središčna pozornost od Primrosa premakne na Burchella. Takšna interpretacija je utemeljena tudi zato, ker je Burchellu podoben lik Goldsmith predstavil še v eseju *Asem the Manhater; an Eastern Tale*, kar omogoča, da se legitimno naglasi tudi ta razsežnost angleškega romana. Primrose naj bi bil v tej luči že kar od začetka distanciran od avtorja s postopkom, ki ga je Goethe imenoval ironija, Goldsmith da ga je prikazal kot prototip za tako imenovanega knjižnega filozofa, takšnim ljudem pa se je rogal že v delu *Citizen of the World*. Primrose je — kakor pravi francoski razlagalec H. Roddier — idealist, nekakšen don Kihot, čigar čudaštva in nepoznavanje praktičnega življenja so razlog za mnoge nesreče, ki so doletele njegovo družino«. V tej luči je Burchell pridvignjen na stopnjo resnične življenjske izkušnje, katere poglobitvi lastnosti sta svobodnost in umirjenost individualnega ponašanja: »Rendu plus sage par cette dure expérience, celui-ci mène maintenant une vie libre, indépendante, où la raison corrige les excès du coeur«.¹⁵ Goldsmith tematizira idealnega zanesešnjaka (Primrose) in empiričnega razumnika (Burchell). Ker je idejno-estetsko natanko med razsvetljenstvom in romantiko (sentimentalizem), preveč poudarja idealno stran ter tako ustvarja — deloma celo krivi — vtis, da so vse njegove simpatije samo na Primrosovi strani.

Goethejeva interpretacija je ob vseh drugih imela absolutno prednost, ker je ujela poglobitno strukturalno lastnost *Wakefieldskega župnika*. Goldsmithu je bilo veliko do tega, da s popolnim obvladanjem vseh estetskih izraznih pripomočkov tematizira celotno vednost in celotno podobo svojega časa. Njegov junak je podoba človeka, ki je sprejel vase poglobitve npravne in duhovne vrednote iz kulture svoje dobe, hkrati pa je tudi model, kako teče sam proces človekovega oblikovanja in nastajanje človečnosti. Gre torej za tisto pomembno dejavnost, v kateri bo nastajala večina romanov XIX. stoletja, in sicer za dejavnost ustvarjanja nove enotnosti sveta sredi razdrobljene resničnosti. Za takšno celost je Goethe ustvaril poseben pojem, *die Bildung*, zavzemal se je za nekak »polihistorski« tip romana, ki je po svojem bistvu spoznavno teoretičen, po učinku pa etičen. Takšno etično umetnino mu je pomenil Goldsmithov roman, ki je zares predstavil človeka v njegovi celotnosti, vso lestvico možnosti nje-

¹³ Pisal je tako Čertkovu: »Pročel ja Vicar of Wakefield ..., čto za prelest'!« (7. januarja 1887) in: »Vicar of Wakefield — prelestnaja vešč'« (7. avgusta 1887).

¹⁴ Prim. opombo št. 9.

¹⁵ Henri Roddier: *J. J. Rousseau en Angleterre au XVIIIe siècle*, Pariz 1949, str. 90.

govega doživljanja, od telesnih in čustvenih pa navzgor do moralnih in metafizičnih.¹⁶

Usmeritev v iskanje celotnosti in umetnosti, ki naj bi bila etična kvaliteta, je Goldsmitha vrnila v svet klasične antike, predvsem tistih etičnih premis, ki so strnjeno izoblikovane v Aristotelovi *Nikomahovi etiki*.¹⁷ Angleški pisatelj je v svojem romanu obravnaval vse tri možnosti življenja, ki jih je poznal Aristotel, življenje častihlepja, uživanja in spoznanja; odločil se je zoper etiko uživanja in volje do moči, v ospredje je postavil etiko spoznanja in vrline. Na zgledu Primrosa in Burchella je razčlenil aristotelsko značilne pojme, kakor so pojem posameznikove avtarkije, vrline, modrosti in srčnosti. Na vseh področjih se je odločil za življenje v skladu s čistim spoznanjem, ki da je edina dejavnost vredna bogov. V tem spoznanju je bil središčni pojem »srednja mera« (*mesótes*), pojem, ki je imel absolutno (objektivno) in relativno (subjektivno) vrednost. Kot tak je prekrival vsa področja posameznikovega in družbenega življenja ter je vseboval tako racionalno kot iracionalno stran bivanjskih procesov. *Wakefieldski župnik* je s tem postal na eni strani racionalen in poučen, da je bil skoraj razsvetljski, na drugi strani pa mističen in imagičen, da je skoraj presegel romantiko. V tem je bila utemeljena njegova vplivna moč, ki se je izživljala skoraj skozi vse XIX. stoletje. Zanimiv del te zgodovine recepcije je tudi Goldsmithova usoda v jugoslovanskih (srbski, hrvaški in slovenski) književnostih.

II

Jugoslovanske književnosti so bile ob koncu XVIII. stoletja, ko je Goldsmithov roman *Wakefieldski župnik* osvajal evropski literarni prostor, v posebnih družbeno-političnih mrežah. Vse so bile podrejene procesu narodnega preroda, ki ni dovoljeval razsipanja sil in ki je težil v oblikovanje tako imenovanega »pozitivnega« lika. Na jezikovno-stilni ravni je bilo zapaziti napore, da nacionalni književni repertoar dobi predvsem tista dela, ki so v svetovni književnosti proglašena za klasične vrednote. Goethejeva aprobacija *Wakefieldskega župnika* in pot tega romana v evropske književnosti sta imela tudi tu dejavni učinek: Goldsmithovo delo je postalo model, po katerem naj bi se razvijala proza v jugoslovanskih književnostih. *Wakefieldski župnik* je bil dvignjen in priznan kot idealni prozni sestav, ki bi mu bilo treba slediti in se ob njem vzorovati.

V *srbski književnosti* se Goldsmith prvič pojavi v krogu literarnih zanimanj D. Obradovića.¹⁸ V XIX. poglavju *Sobranija* je uvrščena alegorija *Krivica i stidljivost*, kar je odlomek iz *Wakefieldskega župnika*, a III. poglavje *Mezimca* prinaša vzhodnjaško zgodbo *O mudrosti i promislu u upravljeniju sveta*, ki je prevod angleškega besedila *Asem the Manhater*.¹⁹ Ohranjeno je sporočilo, da

¹⁶ Goethe je ta prizadevanja briljantno oblikoval predvsem v drugem delu svojega romana *Wilhelm Meisters Wanderjahre*. S tem v zvezi je treba omeniti, da je podoben prelom zapazil tudi G. Lukács v svoji *Teoriji romana*.

¹⁷ Tekst *Nikomahove etike* je na razpolago v prevodu Kajetana Gantarja (Ljubljana 1964); prim. v tej izdaji izredno študijo *Ob Nikomahovi etiki*, ki jo je napisal bernski profesor Olof Gigon (str. 21–66). Podoben izvir imajo tudi mesta v delu J. J. Rousseauja *Le contrat social*, ki se nanašajo na družbeno ideologijo (na pr. II. knjiga, XI. poglavje).

¹⁸ Informativno o tem piše Snežana Kičović-Pekajković v knjigi *Engleska književnost u Srba u XVIII i XIX veku*, Beograd 1973, str. 181–89.

¹⁹ Prvo je ugotovila Vera Javarek, drugo Pavle Popović.

so bila Goldsmithova dela v knjižnici L. Mušickega,²⁰ kar že spada v krog tistega zanimanja, ki mu je dal idejno-estetske razsežnosti Vuk S. Karadžić. Utemeljitelj nove srbske kulture je v recenziji Vidakovičevega *Ljubomira u Elisiumu* priporočal vrsto romanov iz evropskih književnosti, ob katerih naj bi srbski romanopisci negovali slovstveni okus. V Vukovi formulaciji se je Goldsmith znašel v družbi Wielanda, Goetheja, Fénelona, Lesagea, Richardsona, Sterna in drugih, ki naj bi bili »visoka šola« srbskih pripovednikov.²¹

Štirideseta leta so aktualizirala v Goldsmithu predvsem njegovo esejistično in moralistično delo. Tržaški učitelj Simeon Arsenije Dimitrijević je 1841. leta objavil v Novem Sadu knjigo *Istorija rimska od osnivanja Rima do propasti Rimske imperije na zapadu*. Beseda teče o Goldsmithovi esejistično in stilno pridvignjeni *The Roman History*, ki je imela najprej dva dela (1769), ali jo je zaradi nepričakovanega uspeha sam avtor skrajšal in priredil za šolsko rabo (*Dr. Goldsmith's Roman History abridged by himself for the use of schools*, 1772). Dimitrijević je uporabljal italijansko, nemško in rusko izdajo, od različnih verzij je napravil novo, ki jo je razdelil na štirinajst poglavij, vanjo pa je, kakor je mislil, strnil tisto, »kar je za bralca tako potrebno kot poučno« (str. XI). Pet let pozneje (1846) *Ljubitelj prosveščenija* prinaša v prevodu Teodora Petranovića del XXIX. poglavja *Wakefieldskega župnika* (*Jednaki darovi promisla*, str. 96–100).

Na resnično literarno stopnjo je bilo med Srbi zanimanje za Goldsmitha premaknjeno šele konec XIX. stoletja. Leta 1889 je Vladimir M. Jovanović prevedel pesem iz XXIV. poglavja in jo objavil v svoji zbirki *Lepe tuđinke* (str. 153). Na začetku 1893. leta se je Pavle Marković-Adamov, profesor karlovške gimnazije in kasnejši urednik *Brankovega kola*, obrnil na advokata in književnika Stevana Pavlovića, da je v težkem finančnem položaju in da prosi za kakšno delo, ki bi bilo v zvezi s književnostjo. S. Pavlović mu je pismeno (4. maja 1893) predlagal, da se loti prevajanja Goldsmithovega romana, ki ga navaja z nemškim naslovom, pri tem pa značilno dostavlja: »Ta roman je priporočil tudi Goethe, pa tudi primeren je za naše ljudi«. Prevajalec je vseeno odlašal; znano je, da je pripravil komaj kakšnih petdeset strani, ki pa niso bile objavljene, tako da je celotni načrt zaradi njegove počasnosti in neodgovornosti propadel.²² *Wakefieldskega župnika* je v celoti prevedel in objavil šele 1898. leta Ljubomir Nedić, kar pa je že zunaj zanimanja tele razprave. Roman je namreč izšel v Srbski književni zadrugi, s čimer se je uvrstil v »železni repertoar« klasičnih del svetovne književnosti tudi v Srbiji. S tem so njegove implikacije postale drugačne: iz aktualizma so prerasle v estetsko občost in tako premaknile problem na čisto drugo raven.²³

V hrvaški književnosti se je zanimanje za Goldsmitha pojavilo v ilirizmu.²⁴ O vrsti in kvaliteti recepcije govori že prvi zgled, ki ga je dal S. Vraz s svojim

²⁰ Prim. P. Popović: *Engleska i srpska književnost. Spomenica pedesetogodišnjice profesorskog rada S. M. Lozanića*, Beograd 1922, str. 252.

²¹ Prim. Miljan Mojašević: *Nemačko-jugoslovenske kulturne veze*, Beograd 1974, str. 13–4.

²² S. Kićović-Pejaković, n. d., str. 183–85.

²³ Prevod je izšel v Srbski književni zadrugi 49, Beograd–Zagreb 1898.

²⁴ Informativno o tem kompleksu vprašanj Rudolf Filipović: *Englesko-hrvatske književne veze*, Zagreb 1972 (imena po indeksu).

prevodom balade *The Hermit (Pustinjak)*.²⁵ Gre za pesniško besedilo iz VIII. poglavja, ki je v celoti posvečeno erotični temi in je oblikovano v popolnoma predromantičnem vzdušju. Vrazovo razmerje do Goldsmitha je torej nasledek sorodnosti po izbiri; hrvaška književnost v tem času preživlja takšne predromantične vsebine, ki jih vsebuje tudi angleški roman. Goldsmith tu ni model, ki bi ga bilo šele treba doseči, njegove idejno-estetske razsežnosti so sprejete kot podlaga in potrdilo za tisto, kar je že nacionalno izvirno vsebovano in individualno doživljeno. V takšnem interesnem krogu so vsi, ki so se v tem času srečevali z *Wakefieldskim župnikom* ali z drugimi deli izpod Goldsmithovega peresa. Ohranjen je podatek, da je Ivan Filipović prevajal omenjeni roman, izpričana je izjava Lavoslava Vukelića, ki se je menda začel učiti angleško samo zato, da bi lahko bral izvirnega Goldsmitha, medtem ko za Imbra Tkalca in Velimira Gaja vemo, da sta delo brala in dobro poznala. Zgodovina književnosti je tudi ugotovila, da na primer Janko Jurković skoro »vse svoje fabule dolguje sorodnim pisateljem«,²⁶ med njimi je zanimiva motivna in tematična pobuda iz Goldsmithove komedije *She stoops to conquer*, ki je razvita v Jurkovićeви črtici *Petakinja vina*.

Rezultat opisanih interesov je bil prvi celoten prevod angleškega romana, ki je izšel 1848. leta v Zagrebu pod naslovom *Wakefieldski župnik*.²⁷ Hrvaški prevod je izšel anonimno in so šele naknadne raziskave ugotovile, da gre za skupno delo Mijata Riesela in Ivana Filipovića (oba sta minorna kulturna delavca iz ilirske dobe). Oba prevajalca sta manifestirala hrvaška prerodna čustva: Riesel z obrambo hrvaščine pred nemškim jezikom, Filipović s pesmijo *Domorodna utjeha*, ki je bila objavljena 1852 v *Nevenu*, a je zaradi nje prišel v zapor. Sočasni podatek govori, da je Riesel prevajal »mit einem in der Nationalliteratur ausgezeichneten Freunde«,²⁸ kar ima torej ne samo metaforičen, temveč tudi dejanski smisel. Oba prevajalca sta, skupaj s S. Vrazom, ki je prispeval prevod treh pesmi, uresničila željo časa in prevedla delo, ki je bilo po mišljenju ilircev estetski odlično ter je s tem takratni književni repertoar obogatilo s pomembnim evropskim romanesknim dosežkom.

»Ilirski« prevod *Wakefieldskega župnika* je bil v evidenci *slovenske književnosti*, v kateri ima recepcija Goldsmitha nekaj specifičnih lastnosti.²⁹ Zanimanje za angleškega pisatelja in njegov roman se pojavlja relativno pozno. Ohranjeni so sicer dokumenti, da je M. Čop imel v svoji knjižnici izdajo s kritičnim (geografskim, zgodovinskim, etničnim in slovniškim) komentarjem in da je Fr. Prešeren prav tako hvalil delo kot »izredno«. ³⁰ Recepcija se kljub temu v pravem pomenu besede začenja šele v štiridesetih letih, povezana pa je z imenom profesorja ljubljanske gimnazije Petra Petruzzija, ki je po zgledu Herderja

²⁵ Vraz je prevedel vse tri pesniške tekste za Riesel-Filipovićevo izdajo 1848. leta. Omenjeni tekst je najti v: Stanko Vraz: *Pjesnička djela I*, Zagreb 1955, str. 209–14 in 510 (Noviji pisci hrvatski, 12. knjiga).

²⁶ Milorad Živančević v *Povijesti hrvatske književnosti*, 4. knjiga, Zagreb 1975, str. 202–03.

²⁷ Prim. Vladoje Dukat: *Goldsmithov »The Vicar of Wakefield«, njegov hrvatski prevodilac, Savremenik* (Zagreb), XVII (1923), str. 180–81.

²⁸ Navaja V. Dukat, n. d., str. 181.

²⁹ Celovito študijo o problemu je napisala Tatjana Kopitar: *Olivera Goldsmitha The Vicar of Wakefield pri Slovencih do leta 1876, Slavistična revija XII* (1959/1960), str. 194–223.

³⁰ N. m., str. 197–200.

izbrani družini gimnazijalcev bral Goldsmithov roman. V tej šoli sta se z angleškim romanopiscem srečala Fr. Levstik in J. Stritar.³¹

Levstik Goldsmitha omenja samo enkrat, to pa v takšnem kontekstu, ki fenomenu daje velik pomen. Beseda je o literarno-programskem spisu *Popotovanje od Litije do Čateža*, in sicer o tistem njegovem delu, ki je namenjen pripovedni prozi. Goldsmith se tudi tu pojavlja kot model; skupaj z J. Ciglerjem (*Sreča v nesreči*, 1836) je idejno-estetska usmeritev, ki naj bi navdihovala slovensko prozo (»... druga bi morda bila nekoliko zasuknjena po zgledu Župnika Wakefieldskega — ki je prestavljen že tudi v ilirsko narečje — na čisti podlagi slovenskega življa...«). Levstik predlaga prozno smer, ki jo je začel Goldsmith, v okviru nje pa se zavzema za tako imenovano adaptacijo književnega dela (v tem primeru *Wakefieldskega župnika*).³² Njegova formulacija v zadevna prizadevanja prinaša obrat, ki ga sestavlja krajevno situiranje in vsebinsko ambientiranje. Obe lastnosti sta zunanji izraz tistega literarnega procesa, ki ga je z *Matičkom* začel A. T. Linhart, imenoval ga je pa »nacionalizacija«.³³

Izziv je sprejel J. Stritar, ki je najpozneje v začetku šestdesetih let začel prevajati *Wakefieldskega župnika*, ali je, kakor razkriva gradivo, že pri II. poglavju odnehal. Pisatelja se je spomnil spet okoli 1870. leta, ko je začel s pripravami za izdajanje *Zvona*, in sicer zato, ker je do Goldsmitha čutil »neko posebno, individualno simpatijo«.³⁴ *Wakefieldski župnik* je za Zorina (v istoimenskem romanu) »najdražja duševna hrana«, kar je seveda reminiscenca iz Goethejevega *Wertherja*, a hkrati odvod, ki razkriva, kje je izvir za Stritarjev tip recepcije.³⁵ Le-ta se je 1976. leta, ko je v spremenjenih okoliščinah začel z idejno-estetsko spremenjenim *Zvonom*,³⁶ ponovno ustavil na Goldsmithovem zgledu. V *Wakefieldskem župniku* je odkril psihološki roman, ki naj bi s svojim obravnavanjem družine in domačega ognjišča zadovoljeval nove kvalitete v doživljanju človeške skupnosti in družbene enotnosti. Model Goldsmithovega romana je tako postal tvoren, pobudil je adaptacijo, ki se imenuje Stritarjev *Gospod Mirodolski* (1876). Z njim je avtor v slovensko književnost uvedel nov romaneskni tip, istočasno pa je bil prepričan, da zasleduje pogloblitno smer Levstikovega literarnega programa. Njegova ocena se je izkazala za napačno.³⁷ Istega leta je namreč izšel prevod *Wakefieldskega župnika*, ki ga je pripravil Janez Jesenko.³⁸ Koincidenca, da sta se model in njegova adaptacija pojavila istega leta, je povzročila zanimivo polemično soočanje nekdanjega in sodobnega pojmovanja izvirnosti, ki je enkratno tudi na južnoslovanski ravni.³⁹ Ideološka nestrpnost je v tem pogovoru poviševala ton in večala ostrino; Stritarju so odrekali izvirnost, čeprav je on v skladu s svojimi izhodišči še 1897 pravilno

³¹ Roman je izšel v številnih šolskih priredbah, ker je zaradi razmeroma enostavnega jezika rabil za ugodno učenje angleščine (prim. izjavo L. Vukeliča, pri Slovencih je podobna ohranjena od L. Pesjakove).

³² O problemu adaptacije je, čeprav teoretično ne do konca izdelano, pisal M. Živančević v študiji *Ilirske adaptacije*, Zbornik za slavistiko XI (1976), str. 133—50.

³³ Prim. Alfonz Gspan: *Pisma A. T. Linharta gornjelužiskemu preroditelju dr. Karlu Gottlobu Antonu*, Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja VIII—IX (1966), str. 153 (»ich habe nationalisiert«).

³⁴ Fr. Koblar: *Stritarjevo Zbrano delo III*, Ljubljana 1954, str. 437.

³⁵ V tekstu: *Župnik Wakefieldski*, Poslovenil J. Jesenko (objavljeno v *Zvonu* 1876, 1. decembra).

³⁶ J. Stritar: *Zbrano delo III*, str. 109.

³⁷ Širši kontekst v knjigi, ki jo je napisal avtor tegale prispevka: *Stritarjev literarni nazor* (Ljubljana 1963).

³⁸ O genezi prevoda prim. T. Kopitar, n. m., str. 216 sl.

³⁹ V celoti polemiko prinaša T. Kopitar na omenjenem mestu.

trdil: »Jaz sem menil, da ljudje že nimajo več kamenja zame; pa sem se motil. Priletel mi je še eden, najdebelejši. Očita se mi... tatvina, literarna tatvina! Ta je pa res malo debela! To bi bil res smrten udarec, ko bi me bil zadel, kakor me ni. Ali naj stopim na noge pa vpijem: »Jaz nisem kradel nikoli, ne posnemal vedno, nikoli! Za kake podobnosti nisem jaz odgovoren. Jaz sem vedno poudarjal, da pisatelj bodi najprej izviren, če hoče imeti kaj veljave, in tako sem tudi ravnal sam. Vse moje pesmi so moje; vse doživljeno, vse nekako očitna izpoved v olajšanje srca. Zorin sem jaz sam, ali sem bil jaz v prvi dobi svojega razvoja, tako kakor gospod Mirodolski ni nihče drugi, nego jaz v poznejši dobi.«⁴⁰

Ob omenjenih neposrednih pobudah je bil *Wakefieldski župnik* sprejet tudi posredno. Že Stritar je Goldsmitha povezoval s pojmom književnosti za meščanstvo in izobražence (*Zorin, Svetinova Metka, Gospod Mirodolski*), kar je ostalo trajna podlaga za vse nadaljnje recepcije. Zato ni čudno, da se reminiscence iz tega izvira in v tej luči pojavljajo v delih z meščansko-izobražensko tematiko, tako na primer v Jurčičevem romanu in Vošnjakovi drami pod istim naslovom *Lepa Vida*. Podoben zgled je roman *Trojka* Frana Detela, v katerem je lik Stojana zelo podoben Primrosu (oziroma Mirodolskemu). Posebnost v recepciji je motiv pobega (»elopement«), ki ga je uporabil in izdelal na osnovi angleškega vzorca v *Sosedovem sinu* Josip Jurčič (1868). Goldsmithov *Wakefieldski župnik* je v navedenih zgledih iz teorijskih razmišljanj prešel v konkretno slovstveno prakso in je doživel specifično kulturnozgodovinsko uresničitev.

III

Goldsmithova recepcija se je v jugoslovanskih književnostih odvijala v luči Goethejeve interpretacije *Wakefieldskega župnika*, kar je posredno ali neposredno vedno mogoče dokazati. Edino zanimanje D. Obradovića za tega pisatelja izvira najbrž iz neposrednega kontakta, medtem ko sta na primer Karadžić ali Levstik Goldsmitha v svoje literarno obzorje sprejela iz skupnega izvira, ki se imenuje Jernej Kopitar, le-ta pa je aktualiziral predvsem Goethejevo mnenje.⁴¹ S. Pavlović izrecno pravi, da je »roman priporočil tudi Goethe«,⁴² za Stritarja pa prav tako vemo, da mu je bil avtor *Wertherja* vrhovni estetski arbiter. Goethejeva avtoriteta je bila tako velika, da je določila tako izbiro teme kakor tudi način njene recepcije.

Relevantnost Goethejeve interpretacije je bila splošno sprejeta, čeprav je po svoji vsebini dosti nedoločna in načelno abstraktna. Nedoločna abstraktnost je omogočila, da je ena interpretacija rabila kot podlaga za literarno-estetski zelo različne recepcije Goldsmithovega *Wakefieldskega župnika*. Srbska književnost je sprejemala predvsem »razsvetljenskega« Goldsmitha (D. Obradović, V. S. Karadžić, prevajanje zgodovinopisnih del), hrvaška književnost ga nasprotno dojema v skrajno romantični luči (S. Vraz). V slovenski kulturi je njegova recepcija časovno pozna, ali dolgo traja, izkoriščana pa je predvsem za konsolidacijo protorealističnih sestavin (Levstik, Stritar). Srbska in hrvaška re-

⁴⁰ V pismu Pavlini Pakkovi (5. decembra 1897); *Zbrano delo* X, str. 170.

⁴¹ Prim. knjigo avtorja tegale prispevka: *Jernej Kopitar*, Ljubljana 1977 (Znameniti Slovenci).

⁴² S. Klčović-Pejaković, n. d., str. 184.

cepcija z genetičnih vidikov izgledata naravno, slovensko je mogoče razumeti šele, ko vemo, da so se v tej književnosti premise racionalistične (»razsvetljenske«) in realistične estetike med sabo prepletale; omenjeni estetiki nista bili v dialektičnem nasprotju, temveč sta predstavljali dialektično enotnost.

Za recepcijo nekega teksta (ali avtorja) še vedno velja staro hermenevitično načelo *quidquid recipitur, recipitur ad modum recipienti*. Sodobna primerjalna književnost ne gleda več na predmet svojega preučevanja kot na vprašanje vpliva. Emisija nekega literarnega pojava pri sprejemniku (receptorju) vedno naleti na tako imenovani »Wertantwort«, kar pomeni, da stopa v sestav že obstoječih idejnih in estetskih vrednot. Primerjalno raziskovanje v tem okviru postane preučevanje izvirnosti književnih procesov, s tem pa dobiva svojo teoretično koherentnost in praktično osmislitev.

Goldsmithova recepcija je v jugoslovanskih književnostih privzela takšno razsežnost zato, ker je *Wakefieldski župnik* kot iradiacijsko središče procesov, o katerih je govor, dovoljeval dve bistveni idejno-estetski identifikaciji. Prva identifikacija se je uresničila na področju karakterologije, druga je spadala v okvir sociologije.

Karakterološko dimenzijo je vzdrževala teza o književnosti, ki naj bi bila narodno integrativna sila in kot taka vključena v eshatološko vizijo zgodovine. Iz nje sta izšli »razsvetljenska« in realistična recepcija, kar je spet v zvezi z določeno estetsko usmeritvijo. V le-tej je bil središčni pojem estetike — lepota — povezan s pojmom harmonije, ki da je poglavitno dejstvo človekove duševnosti. Levstik na primer izrecno pravi, da »estetsko, duhovno lepa je krepost človeškega duha, ki izvira iz čutov človeka, razodeta v njegovem dejanju«. ⁴³ Estetska ali duhovna lepota je torej nasledek določene lastnosti človeškega duha, ki jo avtor imenuje krepost. Ta beseda je uporabljena v prvobitnem pomenu, ki ga še danes ponazarja pridevnik krepak. Estetična (duhovna) lepota je torej moč človeškega duha, ki se razkriva na različne načine. Moč v smislu energije ali delovanja izvira iz čutov, kar bi se danes reklo: iz občutkov in čustev dojemljivosti. Pa tudi beseda duh je uporabljena v specifičnem pomenu; v navedenem stavku pomeni notranji karakter ali notranje človekove lastnosti. Te lastnosti so nastale iz splošne človekove dojemljivosti, izražajo pa se v dejanjih. Ta aksiom je za recepcijo Goldsmitha zelo pomemben, ker 1. postavlja človeka v središče slovstvene obravnave, 2. utemeljuje opis človekovih notranjih lastnosti (karakterja), ki se 3. izražajo v dejanjih (akciji).

Obravnavani estetski aksiom je seveda zgolj funkcija novoveškega humanizma (posameznik — akcija — smisel), zato od kulture in literature neprestano zahteva posredovanje vrednot, ki so praviloma dojete pedagoško. *Wakefieldski župnik* je bil sprejet in postavljen prav v luči takšne funkcije. D. Obradović je menil, da bo z »dogodki« (= priključenije) iz Goldsmitha deloval na moralistično zavzetost svojih sodobnikov, Vuk in Levstik imata angleški roman za ideal romanesknega ustvarjanja, Vraz ga je prenesel v zakladnico svetovnih literarnih vrednot, ki jih razume v pomenu Goethejeve *Weltliteratur*, Stritar pa model prilagaja v slovenski krajevni in miselni ambient. *Wakefieldski žup-*

⁴³ Prim. J. Pogačnik — Fr. Zadavec: *Zgodovina slovenske književnosti*, Maribor 1973 (poglavje o realizmu).

nik se kot model pojavlja tudi v uvodu, s katerim je slovenski prevod pospremil v svet J. Jesenko. Prevajalec je zapisal, da se mu zdi, kako je Goldsmith posrečeno naslikal človeka, kakršen naj bi bil, če zares želi srečno živeti.⁴⁴ V tej formulaciji je strnitev karakterološke razsežnosti, ki je določala recepcijo od samega začetka.

Na »krepki« značaj wakefieldskega župnika so se vezale še nekatere druge posebnosti. Skupnost, ki ji pripada, je vaška soseska, medtem ko so moralne vrednote in življenjski etos, ki jih izreka, izvedene iz agrarnega (kmečkega) okolja. Ideal dobrega človeka je vezan na vas, ki se pojavlja kot nasprotje mestu. Agrarna civilizacija je soočena z urbano, a ruralne etične posebnosti so pridvignjene na stopnjo idealne popolnosti (»Ker so imeli vse, kar jim je bilo potrebno za življenje doma, so le redko hodili v mesto ali v trg, da bi si iskali zabave. Oddaljeni od ugaljenega sveta, so ohranili prvobitno preprostost naravi, a umerjeni po navadi, niti niso vedeli, da je umerjenost vrlina.«). Sestav življenjskih načel in pravil, ki naj bi uravnavala medsebojna družbena razmerja, se vedno in povsod sklicuje na razumnost in praktičnost, medtem ko izid boja, ki ga vodi wakefieldski župnik z zlo usodo, potrjuje veljavnost premis in uveljavlja izbor kot optimalno mogočost v življenju.

Aktualistični pragmatizem te vrste se razodeva na vseh ravneh, kljub temu pa je najbolj naglašen na ravni človekove družbenozgodovinske eksistence, Dejavno je moglo biti že premišljanje o tako imenovanem »dobrem človeku«; za največjo vrednost je proglašen »dober človek, ki se bojuje z zlo srečo«, glede na vsebinsko postavitev romana pa je ta osnova še pojačana z idejo o človeku, »ki pride v nesreči na pomoč«. Idejno dobrega človeka spremlja ideja o immanentni dobroti, ki da je obča, čeprav jo lahko začasno prekrije zlo (»vedno sem bil takega mišljenja, da noben človek ni toliko pal, da se ne bi mogel spet pobrati«). Obe premisi sta privedli do prepričanja o enakosti vseh ljudi, kar je spet rodilo razmislek o politični demokraciji, problem recepcije pa postavilo pred njeno drugo — sociološko — dimenzijo.

Goldsmith je namreč svojo družbeno teorijo in teorijo politične moči gradil na sociološki plasti, ki naj bi bila »zunaj vplivnega območja bogatega človeka, tista vrsta ljudi, ki je med zelo bogatimi in čisto revščino; to so taki, ki imajo preveč, da bi se mogli prisilno podrediti bližnjiku, a premalo, da bi sami lahko izoblikovali tiranijo. V tej srednji vrsti ljudi so doma vsa umetnost, modrost in družbene vrline. Znano je, da je edino ta vrsta resnični ohranjevalec svobode, zato jo je mogoče imenovati Ljudstvo.«⁴⁵ Ključni pojem navedka je v smislu aristotelovske kategorije sredine (*mesótes*) »srednja vrsta ljudi«, ki naj bi bili izvir družbene svobode in ustvarjalec estetske lepote. Goldsmithovi biografi omenjeno razsežnost povezujejo s konkretnim položajem angleškega kmeta in vasi, a avtorja spreminjajo v tip pisatelja, ki naj bi se razodeval predvsem kot *laudator temporis acti*.⁴⁶ Ne glede na to je pomembna misel o obstoju nekakšne srednje sociološke plasti, ki je gmotno utrjena, pa zato ne občuti potrebe za socialnim parazitstvom, medtem ko istočasno ni dovolj bo-

⁴⁴ Uvod v njegov prevod, str. 1.

⁴⁵ To je znamenito XIX. poglavje.

⁴⁶ Zato nahajajo potrdilo v pesniškem besedilu *Zapuščena vas* (The Deserted Village) iz leta 1770.

gata, da bi posegla za sredstvi političnega tiranstva. Za *Wakefieldskega župnika* je znano, da je patriarhalno čistost kmečkih nravi primerjal s pokvarjenostjo mesta in velikega sveta, zato je bilo razumljivo, da je Goldsmithovim idealom najbolj ustrezala plast neodvisnega kmeta.

Premisa o srednji sociološki plasti, ki jo predstavljajo neodvisni kmetje, ali se v nekaterih zgledih lahko razširi tudi na sorodne pojave v meščanstvu, je podprla recepcijo *Wakefieldskega župnika* v jugoslovanskih književnostih z drugim tehtnim argumentom. Znano je, da je J. Kopitar že v svoji slovnici zavračal misel o jeziku kulturnega središča, ki naj bi pri Slovanih avtomatično postal tudi standardni jezik, razlog za takšno zanikanje pa je našel v sociološko-etničnem ambientu mest, ki so bila jezikovno in slovansko v glavnem netipična.⁴⁷ Sociologija in etnija sta posegli v jezikovno normiranje (urbano = tuje, ruralno = domače, medtem ko je etnično nasprotje izraženo s formulo: nemško — slovensko = urbano — ruralno = tuje — domače); normiranje knjižnega jezika na podlagi narodnega (kmetskega) idioma je imelo torej široke kulturnozgodovinske pobude in velik radius delovanja.

Kopitarjevo idejo sta v jugoslovanskih književnostih uresničevala zlasti V. S. Karadžić in Fr. Levstik. V tem pogledu je zlasti Levstik pomemben, ker je eksplicitno razvil teorijo, v kateri je združil Goldsmithove in Kopitarjeve poglede na omenjeni problem. Gre za znano Levstikovo oceno Jurčičevega romana *Deseti brat* (1868), ki je pazljivo formulirala prav navedeni sociološki kompleks. Levstik Jurčiču ugovarja z naslednjimi besedami: »Dalje meju kmeti preveč opisuješ edini proletarijat. Zakaj nejsi poleg teh golih sinov postavil kake trdne kmetske hiše ... Zdi se mi, kakor bi tvoja knjiga nehoté dokazovala, da Slovenci po Kranjskem nejmamo srednjih zemljákov nego samo graščake in take preproste ubožce, kakoršne zbiraš pri Obrščaku.«⁴⁸ Levstikov socialni sestav v navedku natanko ustreza Goldsmithovemu; skrajni družbeni plasti sta plemstvo in siromaki (*plebs*), med obema pa je plast, ki jo je slovenski avtor imenoval »srednji zemlják« (pojem tolmači M. Pleteršnik z ekvivalentom v nemščini: *der Vollbauer, der Grundbesitzer, der Landsmann*).⁴⁹ Ta »srednji zemlják« povsem ustreza Goldsmithovemu pojmu »middle order of mankind«, družbeno pa je istoveten z vsebino kmetstva kot narodne podlage v tisti luči, s kakršno so vprašanje osvetljevali Kopitar, Vuk in Levstik. Goldsmithov *Wakefieldski župnik* se je potemtakem čvrsto zasidral tako v družbenozgodovinski kot v politični resničnosti takratnih jugoslovanskih narodov in njihovih književnosti.

Recepcija *Wakefieldskega župnika*, ki je v pripovedni prozi jugoslovanskih književnosti trajala intenzivno dobrih sto let, omogoča dva sklepa. Prvi je literarnozgodovinske narave in govori o obstoju tega angleškega romana kot mo-

⁴⁷ J. Pogačnik: *Jernej Kopitar*, str. 155.

⁴⁸ Pismo J. Jurčiču z dne 7. februarja 1868.

⁴⁹ *Slovensko-nemški slovar*. Drugi del (P—Ž). Uredil M. Pleteršnik. Ljubljana 1895. Takšen lik je v Jurčičevem *Sosedovem sinu* stari Smrekar, čigar nazori o zakonu kot razumsko-ekonomski skupnosti imajo svoj adekvat tudi v Goldsmithovem romanu. *Wakefieldski župnik* se — na primer — čudi, »kako lahko tako pametno dekle, kakor je moja mlajša hči, predpostavi gmotno propadlega človeka drugemu, ki je imel mnogo boljših perspektiv«. Ali na drugem mestu, ko pravi tole: »... veš, da je nerazumno misliti, da bi te lahko osrečil tisti, ki ni vedel kaj storiti niti s svojo lastno srečo«. Literarne reminiscence, ki jih je mogoče povezati z Goldsmithom in *Wakefieldskim župnikom* so torej dokaj obsežne, a najdevamo jih celo tam, kjer bi jih bilo komaj pričakovati.

dela za ustrezna romaneskna prizadevanja v južnoslovanskih jezikih. Ta proces je v srbski, hrvaški in slovenski književnosti tako časovno kot tematično dovolj različen; distinkcije so nasledek specifičnosti v razvoju teh književnosti, v nobenem primeru pa ne morejo prekriati obče linije, ki je v naši recepciji Goldsmitha enotna in sistemska. Drugi sklep je teoretičen: tudi ta zgled recepcije potrjuje namreč, da nobeno sprejemanje ni in ne more biti naključno, temveč je rezultat vseh tokov, ki so bili odločilni za genezo in formacijo posameznih književnosti. Recepcija je vedno podrejena zakonom razvoja in vedno zahteva odgovor, ki je istočasno tudi vrednotenje. Karakterološka in sociološka dimenzija, ki sta se razkrili kot poglavitni za navzočnost *Wakefieldskega župnika* v jugoslovanskih književnostih, sta instruktiven literarni zgled in praktičen dokaz za navedene teoretične premisle in načelne postavke.

Wakefieldski župnik na nekem mestu govori o tem, kako Primrose svoji družini v prostem času prebira knjige. Izbiro teh knjig on sam tudi potanko dooloča; bral je namreč »zlasti take, ki med zabavanjem domišljije pripomorejo, da bi srcu bilo lažje«. Goldsmith torej želi, da njegovo delo prinaša tako estetsko ugodje kot etično spoznanje, kar pomeni, da hoče biti slast in pomoč. Praksa jugoslovanskih književnosti, o kateri je bil govor, potrjuje, da je bil omenjeni angleški roman dejansko tudi dojemán kot izvir lepote in spoznanje resnice.

Stanko Kotnik

Pedagoška akademija v Mariboru

SLOVNIČNI POUK OB LITERARNEM BESEDILU

Morebitni dvom, ali ni izraba literarnega besedila za odkrivanje in spoznavanje, pa tudi utrjevanje slovničnih kategorij neprimerna, nekako v škodo značaja sporočila, moramo pregnati kar na začetku z načelnim postulatom: občutljivost leposlovne besede zahteva pač občutljiv, korekten in dodobra premišljen metodični pristop, kar velja tako za izbiranje kot za obravnavani postopek.

Pri takem zavestnem in strokovno odgovornem odnosu se lahko v polni meri uveljavijo izrazite didaktične prednosti uporabe tovrstnega gradiva za tvoren jezikovni pouk. Najpomembnejša med njimi je gotovo ta, da občutijo učenci jezikovne strukture kot pristno, naravno in smotrno sestavino jezikovnega izražanja, ne pa kot tujo slovnično učenost, neprepričljivo servirano z dostikrat nespretno izbranim ali namensko skrojenim »življenjskim« besedilom.

Takšen pa je učinek seveda le tedaj, če nismo z učnim postopkom ali odnosom besedilu nehote vtisnili pečata samo slovničnega učnega gradiva, temveč smo prvo pozornost posvetili njegovi literarnovrednostni strani, torej vsebinskim,

miselnim, čustvenim in estetskim prvinam. Omenjeno velja še posebej za osnovno izobraževalno stopnjo, ko se učencem odločilno oblikuje razmerje do spoznavanja jezikovnih danosti in zakonitosti ter do pomena tega početja.

Izkušen učitelj materinščine ve, kako mnogostransko uporabna so že besedila kratkih poučnih književnih vrst, kot so epigrami, aforizmi, reki, pregovori ali uganke, saj nudijo številne možnosti za živ, čustveno in miselno razgiban jezikovni pouk v širokem razponu od besednovrstne snovi do stavčne s pravopisno.

Posebno dobrodošlo je, da lahko te drobne enote poljubno združujemo v širše sklope po tematskem ali drugačnem vidiku, s čimer čisto neprišiljeno zadostno pomnožimo tudi potrebne primere določene slovnične kategorije, npr. nekatere vrste odvisnikov s povezovanjem pregovorov ipd. V zadnjih letih je omenjena vrsta razveseljivo dostopna, saj je v kratkem času izšlo več zbirk, tako Slovenske uganke v izboru Darinke Petkovšek (Moja knjižnica, 3. razred, 1965), Stanka Preka Ljudska modrost trden je most (1972 in 1974), Etbina Bojca Pregovori in reki na Slovenskem (1974) ter Marije Makarovič Pregovori — življenjske resnice (1975). Nekaj gradiva pa je tudi v osnovnošolskih berilih (učbenik za 4. razred ga je pozabil navesti v kazalu).

Pri besedilih večjega obsega je za učni namen in delo gotovo najugodnejše, če lahko uporabimo sestavke iz rednega razrednega berila, in sicer iz teh razlogov: besedila so normalno vključena v bralni načrt, so vsem pri roki v običajni tiskani obliki in učenci nimajo občutka, da je moral učitelj zaradi jezikovnega pouka izbrati nekaj posebnega, izjemnega.

Dva primera mogoče obravnave — primerjalnega odvisnika ter pripovednega sedanjika — sem prikazal v Jeziku in slovstvu leta 1969. Ker se je medtem učni načrt spremenil, je potreben pristavek. Pri spoznavanju odvisnika v 7. razredu bo zdaj v ospredju splošni naziv »načinovni«, »primerjalni« pa le v povezavi s primerom. Pripovedni sedanjik je pomaknjen v 8. razred. Zanj seveda lahko uporabimo isto besedilo, mora pa biti učencem znano iz prejšnjega leta.

Kadar vzame učitelj literarni tekst za slovnično temo iz drugega vira, naj gleda, da ne bi ta besedila kot dodatna obremenjevala razpoložljivega časa. Neugodna posledica bi namreč lahko bila prevlada slovnične obravnave v škodo primarne. Z dobrim načrtovanjem se da tem zadregam izogniti, v prihodnosti pa smemo pričakovati vse zavestnejšo povezanost med zahtevami učnega načrta in izborom beril v šolski knjigi tudi po tej plati. Da bodo učitelju večkrat dobrodošli prispevki v mladinskem periodičnem tisku, je samoumevno. Opozorim naj na Cicibana, v katerem se najde dosti uporabnega za jezikovni pouk tudi za višje razrede, kot jim je list namenjen.

Hvaležno delo je odkrivanje leposlovnih besedil, v katerih so nakopičene tiste jezikovne strukture ali oblike, ki jih sicer ne srečujemo v takšni zgoščenosti, kar nam pač omogoča spoznavati jih smotno in nazorno. Zaradi omenjene lastnosti se je npr. v novem učbeniku za osnovno šolo Naš jezik 7 Franceta Žagarja znašla Menartova pesem Če bil bi ... s svojimi zaporednimi pogojnimi odvisniki in se bo mogoče kdaj preselila v učno knjigo za 4. razred pesem Domišljija Slavka Juga (Nasmejane črke), zložena skladno z zamislijo v pogojnem naklonu.

Zgovorna posebnost so hote slovnično zastavljene verzifikacije, ki nam jih domiselno uvidevno ali hudomušno ponudi za osnovnošolske učne namene ta ali oni pesnik. Taka je Nika Grafenauerja šaljiva kratka »sklanjalka« (z ljubeznivo bodico na zapeljivi šolski formalizem) Hiša je zelo velika, že vnovčena v učbeniku Naš jezik 4 Marije Jalnove, in od iste slovnične teme navdihnjena, vendar vsebinsko in miselno čisto drugače usmerjena pesem Franceta Forstneriča Spis o sestri (sklanjam štručko), objavljena v zbirki Bela murva. Zanimivo je, da se podobna besedila priložnostno rodijo tudi po zasebnem naročilu, ostajajo pa seveda v rabi v ožjem krogu.

Pesmi so za jezikovne učne namene nasploh lahko zelo prikladne. Prvi razlog je v že omenjeni večji koncentraciji določenih slovničnih pojavov v sorazmerno neobsežnem besedilu, drugi je v večji preglednosti celote in posameznih sestavin zaradi posebne verzne in kitične zgradbe. Ti značilnosti sta didaktično pomembni in vredni upoštevanja še zlasti na začetni stopnji spoznavanja slovničnega ustroja jezika, se pravi v nižjih razredih osnovne šole, ko je zvočno-ritmično besedilo otroku tudi drugače zelo blizu.

Ključni položaj pri odkrivanju jezikovnih zakonitosti zavzema 3. razred in je v tem pogledu potreben vse pozornosti. Tu se namreč polagajo temelji oblikoslovja s skladenjsko-pomenskega vidika.

Učenec, ki se je v 2. razredu naučil funkcionalno prepoznavati in ločevati v jezikovnem besednem gradivu dve osnovni besedni vrsti, samostalni in glagol (ob tem naj opozorim, da je kakršnokoli odlašanje s strokovnim, slovničnim poimenovanjem škodljivo početje in v nasprotju z zahtevo učnega načrta), se zdaj znajde pred vse drugačnimi razsežnimi analitičnimi nalogami. Ne samo, da si razširi vednost o besednovrstnih kategorijah nasploh (zvrst pridevniških besed in osebni zaimek), vsaka od njih se mu na novo razodene v svoji funkcionalni oblikovni mnogoličnosti, ki mu postavlja resne razčlenitvene zahteve.

Gre za odločilne trenutke jezikovnega pouka, ki se jih mora učitelj nadvse odgovorno zavedati. Postopno odkrivanje kategorij, kot so število, spol (in neimenovano tudi sklon), oseba in čas, ter oblikovanje pojmov o njih naj bi vodilo v resnično in vse globlje razumevanje ustroja in delovanja jezika ter v zanimanje zanj, lahko pa se tudi zelo hitro izrodi v samovšečno formalistično »znanje«, ki kmalu postane samo sebi namen in je njegovo znamenje brezmiselno drdranje pravil in primerov. Še določneje rečeno: preveč zmehaniziran, pozunanjen delovni način navsezadnje sam po sebi privede do nesmisla, ko nam npr. neka glagolska oblika ne pove ali izraža ničesar »vsebinskega«, živega več, temveč je na svetu očitno edinole zaradi nekega dolgočasnega šolskega »določanja« oziroma rutinskega reševanja formalne, bolje rečeno formalistične naloge. Da se prav razumemo: tudi rutinske analize so potrebne, ne smejo pa prevladati in zamegliti bistva stvari.

Jezikovnega učbenika za 3. razred Slovenci iz ne povsem jasnih razlogov nimamo in niti kakega priročnika za učitelja. Misel, da bi lahko reševali zadrege in težave v učni praksi z delovnim zvezkom posebnega tipa, kot izjemna rešitev ni zadosti utemeljena. Sicer je pa glede jezikovnih učbenikov nasploh še veliko nejasnosti, katera metodična zamisel bi bila zares ustrezna in učinkovita. Do

zdaj se še noben poskus ni obnesel brez pridržkov, in ti zadevajo tudi temeljne metodične postavke.

Na srečo je prav v berilu za 3. razred nekaj leposlovnih besedil, tako proznih kot pesemskih, ki jih lahko uspešno uporabimo za zanimivejši slovnični pouk. Tokrat se bomo ustavili samo ob enem izmed njih in si malo podrobneje ogledali možnosti, ponujajoče se v snovnem in metodičnem pogledu. V mislih mi je pesem Vojana Arharja *Zamenjava*, posrečena upesnitev nadvse aktualnega problema v domiselni obliki, ki estetsko stopnjevano prevzema značilno obrednost znanih otroških medsebojnih zamenjav stvari na izvirni vsebinsko domišljijijski ravni v duhu miselnega sporočila.

Od dvajsetih vrstic pesmi vzemimo prvih šest in pogledjmo, kaj je v njih za našo posebno rabo:

Jaz dam tebi stolpnic pet, / ti daš meni poljski cvet.

Jaz dam tebi stari grad, / ti daš meni žamet trat.

Jaz dam tebi spačke, fičke, / ti daš meni pevce čričke.

V besedilu opazno izstopi gradivo za dve slovnični učni temi, ki se celo povezujeta: za glagolsko osebo in za osebni zaimek.

Zadržimo se najprej pri obravnavi glagola. Spotoma moramo nameniti kritično pripombo učnemu načrtu za 3. razred, ker navaja zadevno učno snov v preveč sintetični obliki in prakticistično obnem. Golo, skopo določilo »spreganje v sedanjiku, pretekliku, prihodnjiku« je namreč sprejemljivo samo v smislu sistematične kompleksne (vzorčne) vaje, povsem pa je iz njega izločena nujnost postopnega analitičnega pridobivanja posameznih kategorij, se pravi pojma osebe in števila (zaporedje lahko tudi obrnemo, kar je včasih primernejše), zatem pa še časa. To pa so bistvena slovnična jezikovna spoznanja!

Razčlenimo zdaj obravnavane, torej metodične prednosti izbranega besedila! Odkrijejo se nam v zelo ugodni sestavi:

— Uporaba enega samega glagola (dati) v vsebinskem položaju, v katerem se »nastopanje« dveh (posplošenih) različnih oseb v določenem odnosu dobro zazna, povrh pa je učencu psihološko blizu in si v njem zlahka zamisli tudi sebe (prim. ilustracijo k pesmi v Kurirčku 1973/74, str. 225).

— Ugodna omejitvev na dve glagolski obliki (dam, daš), menjaje večkrat ponovljeni in primerno poudarjeni (izraziti), in to v kratkih, preglednih, tudi grafično nazornih stavčnih enotah.

— Obliki sta na »skupnem imenovalcu« (isto število, isti čas in vse drugo), izbrani pa tako, da učinkujeta primerno kontrastno, to je razločevalno in povezovalno hkrati (1. os.: 2. os. ed.).

Mogoče se zdi komu takšno podrobno analitično razbiranje odvečno, toda zavedati se moramo, da gre za splet metodičnih zakonitosti, ki pri pouku odločilno vplivajo na spoznavni potek in s tem na uspešnost dela, pri katerem učencu ni namenjena vloga samo zvestega poslušalca razlage. Marsikdaj posveti učitelj vse premalo pozornosti vprašanju, katere komponente učnega besedila in z njim

v zvezi delovnega postopka olajšujejo in pospešujejo odkrivanje ter opredeljevanje določenega jezikovnega pojava, katere pa bi ga utegnile zastirati in čim bolj samostojno miselno dejavnost učencev ovirati.

Ker se torej izbrano besedilo odlikuje s posebno srečno oblikovanostjo za naš metodični namen, je pot do odkritja predvidenega jezikovnega (slovničnega) pojava — in obenem naše učne teme, ki je učencem seveda nismo napovedali — razmeroma lahka in hitra: glagol z različno obliko (s končnico) pove, izrazi o sebo dejanja — pridobimo pojem glagolske osebe. Ob robu: navadimo se natančnega izražanja, da gre za isti (en) glagol v različnih oblikah.

Prva in druga oseba sta že pred nami (dam, daš), do tretje (da) pridemo mimogrede, mogoče z izzivom učencem, ali je še kakšna potrebna. Obravnavo osebe sicer opremo na z glagolom povezani besedici jaz, ti v besedilu, vendar že takoj ugotovimo, da je oseba enako razvidna že iz glagolske oblike same. (Pozneje bomo odkrili, da je pomoč s »spremljevalnimi besedicami« včasih še posebej dobrodošla za razločevanje.) Tu ne smemo pozabiti, da moramo v primernem trenutku pojem 3. osebe razširiti: ta se ne omejuje na ljudi, temveč zajema vse, kar poimenujemo s samostalniki. Mimogrede: z reševanjem domiselne problemske vmesne naloge pridemo do poglobljene vednosti lepše kot z majhnim predavanjem.

Spoznanje, kako deluje jezik, tudi smiselno obrnemo: kdor pove kaj o sebi, uporabi glagolsko obliko za 1. osebo, če govori drugemu, uporablja zanj obliko za 2. osebo, če o »tretjem«, za 3. osebo. Tako zajamemo oba načina uporabe jezika, pasivno in aktivno, obe smeri jezikovnega sporazumevanja: razumevanje drugih (v otrokovem razvoju prvotnejše) in lastno sporočanje. Da smo vse te različne oblike znali dobro rabiti in razumeti že zdavnaj prej, preden smo šolo od daleč videli, ker gre pač za naš materini jezik, se tudi pomenimo. Celó zelo pomembno je.

Nadaljnje delo ob izbranem besedilu zahteva in omogoča pritegnitev kategorije števil a. Čeprav je tudi to za učence teoretična novost, je na srečo preprosta in lahko umljiva, zato ne kaže odlašati. Ponuja se nam živ, naraven postopek (pretvorbeni): preoblikujmo besedilo tako, kakor da nastopamo mi vsi, ves razred, in se tudi obračamo na cel razred vrstnikov! Pri tem seveda pazimo, da se bodo vrstice čule še vedno kot pesem, torej tekoče, brez zatikanja!

Bistvo pretvorbe učencem ne more povzročati težav, med tihim pismenim delom pa bo učitelj gotovo moral marsikomu priskočiti na pomoč glede ritma, spodbuditi spremembo besednega reda iz »mi damo vam stolpnic pet« v ritmično »mi vam damo stolpnic pet«, marsikje pa bo treba skupno dognati in utrditi tudi knjižno glagolsko obliko »daste« za narečno »date«, a tako, da ne bi zdaj napačno prenašali končnice -ste v druge glagole (npr. imaste).

Kaj nam odkrije primerjanje? Da so se (poleg drugega) spremenile glagolske končnice. Nazadnje pride na vrsto pretvorba v dvojino s potrebno pozornostjo na končnice, kjer so narečno drugačne. Posebej pa se ustavimo še ob neki zanki: kako vemo, ali gre za 2. ali 3. osebo, ko je vendar oblika enaka? Ah seveda, to čisto jasno razberemo iz pomena besedila!

Med vsem tem delom nastaja na tabli preglednica glagolskih oblik za osebe in število (časa — sedanjika — še ne omenjamo), ki jo lahko nastavimo že ob edni-

ni, lahko pa se je lotimo šele po pridobitvi množinskih oblik. Dvojinske vpišemo nazadnje in na naravno mesto med ednino in množino. Za pravilo naj nam velja, da ne vpisujemo ničesar, dokler nismo skupno dognali, čakajo nas le potrebni prazni predalčki, ki že sami netijo učencem radovednost in spodbujajo miselni proces. Za utrditev ali dopolnitev spregatve se nam ponuja vsebinsko povezan glagol zamenjati.

Še vprašanje, ali naj učitelj v preglednici končnice kakorkoli poudari. Mislim, da v 3. razredu tega ne kaže delati, saj bi se nam tudi hitro zapletlo. Edino brezizjemni »v« v 1. os. dv. bi lahko poudarili tam, kjer učencem narečna oblika -ma še spodriva knjižno.

Tako smo v glagolskih oblikah, ki smo jih do zdaj gledali samo besednovrstno pomensko kot besede za dejanja, za označevanje dogajanja ali stanja, postopno, a povezano odkrili dve posebni dodatni kategoriji — določenost glede osebe — prve, druge ali tretje — in glede števila — enega, dveh ali več udeležencev dejanja ali stanja. Brezosebnost nekaterih glagolskih oblik puščamo na tej stopnji praviloma ob strani.

Omenil sem že, da takšen širši vidik ob metodično dobrem pouku za učence navadno ni prehudo breme, prej je lahko prednost. Istočasna obravnava namreč lepo opozori, kako ena sama enotna končnica izraža več različnih sestavin, za nas za zdaj dve. Takšno aktivno uzaveščanje jezikovnih zakonitosti pa kot ustvarjalno miselno delo zahteva seveda svoj čas in se vsako nasilno hitenje maščuje. Odkritja in nova spoznanja je treba preskusiti, si jih ogledati v različnih povezavah in iz več zornih kotov, učenci pa imajo pravico do vprašanj in pomislov, k čemur jih metodično napeljuje tudi učitelj sam. Obresti temeljitega skupnega dela bomo zanesljivo dočakali. In ker je glagol po svojem mestu v učnem načrtu tista besedna vrsta, ob kateri se sploh prvič lotimo odkrivanja končniško izraženih kategorij oziroma razmerij (ali je tako upravičeno ali ne, bi lahko razpravljali, saj je v 2. in 4. razredu na prvem mestu samostalni), imamo prijetno zavest, da polagamo razsežne temelje.

Kdor je pozorneje sledil dosedanjim izvajanjem, se je najbrž vprašal, ali nismo med obravnavo glagolskih pojavov in oblik zajeli tudi že druge omenjene učne teme — spoznanja o s e b n e g a z a i m k a. Praktično smo to po naravni poti s pritegnitvijo besedic jaz, ti itn. zares delali, vendar nas čaka še poseben zavesten premislek o značaju te skupine besed (pojem).

V isti uri sicer večinoma ne bo več časa kot za sproten namig, za nekakšno napoved, mogoče celo strokovno poimenovanje, ni pa pametnega razloga za predolgo odlaganje, če smo zadevo že načeli. Snovnega zaporedja v učnem načrtu v tem primeru gotovo ni treba razumeti kot obvezujočega. Kujmo železo, dokler je vroče, učiteljeva strokovna podkovanost in metodična izkušnost ter delovna navajenost učencev pa naj zagotovijo, da se ne bomo opekli. Preveč razdrobljene, časovno osamljene učne teme namreč tudi ne dajo pregledne podobe o slovnični zgradbi jezika.

Zato ne bi bila nič napačna niti obrnjena obravnava: najprej bi spoznali osebni zaimsek, ki bi nam zatem rabil kot most h glagolski osebi. Situacija je za to zelo privlačna in nazorna, prednosti pa podobne, kot smo jih navedli za glagol.

Iz tega sledi tudi podoben, mogoče še jasnejši učni postopek. Razvidno razvrščenih zaimkovih oblik je zadosti (jaz — tebi, ti — meni s ponovitvami), s pretvorbami pa pridemo do pravega obilja (nekatero opravimo kar ustno, npr. jaz dam njemu stolpnice pet..., ti daš njemu... itn.).

Lahko pa seveda uporabimo izbrano pesemsko besedilo tudi samo za spoznavanje osebnega zaimka. S katero od treh snovno-metodičnih možnosti bo dosegel največji učinek, bo učitelju pokazala praksa. Enoličnosti zaradi gradiva se nam ni bati, ker lahko verzne pare poljubno izbiramo.

Učni načrt govori v vsebinskem delu o prepoznavanju osebnega zaimka, v navodilih pa navaja, da ga učenci prepoznavajo »le ob glagolih v stavkih iz beril, in sicer kot besedo, ki imenuje govorečega (jaz), ogovorjenega (ti), in kot besedo, ki zamenjuje samostalnike (on, ona, ono)«. Ta pasus je potreben kritičnega pretresa.

Čisto izjemno rabljeni, nekako tolažilni izraz »prepoznavanje« naj nikogar ne zapelje — tudi o osebnem zaimku morajo učenci imeti primerno predstavo in si pridobiti pojem, kar je lepo razvidno iz drugega dela navodila. Navedba je v resnici sistematična, le da se omeji na edninske imenovalnike. Vprašanje je, ali se naj pouk tu ustavi. To gotovo ne bi bilo smiselno, saj bodo edninske imenovalniške oblike kar klicale (že zaradi glagolov!) po nadaljevanju preglednice za vsa števila — in ustvarili jo bomo zlahka.

Učencem z utrjenim pojmom osebnega zaimka niti izrazito rabljene sklonske oblike, ki so, če prav razumem načrt, predvidene za prepoznavanje v 4. razredu, ne bi smele delati težav. Spomnimo se našega zgleda: jaz dam tebi... ti daš meni... Jasno načrtno delo je namreč uspešnejše od meglenega priložnostnega paberkovanja.

Drugi pridržek zadeva opredelitev osebnega zaimka za 3. osebo kot besede, ki zamenjuje samostalnike. Prejšnje slovnice so na to funkcijsko razširitev pozabljale in se omejevale tudi tu le na osebe, zdaj pa doživljamo nasprotno skrajnost — prehitro posplošitev. Slovenščina je namreč nekoliko samosvoja in prav imenovalniške oblike osebnega zaimka on, ona, oni itn. uporablja res samo za osebe, ljudi, medtem ko za vse drugo rabi samostalnike in kazalne zaimke. Zelo redki primeri posplošene rabe (predvsem za stvari in pojme), na katere nale-timo, brž razkrijejo neposreden ali posreden vpliv tujih jezikov in jih zato ne smemo uvrstiti v pravilo. Zgled »Kaj? Ona (t. j. hiša...) stoji na griču« v jezikovnem učbeniku za 7. razred je napačen, neslovenski.

Ta psihološko zanimiva zakonitost pa se uveljavlja večinoma tudi pri poudarjenih sklonskih oblikah osebnega zaimka brez predložnih povezav (njega, njemu, njej, njo itn. praviloma le za ljudi), kar kaže na isto izhodišče pojava. Da to dobro čutijo in zadenejo tudi učenci 3. razreda, smo se prepričali pri učnih nastopih. Opredelitev osebnega zaimka za 3. osebo bi zato nujno morali podati ustreznejše in s potrebnim ločevanjem. Problem se povezuje z glagolsko 3. osebo, ni pa čisto enak. Prav zaradi tega mislim, da bi smeli spoznavanje razširjene vloge (»zamenjavanje samostalnika«, če povzamem to enostransko opredelitev) prihraniti za 4. razred.

SINONIMI V POVESTI DOSTOJEVSKEGA »DVOJNIK«¹

I

Opredeljevanje sinonimov kot istopomenskih in pomensko sorodnih besed in izrazov (ta definicija sinonima je namreč najbolj običajna in jo lahko najdemo v vsakem priročniku, od Verbinčevega Slovarja tujk do različnih sinonimičnih slovarjev; slovensko poimenovanje za sinonim je soznačnica/sopomenka), tudi kot izrazov, ki so si pomensko blizu (poljsko: wyraz błyskoznaczny), je preširoko in poenostavljeno. Posebno raznoliko je razlaganje in razumevanje pomenske »istosti« in »sorodnosti« v sinonimičnih slovarjih.

Kaj so jezikovni sinonimi?

A. P. Jevgenjeva je staro splošno definicijo o istopomenskih in pomensko sorodnih besedah dopolnila s tremi pogoji, ki naj jih sinonimna, soznačna beseda izpolnjuje: a) biti mora uporabljana sinhrono (sočasno), b) mora biti del vsenarodnega, splošno govornega jezika, c) biti mora knjižna.² S to opredelitvijo sinonimov je Jevgenjeva opustila arhaično (zastarelo, starinsko), strokovno, žargonsko besedišče.

Osnovna lastnost sinonimov je njihova medsebojna zamenljivost. V zadnjem času pa dobiva vse večjo veljavo misel, da je osnovna in odločilna lastnost sinonimov isti način povezovanja z drugimi besedami.³ Zahteva po istem načinu povezovanja pravzaprav ni nič drugega kot natančnejše določeno pojmovanje »medsebojne zamenljivosti«, le da je sama semantika še za stopnjo bolj potisnjena v ozadje. Raziskovalci jezikovnih sinonimov si torej vsi po vrsti prizadevajo pustiti vprašanje besedila in funkcije sinonimov v govoru/besedilu čim bolj ob strani. Takšno omejevanje je mogoče seveda predvsem ob delu za sinonimične slovarje, odprto pa ostaja vprašanje vloge sinonimov v besedilu/govoru.

V tej zvezi se nam v okviru problema sinonimije najprej povrne znano vprašanje besednega pomena (semantike). Tudi s tega gledišča je obravnavanje sinonimov zelo mnogovrstno; giblje se navadno med dvema skrajnostma, ki ju navajamo za primer in ki se med seboj nikakor ne izključujeta. A. O. Vinokur meni, da sinonimična sredstva v živem jeziku sploh ne obstajajo. Sinonim je sinonim samo, dokler je v slovarju.⁴ Nasprotno pa A. D. Grigorjeva ob pre-

¹ V članku prikazujem probleme diplomskega referata, napisanega in branega v šolskem letu 1975/76.

² Slovar' sinonimov russkogo jazyka; Zadači slovarja sinonimov, Leningrad 1970, str. 5: (Sinonimičnyimi drug drugu nado priznat' tol'ko te slova, kotorye predstavljajut soboj neot'emlemuju časť slovarnogo sostava sovremennogo literaturnogo jazyka, živoy obščenasional'noj razgovornoj reči.)

³ Kot citat navaja A. P. Jevgenjeva v knjigi Osnovnye voprosy sovremennogo russkogo jazyka, Moskva -- Leningrad 1966, str. 6. V. A. Zvegincev: »Tak nazyvaemye sinonimy kak takovye javljajutsja liš' členami tipovyh slovosočetañij. Samy že tipovye slovosočetañija, konečno, ne predjavljajut soboj rozvernutyh predloženíj ili fraz. Eto minimal'nye distribucionnye modeli, pozvoljajuščie vyjavít' nalíčie (ili otsutstvije) toždestva sočetaemosti.«

⁴ Ibid., str. 5. G. O. Vinokur: »Tak nazyvaemaja sinonimičnost' sredstv, esli imet' delo ne s lingvističeskoj abstrakciej, a s živym i real'nym jazykom, s tem jazykom, kotoryj faktičeski suščestvuet v istorii, javljaetsja prosto-naprasto fikciej. Sinonim javljaetsja sinonimom tol'ko do teh por, poka on nahoditsja v slovare.«

gledovanju leksikalne sinonimije pri Puškinu najde isti pomen v dveh besedah, ki nista sinonima, pa to postaneta, če sta postavljeni v določene gramatične kategorije.⁵

Pri iskanju in določanju sinonimov v povesti Dostojevskega »Dvojnik«⁶ sem si izbrala za izhodišče pretežno to drugo pojmovanje, vendar pa sem se do neke mere omejila tudi s sinonimičnim slovarjem ruskega jezika (ne nazadnje zaradi tega, ker sinonimičnost ruskih besed prepoznavam s pomočjo slovarjev, saj mi ruščina ni prvi jezik). V sinonimično vrsto sem vključila tudi sinonimične idiome in frazeološke zveze (primer: bdit' v oba — byt' bditel'nym /slov. budno paziti/), semantične neologizme, ki sicer ostajajo stvar individualnega (umetnostnega) sloga (in zato niso vsesplošno sprejeti), pa navajam kot posebno skupino znotraj kategorije.

II

Sinonimična vrsta predstavlja zaključeno celoto s tem, da imajo besede, ki jo sestavljajo, isti osnovni pomen, čeprav ta pomen označijo z različnih gledišč. Prav ta zadnja lastnost je v besedilih (zlasti umetnostnih) najbolj izrabljena. V besedilih se pogosto srečata sinonima, ki omogočata predstavo o predmetnosti s tako različnih gledišč, da se na prvi pogled zdi, kakor da bi šlo za dva nasprotujoča si pomena (primer: oni ne hodjat, a šestvujut).

Kopičenje sinonimov v nekem besedilu imamo navadno za piščevo (ali govorčevo) težnjo za čim popolnejšo in večstransko označitvijo pomena (pojma, pojava, predmeta) (primer: On byl kakoj-to ugrjumyj, sumračnyj, nasuplennyj). Gre za večjo ekspresivnost, takšno kopičenje vzbuja vtis, da avtor vztrajno išče pravi izraz za svojo pripovedno intencijo, hkrati pa doseže poudarjanje. Morda bi dodali še »navado« pisanja, ki upošteva navodilo klasične retorike in poetike o neponavljanju iste besede.

V analiziranem besedilu sem našla 94 primerov sinonimnih besed in besednih zvez. Po Slovarju sinonimov Jevgenjeve tvorijo sinonimično vrsto pari v 34 primerih. V ostalih primerih sem uporabljala Slovar' ruskogo jezika S. I. Ožegova (Moskva 1970) in Frazeologičeskij slovar' ruskogo jezika A. I. Molotkova (Moskva 1970). Pri nekaj primerih gre za jasne situacijske (kontekstualne) sinonime.

Razhajanja sinonimov v pomenskih odtenkih ni vedno lahko izraziti in tudi vlogo, ki jo imajo nizanja sinonimov v besedilu, je težko določiti. Ker se sicer funkcije med seboj mešajo in dopolnjujejo, sem skušala primere vendarle razvrstiti po podobnem učinkovanju, saj je tako problem vloge soznačnic v besedilu veliko razvidnejši.

I. Variiranje: 1. ustaljenih besed in fraz;

2. novih (pisateljevih, kontekstualnih) izrazov.

⁵ Ibid., str. 24/25 A. D. Grigoreva: »Glagoly sostavit' — sostojat' na pervyj vzgljad isključajut kakoe — libo sovpadenie značenij. Dejstvitel'no čto odnokorennye glagoly, protivopoložny po svoim vnutrennim svojstvam... no v slovare Puškina my stalkivaemsja s takim upotreblenijem etih glagolov, kotoroe pozvoljaet stavit' vopros o ih častičnoj sinonimii. My imeem v vidu otnošenija toždestva v značenii, vznikajuščee meždu glagolom sostojat' i stradatel'nym pričastiem prošedšego vremeni od sostavit' — byt' sostavlennym v kratkoj forme.«

⁶ F. M. Dostojevskij, Sobranie sočinenij, tom pervyj, Dvojnik, Moskva 1956, str. 209—375.

II. Stopnjevanje: 1. z nizanjem sinonimnih besed in fraz enake intenzivnostne stopnje;

2. z nizanjem sinonimnih besed in fraz, katerih intenzivnost raste;

3. z nizanjem sinonimnih besed in fraz, katerih intenzivnost pada.

III. Izražanje ironije.

IV. Drugi primeri.

I. Variiranje

1. Primeri, kjer gre za ponavljanje s pomočjo variacij (besed ali besednih zvez), ki so v jeziku splošno rabljene; deloma zaradi neponavljanja iste besede (besedne zveze), deloma včasih tudi zaradi modifikacije pomena.

sovestilsja že *otčasti* otloga, čto hotelos' gostja horošo pokormit', a *častiju* otloga, čto hotelos' pokazat', čto on ne kak niščij živjet. (273)

deloma mu je bilo nerodno zaradi tega, ker bi bil rad lepo pogostil svojega povabljenca, deloma pa zato, ker mu je hotel pokazati, da ne živi kakor berač. (217)⁷

Sl. sin.: *otčasti* — ne vpolne, ne v polnoj mere; v XIX. v. v kačestve sinonima upotrebljalos' takže slovo *častiju*

Kak emu byt', čto emu delat', kak emu v nastojaščem i kritičeskom slučae postupat'. (351)

Kaj naj zdaj ukrene, kaj naj zdaj stori, za kaj naj se odloči v tem kočljivem položaju. (308)

Variacije na temo: *čto delat'*, ki se gibljejo od splošnega h konkretnemu (»postopek«).

2. Variiranje z novimi (pisateljevimi, kontekstualnimi) besedami oziroma besednimi zvezami (predvsem razbitimi frazeološkimi zvezami). V teh primerih se zlasti kaže piščeva suverenost v obvladovanju jezikovnega instrumentarija: sinonimni pomen teh izrazov je mogoče izluščiti šele iz sobesedila, ni pa jih najti v Slovarju sinonimov v eni sinonimični vrsti; še več, takega izraza ali fraze ni mogoče najti niti v razlagalnem ali frazeološkem slovarju.

Potrepav ego ešče raza dva po ščeke, poščekotav ego ešče raza dva, ... (289)

Še enkrat ali dvakrat ga je potrepljal po licu, potem ga je nekajkrat še po-božal ... (236)

poščekotat' — priložnostna tvorba, spodbuda za novo tvorbo je iz prejšnje povedi.

Obespečil sebja samym vyzyvajuščim vzgljadom, kotoryj imel neobyčajnuju silu myslenno *ispepelit'* i *razgromljat'* v prah vseh vragov. (217)

⁷ F. M. Dostojevski, Dvojnik, DZS 1970, str. 139—339, prevedla Gitica Jakopin. Prevod sem pritegnila zato, da bi opozorila na težave pri prevajanju takšnih sinonimnih parov!

(primerjaj str. 215: *ispepelit'* razom v prah vseh zdrobiti v prah vse)

se je za vsak primer zavaroval s tistim svojim izzivalnim pogledom, ki je imel tako strašno moč v sebi, da je v mislih vse sovražnike gospoda Goljadkina raztreščil in strl v prah in pepel. (150)

Ožegov: *ispepelit'* /kogo — 1. (visok.)/ — obratit' v pepel
razgromljat' /sm. gromit (gromljat')/ — uničtožat', razrušat'

Frazeološki sl.: prevračat' v prah

II. Stopnjevanje

Nizanje sinonimov poudarja (stopnjuje) določeno lastnost duševne ali telesne manifestacije. Pomensko so ti primeri omejeni na slikanje razpoloženja v junaku in zunaj njega. Ravno zaradi nizanja sinonimnih izrazov (besed ali besednih zvez) dobiva razpoloženje (v našem primeru je to predvsem zmedenost, negotovost, strah) v besedilu vlogo »razpoznavnega znaka«.

1. Stopnjevanje z nizanjem sinonimnih besed in fraz enake intenzivnostne stopnje:

(Nemoč, negotovost, zmedenost, strah, hitenje v prazno — sinonimi se kopičijo v besedilu, kot so se ti občutki kopičili v gospodu Goljadkinu.)

...i zametiv, čto vse uže sdelano i ždat' uže bolee nečego, *toropljivo, suetljivo*, s malen'kim trepetanijem serdca sbežal s svoje lestnicy. (213)

...in ko je ugotovil, da je že vse opravljeno in da ni več kaj čakati, se je gospod Goljadkin urno spustil po stopnicah, kot da ga čakajo nujni opravki, in srce mu je vznemirjeno utripalo. (145)

Ožegov: *toroplivyy* — sklonnyj toropit'sja
suetlivyy — sklonnyj k suete (v 2. značenii)
sueta — 2. izlišnjaja toropljivost'

(S tako zbegano zavestjo ocenjuje tudi ljudi okrog sebe.)

Gospodin Goljadkin slyšal jasno, kak vse, čto ni bylo v zale, rynulos' za nim, kak vse *tesnilis'*, *davili* drug druga. (373)

Gospod Goljadkin je dobro videl, da so se vsi, kar jih je bilo v veliki sprejemnici, zgnetli za njim, suvali so se in mečkali ... (335)

Sl. sin.: *tesnit'* ... *davit'* — vyzyvat' oščuščenje bolezennogo davlenija, sžatija ili čuvstv tjažesti, boli ...

2. Stopnjevanje s pomočjo sinonimov, katerih intenzivnost narašča:

Gospodin Goljadkin uže mog daže sovsem razgljadet' svojego novogo zapozdalogo tovarišča — razgljadel i vskryknul ot *izumlenija* i *užasa*. (253)

Gospod Goljadkin je tedaj že dobro razložil svojega novega, zapoznelega tovariša — razložil ga je in že zavpil od groze in osuplosti. (193)

Ožegov: *izumlenie* — krajnee udivlenie
užas — krajnee izumlenie

Petruški ne našlos' za peregorodkoj, a *serdilsja, gorjačilsja* i *vyhodil iz sebja* liš' odin postavlennyj tam na polu samovar' (211)

Petruške še vedno ni bilo v njegovem kotu, zato pa je na podu divjal, razsajal in besnel samovar... (143)

Sl. sin.: I. veriga: *serdit'sja* ... *vyhodit' iz sebja* — ispytyvat' čuvstvo razdraženija, gneva na kogo — 1.

vyhodit' iz sebja — sil'no *serdit'sja*

II. veriga: *gorjačit'sja* ... *vyhodit' iz sebja* — projavljat' vozbuždenie

gorjačit'sja — dejstvovat' v vozbuždenii

vyhodit' iz sebja — byt' nesderžannym ot sil'nogo vozbuždenija

3. Stopnjevanje z nizanjem sinonimov, katerih intenzivnost pada:

... v èto mgnovenie gospodin Goljadkin došel do takogo otčajanija, tak *byl isterzan, tak byl izmučen*, do toho iznemog i opal (251)

(Gospoda Goljadkina je ... v tistih trenutkih vil najbolj črn obup, da je bil do kraja zmrcvarjen, do kraja izmučen, poparjen in obnemogel ... (190)

Sl. sin.: mučit', terzat' ... dovršno: *izmučit', isterzat'* — pričinjať npravstvennye stradanija. *Terzat'* okazyvaet na bolee sil'nye stradanija

tak sil'no *potrjaslo* i *porazilo* ego vse proizšedšee s nim neskol'ko minut nazad (250)

prehudo ga je namreč pretreslo in poparilo vse tisto, kar se mu je pred nedavnim pripetilo ... (189)

Sl. sin.: *porazit', potrjasti*

potrjasti — ukazyvaet na osobenno sil'noe, glubokoe vpečatlenie, proizvedennoe na kogo-libo

III. Ironija

Z nizanjem ustreznih sinonimnih izrazov doseže včasih ironijo ali pa jo samo še stopnjuje. V nekaterih primerih se ironija prelomi v grotesko.

Nakonec ... o! dlja čego ja ne obladaju tajnogo sloga *vysokogo*, sil'nogo, sloga *toržestvennogo*. (237)

In naposled ... o! Da se mi ni razkrila skrivnost privzdignjenega sloga, mogočnega, bobnečega sloga. (174)

Sl. sin.: *vysokij* ... *toržestvennyj*: o jazyke, stile, slovah
otličajušihsja pripodnjatost'ju

kak *proslezilas'* nežnaja mat' i kak *zarydal* pri sem slučae sam otec (236)

kako so potem nežni materi privrele solze v oči in kako je vpričo vsega tega zaihtel še sam družinski oče (173)

Sl. sin.: *rydat'* ... lit' slezy

Ožegov: *proslezit'sja* — vsplaknut' ot priliva čuvstv

»Da-s, odin iz moih blizkih znakomyh pozdravil s činom (...) drugogo ves'ma blizkogo tože znakomogo, i v dobavok *prijatelja*, kak govorit'sja, sladčajšego druga.«

»... neki moj dobri znanec je čestital nekemu drugemu, tudi mojemu dobremu znancu (...) pa tudi onadva sta prijatelja, intimna prijatelja, kot pravijo.«

Sl. sin.: *drug* ... *prijatel'*

IV. Drugi primeri

V ta razdelek uvrščam primere sinonimnih parov, ki nastanejo s sopostavljanjem antonimov, od katerih je eden zanikan. Kot posebno skupino jo navajam samo zaradi velikega števila na enak način zgrajenih primerov (skupen formalni postopek). Pomen in stilna obarvanost takšnega sopostavljanja sta različna, primere bi glede tega lahko porazdelili v prejšnje skupine.

... to skažu vam, milostivij gosudar' moj, čto ja *smutno* i *nejasno* ponjal vse eti nameki. (312)

... vam moram izjaviti, spoštovani moj gospod, da sem vse to namigovanje razumel le nejasno in megleno. (263)

Sl. sin.: *smutnyj*, *nejasnyj* — ne vpolne osoznannyj

... vpročem, pokamest *nedurno*; pokamest vse *idet horošo* ... (210)

za zdaj je še vse kar v redu, za zdaj še vse kar dobro gre. (142)

Ožegov: *nedurnoj* — dostatočno *horošij*

No čerez minuto on odnim skačkom vyprygnul iz posteli, verojatno popav, nakonec, v tu ideju, okolo katoroj vertelis' do sih por *rassejannye*, *ne prive-dennye* v nadležaščij *porjadok* mysli ego. (210)

Toda že hip po tistem je skočil iz postelje, ker se mu je najbrž končno docela izluščila ideja, okrog katere so se dotlej sukale njegove raztresene misli, ne da bi hotele vsaka na svoje mesto. (142)

Ožegov: *rassejat'sja* — 3. v *besporjadke razojtis'*

»Ja čelovek *prostoj*, *nezatejlivyj*, i bleska naružnogo net vo mne ...« (219)

»Jaz sem navaden človek, preprost človek, in za zunanji blesk se nisem nikdar gnal ...« (152)

Sl. sin.: *prostoj*, *nezatejlivyj* — otličajuščijsja *prostotoj*, skromnost'ju

Kakor se vidi iz analiziranih primerov, sem se pri obravnavi sinonimov v besedilu omejila zgolj na tako imenovane dvojne oziroma trojne formule. To so zveze priredno povezanih sinonimov (besed in/ali besednih zvez), z veznikom ali brez njega, ki so za to besedilo značilna stilna oblika. Dvojne oz. trojne formule so element historičnih slogov. Pri nas jih najdemo od Trubarja dalje, morda pa celo že prej.⁸ Kot retorična figura imajo v posameznih slogovnih obdobjih različno vrednost; zdaj so zgolj figurativni okrasek (ornament), spet drugič imajo poleg te stilne funkcije še dodatno semantično vrednost. Le-ta je opredeljena z osnovno lastnostjo dveh (več) sinonimnih izrazov: samo del pomena je obema skupen, preostali del pa je nadgradnja tega skupnega pomena.

V povesti »Dvojniki« imajo dvojne oziroma trojne formule nosilno semantično vrednost. Mogoče bi jih v tem besedilu lahko utemeljili ne samo z vidika oblikovanosti besedil, ampak tudi v konkretni pomenski vlogi: dvojniki — dvojnost doživljanja — dvojni izraz. Nikakor pa niso »gostobesednost«, kar so Dostojevskemu očitali ob prvi objavi te povesti.⁹

Marija Kolar

Osnovna šola Ravne na Koroškem

SMISELNO¹ BRANJE UMETNOSTNEGA JEZIKA V OSNOVNI ŠOLI

Pouku branja sta posvečeni (ali vsaj zapisani) v našem šolskem sistemu posebna skrb in pozornost. Z njim uresničujemo osnovne smotre pouka materinščine in ostalega vzgojno-izobraževalnega dela. Že v osnovni šoli polagamo temelje kasnejši izobraženosti in razgledanosti posameznika in naroda, ko uresničujemo zapisani smoter: »Učenci se nauče smiselnega tihega, glasnega in recitativnega branja in samostojnega dela s knjigo.«²

Pouk branja in njegova kvaliteta se mi kažeta v učni praksi tudi kot osnova, ali vsaj pomemben del dobrega — uspešnega učenja in vsakršnega pouka sporočanja. Le-to se s poukom materinščine in ostalih predmetov staplja v enovit vzgojno-izobraževalni proces, ki funkcionira v določenem sistemu, saj se uspešnost učenca kaže tudi skozi njegovo »sporočilno kompetenco«.³

⁸ V razpravi B. Pogorelec, Nastajanje slovenskega knjižnega jezika, Jezikovni pogovori II, CZ, Ljubljana 1967.

⁹ Sbranie sočinienij, tom pervyj. Moskva 1956, str. 670.

¹ Smisel — sense, pomen: vsebina — pomen, ki ga beseda (izraz, govorna konstrukcija) dobi v danem kontekstu uporabe, v dani konkretni govorni situaciji. Smiselno — pomensko, semantično, leksikalno, vsebinsko, stvarno; nanaša se na smisel, na mišljeno vsebino izreke, ne glede na formalne načine njene izražnosti. Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističnih naziva, MH, Zagreb 1969.

² Osnovna šola, Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1973, str. 23.

³ Olga Gnamuš, Družbeno pogojeni zaostanki v jezikovnem razvoju, Jis 1975/76, št. 5, str. 145.

Učni načrt nam s poukom branja nalaga nadvse odgovorno nalogo. Uresničujemo jo mnogokrat le v pičli meri in predvsem nesistematično in jezikovno neosveščeno. Sklepamo nadvse preprosto: kdor slabo bere, je manj uspešen. Tako splošna sodba ne spodbuja k učinkovitemu ukrepanju, čeprav je od sposobnosti branja odvisen tudi uspeh sprotnega in permanentnega izobraževanja in osveščanja slehernega posameznika, s tem pa tudi določena raven družbe.

Beseda branje v šoli ne more pomeniti branje umetnostnih besedil. V osnovni šoli otrok še ne more dojeti smisla zahtevnega filozofskega dela, besedne umetnine ali strogo specializiranega teksta, vendar osnove za to dobiva. Sistematično ga moramo učiti brati besedilo, skrito med vrsticami — smisel sporočila. Uspešnost takega branja, ki je intelektualno delo, je odvisna tudi od tega, koliko zna otrok določene mentalne starosti za zapisom videti »predmetnost«. (To mi pomeni tudi tiste nove pojme, ki se mu vežejo na predhodne izkušnje.) Beseda ustvarja bralcu podobo neke resničnosti. Čimbolj je predstavnost živa, jasna, tembolj razgiba otrokove asociativne zmožnosti in ustvarja nove. Z branjem si otrok oblikuje in pridobiva pasivno jezikovno znanje, kar se kaže na dveh ravneh, in sicer:

1. v razumevanju pomensko logične strani jezika in
2. v razumevanju stilno zaznamovanega — umetnostnega jezika.

Razumevanje pomensko logične strani jezika obravnava Olga Gnamuš in ni predmet mojega opazovanja. V zvezi s tem opažam, da otrok že v predšolski dobi osvaja pojme veliko — malo, večji — manjši, več — manj, več kot — manj kot..., ki vzpodbude določene predstave, jih determinira z novimi pojmi ter jih razvija v nova izkustva in spoznanja. Takšne sposobnosti razvijamo pri otrocih dokaj sistematično, od preprostih matematičnih pojmov do doumevanja zapletenih matematičnih, fizikalnih in kemijskih zakonitosti že v osnovni šoli. Vsaj približno že vemo, katere osnovne pojme in z njimi določene predstave mora otrok osvojiti v določenem letu starosti, da je pri svojem delu uspešen, saj vemo, da osvajanje novih pojmov pomeni ustvarjanje novih miselnih zvez; tako razvijamo otrokove sposobnosti sklepanja.

Predmet mojega opazovanja in razmišljanja je otrokovo sprejemanje in doumevanje umetnostnega jezika. Vprašanje je, kako se razumevanje le-tega v otroku razvija in gradi od predšolske vzgoje skozi osnovno šolo. Zato poskušam spoznati:

- kako se otrok uči doumevati umetnostni jezik,
 - katere stopnje izbiramo na tej poti,
 - kako poteka ter se z otrokovim razvojem spreminja proces dojemanja:
1. glasu in njegovega funkcioniranja v besedni umetnini,
 2. rime in ritma,
 3. konkretnosti ugank,
 4. fraz, rekel, besednih zvez in njihovega metaforičnega in metonimičnega pomena,
 5. pregovorov in
 6. pesniškega jezika.

1. Glas in njegovo funkcioniranje v besedni umetnini

Nadvse pomembno je za otroka že na stopnji predšolske vzgoje »manipuliranje« z jezikom, še posebej z njegovimi glasovi. To je prva stopnja pouka začetnega branja, saj otrok po tej poti spoznava in osvaja glasove slovenskega knjižnega jezika, se uri v izreki in pridobiva knjižno dikcijo. Že preprosto večkratno ponavljanje enozložnih besed nudi malčku zabavo in užitek. Na primer: ti, ti, ti; no, no, no; glej, glej; bav, bav. Kot igro sprejema petje pesmic in deklamiranje. Glasovno podobo jezika in z njo pomensko podobo dojema izključno v funkciji govorjenja — torej dejavno. Ne utruje se in ne naveliča, ko do onemoglosti ponavlja povedi z »lepimi«, novimi, »skrivnostnimi« besedami v zvezah: *miš v mišnici čepi, veter veje skozi veje, prah se praši, v senci ni sonca, mah je mehek, deblo je debelo, vlačilec vlači, prekucnik prekucuje...* Razlaga osnovnih besednih pomenov sodi v otrokovo obdobje »zakajstva«. To temeljito izkoristimo in mu omogočimo čim več jezikovne dejavnosti ter ga k njej tudi vzpodbujamo.

Z glasom ustvarjamo akustično podobo, ki v otroku poslušalcu pomaga »naslikati smisel« — pomen umetnikove izpovedi. Na višji stopnji je podlaga dojemanja umetnostnega jezika glasovno doživetje, ki je močnejše, če je umetnostno organizirano. Za primer na nižji stopnji osnovne šole opazujem učinkovanje svetlih in temnih samoglasnikov v Župančičevi pesmi Breza in hrast. V prvem delu pesmi dočarata pomensko podobo o brezi svetla, prednja samoglasnika *i* in *e*. Sta dolga in »tanka« kot breza, tudi svetla sta, kot je svetla — bela breza. Z njima pesnik slika milino, svetlobo, mehko brezo, toplino opoldanskega dežja in vilinsko idiličnost. Slovenski umetnostni jezik otroku omogoča čustvene asociacije ob svetlih in temnih vokalih, čeprav sami glasovi ne nosijo logičnega pomena. Nasprotje temu, kontrastnost, ustvarjata temna vokala *u* in *a* v drugem delu pesmi o hrastu. V naši predstavi je hrast mogočen, temnejši, širši v primerjavi z vitko in svetlo brezo. Takšen je tudi akustični razpon med vokali. Glasovna ureditev besedila tako poudarja in stopnjuje učinek pomenske ureditve. Zvočni vtis se s pomenom pesniške izpovedi staplja v umetnostno podobo. Milina breze in njena svetlost kakor tudi mogočnost in neobzirnost hrasta postaneta konkretnost, ki jo otroške spoznave že morejo »cepiti« na svoj konkretni predstavi svet.

Učinek glasov se spreminja od besedne umetnine do besedne umetnine. Glas učinkuje v okviru pomenske ureditve celote. Za primer navajam ljudsko pesem *Sirota Jerica*, ki jo otrok spozna v 5. razredu. V verzih »*Vstani, vstani, Jerica, // vstani, ženi vole past // tjakaj v reber zeleno!*« učinkujejo široki vokali *ê*, *ô* in *a* trdo in ukazovalno. Vtis se s ponavljanjem še stopnjuje. Predvsem *a* v zapovrstju *vst-a-ni* ima drugačen učinek kakor v besedi *mama*. Tako sta verza »*Mati, mati, mamica, // hudo imam mačeho, / učinkovito nasprotje, s katerim pesem poudari tako sovražnost in hudobo mačeha, kakor varnost in toplino materinske ljubezni.*

Zato otrokovo moč predstavljalnosti ob ljudski in umetni otroški poeziji sistematično gradimo ob takih glasovnih asociacijah. Zvočnik *r*, kakor da podkrepi oziroma kar »podvaja« besedni pomen: »*sneg grre, // drrv ni, // mrrzla peč, /*

/ *starra mat'*, // *dr̕rva brat* ... /«. Otrok se nauči slišati besedo in besedno zvezo in skozi glasovno podobo dojemati njen pomen.

Ko se učenec v sedemem razredu osnovne šole sreča z Murnovo balado Vlahi, najprej začuti, nato spozna, kakšno razpoloženje vzbuja v poslušalcu samoglasnik o; ob pomenski ureditvi ponavljanje »temnega« samoglasnika dojema kot opozorilo na čustveno vsebino, saj mu stopnjuje konkretno predstavo — podobo o istrskih pogrebcih, ki pokopujejo svoje sanje in upe v lepšo bodočnost. Glas o v Murnovi baladi nima le zunanjih oblikovnih učinkov, ampak izraža turobno, mračno baladno vzdušje, še konkretnije: slika žalost in jok, ki donita iz pesmi Vlahi, ko jo »*zapiskajo še za slovó, // da nikóli takó.*«

2. Rime in ritem umetnostnega besedila

Otrok tudi jezik sprejema in osvaja z igro — verjetno enako kot vse ostale navade in norme odraslih. Po tej poti sprejema tudi določene miselne zveze, določen način mišljenja ožje in širše okolice. Tako je otrokovo jezikovno vedenje družbeno. Proces traja vse življenje, torej tudi pri odraslih, le da se najintenzivneje to dogaja v zgodnji otroški dobi. Zato ni vseeno, kako se uresničuje. Pečat ostaja vse življenje.

Otrok navadno utrjuje in oblikuje svoj jezikovni sistem z besednimi igrami (spraševanje). Izkušnje kažejo, da uživa v igranju z besedami, s pojmi. Radosti ga, če ugotovi, da se besede glasovno skladajo, rimajo. Otroško rimanje na videz nima pravega smisla, v resnici pa kaže otrokovo ustvarjalnost in intelektualno razgibanost. Kakor skrbimo za otrokovo telesno dejavnost in jo vzpodbujamo, moramo zato skrbeti tudi za njegovega duha.

Otrokove igre z rimo so kaj različne: pogoste so pri inenih, (vzorec se ponavlja z vzdevki iz občnih imen, ki pripisujejo osebam lastnosti); značilno je rimanje iz onomatopeje s ponavljanjem istih zlogov; rimanje na osnovi asonan- ce in aliteracije ter rimanje znotraj povedi, med deli stavčne zveze.

a) Prvo skupino tvorijo *rime na imena*: Otrok vsakomur najde rimo, ne nujno zaradi »zmerjanja« ali zaradi namena koga užaliti, preprosto zato, ker ga to zabava. Primerov je nešteto tako iz naših vsakdanjih srečanj z otroki kakor iz otroške poezije: *Anza — Panza, Tinčica — Minčica, Juri — Muri; Janez — banez; Mica — repíca* (narečno: = krompir), *Marička — stezička, Franca — izpod klanca, Krojaček — Hlaček, Katrca — pledrca* (=klepetulja), *Boža — roža* ...

b) V drugo skupino razvrščam *rime iz onomatopeje, ponavljanje istih zlogov, s katerimi se rima besedna zveza (poved)*. Primeri iz otroške poezije, proze in tisti, ki jih najde otrok sam, se med seboj prepletajo; vse ima otrok za svoje. Primeri *žigu — žagu, tika — taka, dilen — dolen — dalen, trilli — tralala; cici -cici-cici, // kje so vaši strici, / tidel-tetev — sem pa letev /, / tidel-tav — zdaj sem zdrav /, / didel didel daja — češnje prodaja, // tomdidli daja, // Lipej pa raja, // Pedpedika pedpedi // v službi sem po cele dni /, / čvirkčviriji, čvirkčvirijo, // kličem ptičjo policijo, / tiki tiki tik, — glej me mucek Mik, tika-taka — ože- nil se je Jaka, Uuhuhuhuhuu, huču su mu plusutu* ...

c) Tretjo skupino tvorijo *rime znotraj povedi, med deli stavčne zveze*. Primeri: *Peter je hiter kot veter. Mira se prepira. Jožko hodi po moško. Saša je naša ... v kozjo jamo po salamo, na hrib brez rib, tak vlak kot oblak ...*

Primeri kažejo, kako umetnostno oblikovanje izrablja prvine otroške jezikovne ustvarjalnosti in nato spodbuja obratni proces — prenos iz pesniške besedne ustvarjalnosti v otrokovo.

Za to vrsto jezikovne ustvarjalnosti otrok najdemo vzpodbude v slovenski ljudski pesmi, pri klasičnih slovenske otroške poezije: Levstiku in Župančiču, pri sodobnikih: Grafenauerju, Pavčku, Koviču, Jugu, Makarovičevi, Suhodolčanu in drugih.

Tako je sprejemanje umetnostnega jezika pri otroku vseskozi dejavno. Jezikovna spodbuda vpliva na premišljevanje o besednih pomenih in s tem vpliva na jezikovno ozaveščanje. Optimalen nasledek teh procesov je preciznejše oblikovanje predstav in izražanje misli, saj proces otroških iger v rimah in ritmu traja iz zgodnjega otroštva do otrokovega desetega leta starosti, nekako še vse obdobje šolanja na nižji stopnji.

3. Uganke⁴

(V razmišljanju je spuščeno umetnostno oblikovanje celote, pozornost je posvečena »drobni obliki« — torej posamičnim prvinam oblikovanja, od glasovne do pomenske ureditve.)

Otrok se »razumsko znajde« v določeni predmetni konkretnosti. Iz dane stvarnosti, ki jo naslika prvi del uganke, poskuša izluščiti novi pojem, ki pomeni rešitev. Na primer:

*Nič zob nima,
pa vendar še železo je. (Oton Župančič)*

Prva podoba postavi otrokovo predstavnost v predmetni svet. Ve, da gre za stvar, ki nima zob. Drugi del uganke opiše odgovor. Iz izkušnje se otrok spomni, »ugane«, kaj žre železo. Iz opisa tako poišče novo besedo, »rja«, ki je rešitev uganke. Ali:

*Majčkeno drevo,
a veliko čudo,
cvetje nad zemljo,
sadje pa pod njo. (Jože Šmit)*

S pomočjo izkušnje in predstavni asociacij si otrok najprej predstavlja *drevo*, ki ga pridevnik *majčkeno* »pomanjša« že v predstavi »drevesce«, ki ima cvetove nad zemljo, sadeže pa v njej. Otrok mora seveda že poznati poljske pridelke in biti razgledan v svoji okolici, sicer ne bo zgradil določene predstave. Takšne vrste podoba in nje opis zbudi nedvomno različen predstavi doživljaj v mest-

⁴ V lit. gnomična/kratka didaktična knjiž. vrsta, vendar v bistvu etološka vrsta; perspektiva, ki ji je svet, predmet, pojav neznan, to je, brez znanega smisla in je ta smisel treba šele odkriti, določiti z logičnim sklepanjem in opazovanjem. Matjaž Kmecl, Mala literarna teorija, Založba Borec, Ljubljana 1976, str. 303.

nem in podeželskem otroku. Gre namreč za miselne prehode od konkretnega k abstraktnemu, *k posplošitvam*. Dosti trd oreh pomenijo mnoge uganke še starejšim otrokom prav zaradi moči ali nemoči predstavljalivosti, sklepanja in posploševanja. Pri učenju razbiranja pomenov iz besednih zvez gre tudi za način, kako otroka pri »dešifriranju« uganek vodimo. Vsako podobo sistematično konkretiziramo in ga vzpodbudimo, da jo prevaja na svoje asociativne in predstavne izkušnje ter sposobnosti.

V primeru:

*Črno na belem,
med platno zajeto,
mrtvo je, vendar
seznanja te s svetom.* (Mile Klopčič)

Otrok naj poišče sinonim za pojem »črno na belem« in ugotovi, da »je nekaj, kar je napisano«. Zdaj nadaljujemo s pomensko zvezo *med platno zajeto* in poiščemo sinonim. In ko doume otrok še dejstvo, da gre za »mrtvo«, da je torej stvar, ki te »seznanja s svetom«, rešitev ni daleč.

Tako se otrok uči opazovati jezik in začenja razmišljati o pomenih besed in si vse pogostejše išče odgovore na besedne in pojmovne uganke. Zmeraj ne gre preprosto, saj nekatere zahtevajo že precejšnje poznavanje narave in dogajanja v njej. Na primer:

*Stara baba grbasta,
stara baba škrbasta,
kraj vode poseda,
se v zrcalo gleda.* (Oton Župančič)

Z otroki najprej ugotovimo, kakšen sinonim bi lahko našli za besedo baba; nato: ugotovimo, ali gre za predmet ali za živo bitje, ki je grbasto in škrbasto, kaj poseda — raste ob vodi, in nazadnje: kaj pomeni, da »se v zrcalo gleda«, kako to povemo z drugo besedo. Opažam, da imajo uganke pomembno vlogo pri ustvarjanju otrokovih jezikovnih in miselnih izkušenj in spoznav. Njihova vrednost je nemara tudi v tem, da otroka vzpodbujajo k nazornemu logičnemu mišljenju, »kajti vsaka beseda kot jezikovni izraz misli je zopet poseben simbol ali znak za misel«.⁵

Razbiranje pomenov besed in besednih zvez v uganakah je pomemben element dejavnega sprejemanja in doživljanja umetnostnega jezika otrok do desetega, enajstega leta starosti. V tem času se zaključuje obdobje otrokove predstavne konkretности in otrok se že pripravlja za vzpon od posameznosti k splošnemu, od konkretnega k abstraktnemu. Sprejemanje umetnostnega jezika in z njim oblikovanje in širjenje jezikovnih in miselnih zmožnosti in sposobnosti otrok je zato na tej starostni stopnji izrednega pomena.

4. Fraze, rekla, besedne zveze, metaforičnost in metonimičnost njihovega pomena

S prvo pesmico, pravljico in pripovedko se otrok sreča z umetnostnim jezikom. Sliši slogovno zaznamovane besede in besedne zveze, rekla in fraze, ki imajo

⁵ Anton Trstenjak, *Oris sodobne psihologije I*, Založba Obzorja, Maribor 1971, str. 411.

metaforično ali metonimično pomensko zgradbo. Na primer: *Mihec se kislo zameje. Same hlače so te. Mahnili jo bomo v gore.* Le redki otroci ekspresivno obarvane besede ali besedne zveze prav razumejo, največkrat (in večina) jih preprosto »preskočijo«, saj celoto sporočila nekako dojamejo iz ostalega konteksta. Otrok ne doume niansiranega pomena takega besednega zapovrstja in ostaja mnogokrat ali vselej zadovoljen samo z najbolj splošnim, da ne rečem šablonskim in papirnatim načinom izražanja. Tako je pri poslušanju, saj je slišani jezik zaradi avtomatizmov mnogokrat papirnat. In ko se otrok sreča z besednimi umetninami, ima težave. Na primer s stavki:

Moje mlade oči se niso mogle napiti podobe daljnih dobrav. (Prežihov Voranc)

Okrog mene je bila globoka, bela zima. (Prežihov Voranc)

Nenadoma se mi je zdelo, da jaham na ogromnem zelenem konju naravnost proti sijajnemu soncu. (Ivan Cankar)

Samo jezikovno osveščen otrok more dojeti pomenske nianse besedišča in sintakse besedne umetnine. Ena od možnosti za pouk razumevanja umetnostnega jezika je iskanje besedne in stavčne sinonimike, vendar se pri tem nujno izgubijo prvine umetnostne oblikovanosti izvirnega besedila. Ko otrok poskusi s svojim jezikovnim in predstavnim aparatom povedati — sporočiti — pomen pisateljeve podobe, opazi pomensko in oblikovno — estetsko različnost povedi. Prežihov prvi stavek so otroci zapisali: *Moje oči se niso mogle nagledati lepote narave.* Drugega pa v najboljšem primeru tako: *Okrog mene je bil debel sneg (ali: debela snežna odeja).*

Cankarjev stavek je mnogo težji, ker vsebuje pesniško prisposodobu, ki je ni mogoče avtentično izraziti s sredstvi praktično-sporazumevalnega vsakdanjega jezika.

Ni vseeno, ali otrok spozna pomensko večplastnost jezika ali ne; ni vseeno zato, ker si z odtenki besednih pomenov in pomenov besednih zvez ustvarja bogatejšo izrazno zmožnost in sposobnosti. Tuje ostajajo mnogokrat otrokom tudi frazeološke zveze in rekla, ki jih srečuje v govorjenem in pisanem jeziku. Npr.: *levji delež, na konju sem, to je pesek v oči, ves skrušen je, pod milim nebom, temeljni kamen, roko na srce, vse je na dlani, nima strehe nad glavo, šel je s trebuhom za kruhom, pomesti pred svojim pragom, po toči zvoniti, jeza ugasne, kuha mulo...* V navedenih frazeologomih gre za pomenski prenos od konkretnega k abstraktnemu pomenu. Tak prenos pomenskosti pa povzroča otroku nemalo krat težave. Ko otrok poskuša najti sinonim za katerokoli frazo ali reklo, spozna, da je njegov izraz, njegovo poimenovanje lastnosti, razpoloženja ali položaja vsakdanje, splošno in manj čustveno obarvano, kakor pa je ekspresivni pisateljev izraz, ki učinkuje zaradi svoje pomenske zgradbe tudi bolj osebno prizadeto. Ko dovoljujemo, da se zadovolji s celostnim splošnim vtisom in pomenom besedne umetnine, dovoljujemo, da površno bere umetniško sporočilo in v svojih zmožnostih in sposobnostih ostaja v leksiki na »nivoju hiponimov in

supernimov».⁶ Ne more spoznati, da je pomensko funkcioniranje besedišča mnogotero in da imajo besede sporočilno in stilno vrednost. Otrokovo čustveno doživetje umetniškega izraza naj učitelj racionalizira. Razvozlavanje podobnih jezikovnih simbolov sodi k rednemu jezikovnemu pouku v šoli. To ni le priprava za branje leposlovnih besedil, temveč je tudi šola mišljenja in sporočanja — ustnega in pisnega.

5. Pregovori⁷

Pregovori so jezikovno »izpiljene« in miselno dodelane in izčiščene sodbe in spoznanja nekega naroda. Otroku ne odkrivajo samo ljudske modrosti, temveč mu nudijo možnost, da v njem predstavljeno prđmetnost — konkretnost posploši, abstrahira. Pogosto mu ostaja prikrit njihov pravi smisel, ker je za razbiranje pomena pregovorov in rekov marsikdaj potrebno dobro razumevanje zgodovinskih dejstev in pojavov, pa tudi ustrezna jezikovno-miselna vzgoja. (Misel se lahko izraža samo skozi jezik.)

Že v drugem razredu obravnavamo preprostejše pregovore in rekla. Na primer: *Počasi se daleč pride.*

V pregovoru gre za združitev navidezno nezdružljivih pomenov v novo zvezo in nov pomen. Z otroki sistematično iščemo ustrezne drugotne pomene za zvezo *se daleč pride*. Otrok naj ugotovi, da besedna zveza ne pomeni le hoje, temveč tudi uspeh; prav tako determiniramo tudi besedo počasi, saj spet ne pomeni načina premikanja, temveč način dela.

Zahtevna naloga za osemletniga otroka je pregovor:

Od rok do ust je dolga pot.

Besedno zvezo *od rok do ust* razvozlamo v skušensko-vzročni povezavi; roke simbolizirajo naše delo, pridelano.

Zveza »do ust« — kar usta zaužijejo, kar porabimo; zveza »je dolga pot« — dolgo in težko moramo delati, da moremo živeti od svojega pridelka, zaslužka.

Skritih pomenov otrok ne more odkriti, če ga na poti k njim ne vodimo smiselno in če ne usmerjamo njegovega doživljanja in njegove predstavljenosti.

V petem razredu že razbere pomen pregovora *Čas je zlato*.

Pregovor mu je znan po besedah, ne pa po svojem pomenu. Razčlenimo ga: v preteklosti je zlato pomenilo denar. Torej: *Čas je zlato*. Otrok naj dojame, da pregovor opozarja na vrednost dela, ki ga opravimo v določenem času. Izzveni pa iz njega tudi morala: zaradi tega ne zapravljaj časa!

Ali v primeru: *Iz te moka ne bo kruha*.

Nujno je ugotoviti, da pomeni *moka* snov, iz katere more nastati nekaj koristnega, uporabnega; in da *kruh* ne pomeni dobesedno kruha, ampak uspeh pri delu.

⁶ H. E. Wiegand: Lexikalische Strukturen I, Funk-Koleg-Sprache 2, Eine Einführung in die moderne Linguistik, Frankfurt a. M., Fischer Taschenbuch Verlag, 1974. / Glej tudi: Jože Toporišič, Slovenska slovnica, Založba Obzorja, Maribor 1976, str. 95.

⁷ Pregovor — ... izraža tehten življenjski nauk, modrost, izkušnjo, kakšen moralni pouk, najraje z učinkovito primero. (Matjaž Kmecl, Mala literarna teorija, Založba Borec, Ljubljana 1976, str. 301.)

Jezikovni simboliki v pregovorih otrok sam ne more biti kos niti v ustreznem razvojnem obdobju. Preneseni pomen besed z našo pomočjo ustrezno konkretizira. Tako opravimo pot od konkretne predmetnosti, ki je v pregovoru naslikana, k njeni posplošitvi, abstrahiranju.

6. Pesniški jezik

Z branjem besednih pomenov v frazeoloških zvezah, reklih, ugankah in pregovorih oblikujemo tiste otrokove zmožnosti, ki so nujne za doumevanje in razbiranje pesniških prisodob v umetnostnem jeziku. To ni prav nič lažje delo kot razumevanje matematičnih izrazov, fizikalnih in kemijskih procesov, samo na drugo področje sega — k človekovi zmožnosti asociiranja in mišljenske okretnosti.

S prvo pesmijo se otrok sreča tudi s prvo prisodobno. Navadno je nanjo sam pozoren in sprašuje, kaj pomeni, sicer pa postavi vprašanje, kaj kaka prisodoba pomeni, učencu učitelj, in pot je v tem primeru težja. Od preprostejših primerov prehajamo k težjim, zahtevnejšim. Na primer: *Kričal sem kot sraka. V tistem času se me je košek držal ko klop kože.* (France Bevk) Primera je otroku blizu in hitro doume, da pisatelj z njo ustvarja nazornejšo predstavo in ekspresivnejši izraz. *Spet se v našem vrtu češnja preoblaci.* (Lojze Krakar)

Otrok naj doume poosebitev in metaforični pomen glagola preoblaciti.

Ali: *Luč v očeh je umirala.* (Ivan Cankar)

Iz vsake drevesne krone se je drobila pesem. (Fran. S. Finžgar)

Mnogokrat otroci dojamajo metaforično moč glagola šele takrat, ko poskusijo zanj najti ustrezen sinonim.

Nekatere pesniške prisodobne so prave jezikovno-predstavne in miselne uganke. ... *da b'uka žeja me iz tvojga sveta / speljala ne bila golj'fiva kača, /; dolgost življenja našega je kratka; mladost, po tvoji temni zarji ...* Beseda »uk« je danes otrokom tuja, oba oksimorona — *kratka dolgost in temna zarja* — ostneta nezapažena, ker sta izražena z »vsakdanjimi« besedami. V mnogo primerih je vsa pesem prisodoba in neznanke se kopičijo. Umetnina ni odmevna kljub branju, če ne razgiba otrokovih čustev in predstav. Te pa sistematično oblikujemo pri učnih urah, kjer je sestavni del interpretacije besedila jezikovno-slogovna obravnava.⁸

Nanizana vprašanja razumem tudi kot vprašanje stilistike slovenskega jezika. Razumevanje besedne umetnine je tudi z jezikovno-stilnega vidika pomembno za oblikovanje otrokovih bralnih navad in spretnosti, zlasti še, če razumemo branje kot učenje, razmišljanje in šele nazadnje kot zabavo, in če upoštevamo, da ni pravičnega branja brez branja konteksta in da rad bere le tisti, ki ve, kaj bere.

V svet besedne umetnosti otroka uvajamo postopoma. Praksa pa kaže, da je od doumevanja pomena sporočil odvisna tudi kvaliteta branja, sposobnost asociiranja in sporočanja.

⁸ Glej razpravo Brede Pogorelec, O dveh značilnostih Cankarjevega sloga. Simpozij o Ivanu Cankarju, Slovenska matica, Ljubljana 1977, str. 290.

1. Svetlana Makarovič, Kosovirja na leteči žlici, Mladinska knjiga, Ljubljana 1974.
2. Tone Pavček, Juri-Muri v Afriki, Mladinska knjiga, Ljubljana 1973.
3. Leopold Suhodolčan, Krojaček Hlaček, Mladinska knjiga, Ljubljana 1970.
4. Niko Grafenauer, Kaj je na koncu sveta, Mladinska knjiga, Ljubljana 1973.
5. Sonce sije, dežek gre, otroške ljudske pesmice, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976.
6. Jurček orje, Slovenske ljudske pesmice, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.
7. Ljudske pesmice, Mladinska knjiga, Ljubljana 1971.
8. Niko Grafenauer, Pedenjped, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
9. Izidor ovčice pasel, Otroške ljudske pesmice, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
10. Mrakovček, Premrakovček, Otroške ljudske pesmice, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
11. Oton Župančič, Uganke, Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.
12. Prvo berilo, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974.
13. Drugo berilo, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.
14. Dobro jutro, sonce, Berilo za tretji razred osnovne šole, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1976.
15. Drevo iz zemlje rase, Berilo za četrti razred osnovne šole, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1976.
16. Srečno, domovina, Berilo za peti razred osnovne šole, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1976.
17. Šesto berilo za osnovne šole, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1964.
18. Sedmo berilo, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966.
19. Osmo berilo za osnovne šole, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1968.

V spomin

FRANU PETRETU V SLOVO*

Pokojnemu profesorju dr. Franu Petretu izrekamo besedo slovesa in zahvale v imenu Slavističnega društva Slovenije. Bil mu je nekaj desetletij prizadeven spremljevalec, od leta 1970 sourednik znanstvenega glasila Slavistična revija in od leta 1976 častni član.

Ko bo zgodovina slovenske literarne vede pazljiveje tehtala prispevek, ki ji ga je dal prof. Petre, bo v njegovem delu našla več, kot je v njem našel in znal najti naš nagli, nemirni in nezbrani čas.

Iz slovenske literarnozgodovinske klasike, se pravi iz Prijateljeve in Kidričeve šole, je prinesel predmetno širino, saj se je raziskovalno ukvarjal tako rekoč z vsemi obdobji slovstvenega razvoja, od srednjega veka do neposredne literarne sodobnosti. Vendar širina teh razgledovanj ni bila brez intimnejše osebne izbire. Njegova glavna dela kažejo v obdobje romantike (npr. monografija o ilirizmu), nove romantike (razprave o Cankarju in Župančiču), ekspresionizmu (kjer je dal temeljno klasifikacijo tokov) in nekaterih pojavov sodobne moderne književnosti.

Na tej Petretovi poti, ki je pomenila predmetno in metodološko posodobljanje naše literarne vede in njeno zmerno teoretsko modernizacijo, pa bo treba upoštevati nekaj težkih, morda tudi tragičnih življenjskih dejstev, ki njegovemu stremljenju in njegovi zmožnosti niso pustila priti do polnega zamaha. Najprej so bila to razburkana predvojna leta njegove napredne, leve angažiranosti, zatem vojna, ki mu ni prizanesla s trpljenjem, in nato nemirni zgodnji povojni čas, ko je kmalu odšel v Skopje. Vse to mu je bogatilo življenjsko izkušnjo, toda zelo otežilo zbrano znanstveno delo in smotrno rast. V drugi polovici življenja pa se je srečal z revolucijo znotraj literarne vede same in se temu nemiru tudi odprl, morda najmočneje med vsemi njegovega literarnozgodovinskega rodu. Posebno še, ker je živel v Zagrebu, takrat prevetrenem univerzitetnem središču, kamor so močno prodrla nova teoretska in metodološka iskanja.

Preživeti tvorno obe revoluciji, najprej družbeno in zatem znanstveno, je bilo dano le redkim. Ugotoviti bo treba, da je Fran Petre kljub življenjskim zapletom, ki so ga dole-

* Objavljamo poslovilni govor predstavnika SDS na ljubljanskih Zalah. Podrobnejši pretres pokojnikovega dela bomo objavili v eni prihodnjih števil.

teli, skozi ti dve dobi slovenske slovstvene znanosti prinesel v naš čas marsikaj tvor-
nega še iz njene Kidričeve in Prijateljve ere, temu pa dodal tudi marsikaj novega in
pretehtano izvirnega. Do zadnjega je ohranil tudi voljo in zmožnost za sodelovanje z
mlajšimi literarnozgodovinskimi generacijami.

Njegova usoda nosi na sebi še neko posebno znamenje. Večji del svojih znanstvenih
in učiteljskih let je prebil na drugih jugoslovanskih univerzah, najprej v Skopju, zatem
v Zagrebu. Tam je bil učitelj in ambasador slovenskega jezika, literature in kulture. Pa
ne samo to. Scela se je vključil v tamkajšnje univerzitetno, društveno in družabno
življenje ter postal in ostal njegov vidno dejaven del vse do upokojitve, ko se je vrnil
v Ljubljano. Vračal se je z muko rahle odtujenosti, vendar dela voljan in ves zavzet
za svojo žal poslednjo nalogo, za Slovenski biografski leksikon, ki pa mu ga ni bilo
dano dokončati in ob njem je ugasnil kmalu za Alfonzom Gspanom.

Slavistično društvo ga je pred desetletjem povabilo v uredništvo znanstvene revije,
kjer je sodeloval do zadnjega, in se mu v mejah svojih skromnih možnosti z imenovanjem
za častnega člana komajda simbolično oddolžilo za njegovo premalo priznano delo.

Naj ostane med nami v svojem delu in v našem spominu!

Slavistično društvo Slovenije

A. V. ISAČENKO KOT SLOVENIST

Aleksander Vladimirovič Isačenko je umrl. Umrl je jezikoslovec in literarni zgodovinar,
ki je prehodil bogato znanstveno razvojno pot od mladogramatike preko strukturalizma
praške in francoske šole tja do generativnih in transformacijskih metod. Težko je z
enim pogledom objeti že vsa področja, kjer je deloval. Od mnogih slovanskih jezikov:
ruščine, slovenščine, češčine, slovaščine, stare cerkvene slovanščine in to iz različnih
zornih kotov: zgodovinsko, fonološko, slovnično in leksikološko, preko sodobne nem-
ščine pa do literarnih zgodovin različnih slovanskih narodov, metrike in poetike ter
slovarskega dela. Ta spominski članek naj opozori le na tisti del njegovega znanstve-
nega snovanja, ki je bilo posvečeno slovenščini in Slovencem.

Usoda ga je kot otroka ruskih emigrantov — rojen je bil 1910 v Petrogradu — zanesla
v Celovec. Nedvomno mu je slovenščina prirasla k srcu že tedaj. Ne toliko zato, ker
bi mu nemščina delala težave — mati mu je bila nemškega rodu, z Baltika — ampak
ker je verjetno med Slovenci našel marsikaj sorodnega svoji ruski duši. Kako se mu
je slovenščina priljubila, kaže tudi sklep, da se bo po končani gimnaziji v Celovcu
vpisal na slavistiko. Na Dunaju je študiral pri Trubeckoju, Geigerju, Kretschmerju in
Jellineku. Tudi za disertacijo si je izbral tezo s slovensko temo »Slovenska narečja in
Podjuni« (1933). O tej snovi, o slovanskih narečjih na Koroškem je pisal tudi v vodilni
slavistični reviji tistega časa na zahodu, v »Revue des études slaves« (1935/36). Iz teh
študij se je dokončno izoblikovala knjiga »Narečje vasi Sele na Rožu« (1939), prvo slo-
vensko delo, ki je dosledno izpeljalo fonološko gledanje na jezik, kot je to učil Tru-
beckoj, obenem pa vneslo v slovensko dialektologijo marsikaj novega.

Razen za slovenska narečja se je Isačenko tisti čas zanimal tudi za slovenski verz.
V Pragi, kjer je delal kot knjižničar, se je seznanil s pogledi praškega lingvističnega
krožka. Njihove ideje je skušal uresničiti pri preučevanju slovenske vezane besede.
Tako je nastala najprej razprava o slovenskem peterostopnem jambu (1937) nato še
druga njegova knjiga, napisana v slovenščini, »Slovenski verz« (1939, druga izdaja 1975).
Tudi to je bilo prvo delo take vrste pri Slovencih. Skušal je s prijemi formalistične
šole spoznati zakonitosti slovenske verzifikacije.

Ko ga je usoda zopet prisilila, da je zapustil kraj, kamor se je nastanil — od 1935 je
bil lektor za ruščino na Dunaju — se je Isačenko zatekel v Slovenijo. Bilo je to ob
priključitvi Avstrije Nemškemu rajhu 1938. V Ljubljani je dobil mesto privatnega do-
centa za slovansko jezikoslovje na Filozofski fakulteti. Tu je nadaljeval svoje znan-
stveno delo. Izdal je nekaj svojih del ter aktivno, s članki in ocenami sodeloval v

»Slovenskem jeziku«, glasilu Slavističnega društva. Med drugim je skušal Slovencem približati svojo materinščino, ruščino. Vodil je tečaje ruskega jezika in napisal celo majhen učbenik za začetnike »Ne bojmo se ruščine!« (1939), ki mu je nato dodal še kratko berilo »Berimo rusko« (1941).

Tudi ko ga je, tik pred vojno, življenje odvedlo na Slovaško, njegovo zanimanje za Slovence ni ponehalo. V Bratislavi je objavil knjigo »Jezik in izvor Brižinskih spomenikov« (1943), knjigo, ki je pri Slovencih izzvala veliko hude krvi. V njej je skušal dokazati, da je ta slovenski spomenik v resnici slovaški in da je le neposreden odmev delovanja Cirila in Metoda na Moravskem.

Nato se Isačenko za nekaj časa ni ukvarjal več s slovenskimi vprašanji. K njim se je vrnil šele 1957. Pri preučevanju zgodovine ruskega jezika je naletel na zanimivo osebnost Žige Herbersteina, doma iz Vipave, ki je pri svojih diplomatskih misijah v Rusiji v XVI. stoletju uporabljal tudi slovenščino. Sledove te dejavnosti je raziskal in opisal Isačenko v vrsti člankov, od katerih je zadnji izšel lani v Nahtigalovem zborniku.

Kot dober poznavalec slovenščine, se je v zadnjih letih večkrat loteval tudi ocenjevanja nekaterih knjig, ki so se ukvarjale s tem jezikom, še posebej z njenimi narečji.

Kakšen odnos je imel do slovenščine, izpričuje tudi naslednja podrobnost. Ko se je po nekajletnem bivanju v Ameriki — po dogodkih 1968 na Češkem je odšel v Los Angeles — vrnil v Celovec, je bil med ustanovitelji celovške visoke šole, predhodnice današnje celovške univerze. Kot vodja stolice za splošno in slovansko jezikoslovje je poskrbel, da so v program te univerze vključili tudi študijsko skupino slovenski jezik in književnost. Prav tako je njegova zasluga, da je omogočil ljubljanskim jezikoslovcem in literarnim zgodovinarjem predavati študentom celovške univerze.

Še na eno področje delovanja A. V. Isačenka bi rad opozoril. Štejemo ga lahko za začetnika sociolingvistike pri Slovencih. Njegov članek »O večjezičnosti« (Slovenski jezik 1938) je prvo delo, ki se ukvarja z enim od pomembnih vprašanj sociolingvistike, z bilingvizmom. V njem je pokazal zanimivo jezikovno situacijo na stiku dveh jezikov: slovenščine in nemščine, vsakega s svojimi podsistemi, narečji.

Kot vidimo, se je A. V. Isačenko loteval mnogih vprašanj slovenščine. Marsikdaj jih ni rešil najbolje. Vendar so bila njegova dela vedno pobuda za nadaljnja raziskovanja pri nas. Tako so ob Isačenkovem »Slovenskem verzu« nastale raziskave Antona Ocvirka o slovenskem verzu, ob polemiki o izvoru Brižinskih spomenikov pa so nastale številne razprave in celo nova, Kolarič—Pogačnikova teorija o nastanku teh zapiskov. Verjetno bi prispevek A. V. Isačenka k znanosti sploh in slovenski posebej bil še večji, če bi ga nemila usoda ne gnala tako po svetu.

S smrtjo A. V. Isačenka smo Slovenci izgubili prijatelja, slovenščina pa dobrega poznavalca in preučevalca.

Matej Rode
Gimnazija v Celju

BOHUSLAV HAVRÁNEK (1893—1978)

V marcu letošnjega leta je češko jezikoslovje izgubilo znanstvenika velikih razsežnosti, katerega dela so prerasla češke okvire in postala last mednarodne lingvistične znanosti.

Akademik Bohuslav Havránek je zapustil izredno obsežno znanstveno delo. Že kot študent slovanske in klasične filologije ter indoevropistike na Karlovi univerzi v Pragi je postal sodelavec v uredništvu velikega češkega slovarja pri takratni Akademiji znanosti in umetnosti in na osnovi izkušenj pri delu s slovarjem objavil l. 1919 svoj prvi strokovni članek. Od prve publicirane enote sega Havránkova ustvarjalnost prav do njegove smrti; drugo številko revije Slovo a slovesnost 1978 uvaja namreč akademiku Bohuslavu Havráнку posvečen nekrolog in med kronikalnimi zapisi je v tej številki

še objavljen Havránekov prispevek *Šestdeset let od nastanka Češkoslovaške republike in naša lingvistika*, v katerem niza avtor spomine na začetke češkoslovaške državnosti in novejšega češkega jezikoslovja, ki se seveda pokrivajo z začetki Havránekove bogate znanstvene tvornosti.

Bibliografija Bohuslava Havránka beleži naslove z zelo raznoliko problematiko: od splošne jezikovne teorije knjižnega jezika in vprašanj jezikovne kulture do strokovno razvejanega slovanskega jezikoslovja (npr.: razvoj slovanskih jezikov s problematiko praslovanščine in starocerkvene slovanščine, slovanska dialektologija, razvoj slovanskih knjižnih jezikov, kontrastivna obravnava gramatičnega ustroja slovanskih knjižnih jezikov itd.) in do zapletene problematike odnosov med slovanskimi in neslovanskimi jeziki, do študija balkanistike. Skoraj ni področja v jezikoslovni stroki, v katerega bi Bohuslav Havránek ne bil aktivno in tvorno posegel. Zelo obsežen del Havránekovega opusa zavzema vsekakor bohemistika v vsem njenem obsegu, od znanstvenih raziskav knjižne češčine in njenega razvoja, češke dialektologije in leksikografije, pa do poljudnoznanstvenih priročnikov in vadnic za potrebe na področju šolstva in vsakdanje jezikovne prakse.

Predvsem je akademik Bohuslav Havránek med ustanovitelji znane Praške lingvistične šole, ki pomeni metodološki premik v razvoju sodobnega jezikoslovja, in med utemeljitelji praške funkcijske lingvistike, katere trajni prispevek je prav Havránekova splošna teorija knjižnega jezika. Izhodišče njegove teorije je funkcijsko pojmovanje jezikovnega sistema in dinamično pojmovanje jezikovne sinhronije. S problematiko znanstveno določenih funkcij, ki jih imajo jezikovna sredstva pri govornem in pisnem sporočanju, se Bohuslav Havránek aktualno vrašča v današnji čas zahtevnejših oblik javnega komuniciranja in zlasti v slovenski prostor, kjer razpravljamo o rabi slovenščine v javnosti. Z značilnostmi knjižnega jezika je Bohuslav Havránek seznanil slovenske bralce v pomensko zgoščenem članku, ki je izšel v našem strokovnem glasilu (*Teorija knjižnega jezika*, JIS 1969).

Ker je knjižni jezik nosilec socialnega, gospodarskega, političnega in kulturnega življenja, mora biti kot reprezentativna in funkcijsko najbolj razčlenjena vrsta narodnega jezika deležen organizirane skrbi in zavestne nege, če naj jezik funkcionira v skladu z nalogami in zahtevami kulturnega naroda. Bohuslav Havránek razvija zato vzporedno s teorijo knjižnega jezika tudi teorijo jezikovne kulture. Načelnoga pomena pri teoretični skrbi za knjižni jezik je ugotovitev njegove norme, ki jo loči od splošne rabe jezikovnih sredstev in od kodifikacije. Med temeljnimi značilnostmi knjižnega jezika je zavestnejše in obveznejše razmerje do norme in je zato naloga jezikovnih teoretikov ugotavljati zakonitosti v jeziku ter jih ustrezno zabeležiti (kodificirati) v priročnikih, slovnica in slovarjih. V prizadevanju po kultiviranju jezika in kar največji njegovi demokratizaciji so Havránekovi pogledi uprti ne le na jezikoslovce, temveč na vse uporabnike jezika in predvsem na poučevanje materinščine na vseh stopnjah šol.

Teoretična spoznanja o knjižnem jeziku je avtor že od vsega začetka preverjal na materialu češkega jezika, jih orientiral na problematiko prvega slovanskega knjižnega jezika — na staro cerkveno slovanščino in na medsebojne odvisnosti slovanskih knjižnih jezikov. V zvezi s kontrastivnim študijem slovanskih knjižnih jezikov — Bohuslav Havránek mu je l. 1963 na V. mednarodnem slavističnem kongresu začrtal programske smernice — velja omeniti dve Havránekovi študiji, ki obravnavata slovensko jezikovno in jezikoslovno problematiko in sta nastajali v letih 1938—1940, v knjigi *Študije o knjižnem jeziku* pa sta izšli ponatisnjeni l. 1963 (*Vpliv nove knjižne češčine na jugoslovanske knjižne jezike in Pomen starejših čeških gramatik za druge slovanske narode*). Havránekove ugotovitve potrjujejo sledove prijateljskih vezi med Čehi in Slovenci tudi v besedišču knjižne slovenščine. Precejšnje število čeških izposojenk se je spričo strukturne bliskosti obeh jezikov povsem prijel na slovenskih tleh in ne bi jih mogli več iztrgati, saj v luči teorije knjižnega jezika že vrsto let opravljajo funkcijo v procesu sporazumevanja.

Pri živem stiku Havránekovega znanstvenega dela s slovenskim kontekstom kaže ponoviti besede, ki jih je govoril Bohuslav Havránek kot univerzitetni učitelj svojim številnim učencem: dober bohemist mora biti hkrati slavist in mora dobro poznati osnove

splošnega jezikoslovja. Če izhajamo iz te Havránkove resnice, bodo za vse dobre sloveniste enako pomembna njegova znanstvena dela s področja slovanskega jezikoslovja in bohemistike, ki jih v našem spominskem zapisu ne moremo podrobneje obravnavati. Naj bosta torej samo navedeni njegovi deli, ki ju je avtor ustvaril v obdobju med vojnima in sta še danes strokovno nepreseženi: *Genera verbi v slovanskih jezikih* in *Razvoj češkega knjižnega jezika*.

Kot usmerjevalec in organizator češkega znanstvenega življenja je Bohuslav Havránek urejeval pomembne strokovne publikacije in jezikoslovna glasila — revijo *Slavia*, znanstveni časopis *Byzantinoslavica* in vse od prvega letnika (1935) revijo *Slovo a slovesnost*, iz katerih sprejemamo tudi pri nas bogate informacije o sodobni lingvistični teoriji. Ne nazadnje nam je tu omeniti Havránkovo funkcijo, ki jo je imel v Mednarodnem slavističnem komiteju, saj je bil od njegove ustanovitve v samem predsedstvu te najvišje slavistične organizacije, bil l. 1963 izvoljen za predsednika in v letu 1968 vodil praški slavistični kongres. Zadnja leta je aktivno sodeloval v delovnih komisijah v okviru Mednarodnega slavističnega komiteja (v komisijah za slovanske knjižne jezike, za slovanski jezikovni atlas, za lingvistično terminologijo ter v komisiji za poetiko in stilistiko). Ne gre zamaščati Havránkove pobude, naj bi se VIII. slavistični kongres odvijal v Ljubljani. Letos v septembru nismo na mednarodnem slavističnem zborovanju v Jugoslaviji Bohuslava Havránka več ugledali.

Še za svojega življenja je akademik Bohuslav Havránek dosegel visoke časti in priznanja, imel je ugled in spoštovanje v svoji domovini, v slovanskih deželah in povsod po svetu, kjer živi slavistika.

Albinca Lipovec
Filozofska fakulteta v Ljubljani

JÁN STANISLAV (1904—1977)

Leto mineva, kar je umrl v Bratislavi Ján Stanislav, nestor slovaške slavistike, univ. profesor, čigar pedagoško in znanstveno delo je bistveno povezano z izrednim povojnim slovaškim nacionalnim razmahom in vzponom.

Stanislav je bil med prvimi slušatelji, ki so po genocidnem madžarskem brezpravju pod Ogrsko prišli na novo ustanovljeno, Slovakom namenjeno univerzo, katere prva, nedolžljiva naloga je bila, da za od mrtvih vstali narod ustvari osnovno izobraženstvo in po nemem tisočletju zadušene duševne moči razveže za najplemenitejšo tekmo v kulturnem ustvarjanju. Po razgledih, ki so mu jih omogočila študijska leta v Pragi, Parizu, Krakovu, Ljubljani in Beogradu, je postal v mestu ob Donavi z akad. letom 1936/37 profesor slovanskega primerjalnega jezikoslovja in staroslovenščine. To mesto je zavzemal nepretrgano štirideset let, še mimo akademskih starostnih omejitev.

Prva češkoslovaška republika je bila sicer država Čehov in Slovakov, toda v njenem okviru so bili še milijoni Nemcev, na Slovaškem se je priglašalo k madžarstvu tri četrt milijona Madžarov, na vzhodni meji so živeli Ukrajinci, tedaj največkrat imenovani Rusini, ki so prišli v sestav nove države po odločitvi velesil, da zadrže Sovjetsko zvezo na grebenu Karpatov. Vključenje Slovakov v ČSR je nedvomno pomenilo njihovo nacionalno rešitev. Zaradi unitaristične ustave, priznavajoče le en, enoten, češkoslovaški narod z enim jezikom, ki je bil sicer imenovan češkoslovaški, dejansko pa pomenil češki, je to vključenje pomenilo sto in sto vprašanj, predvsem o priznavanju slovaškega naroda z vsemi pravicami moderne nacionalne skupnosti. Stanislav je stal s svojim lingvističnim delom izrazilo na braniku slovaškega jezika v sodobnosti in preteklosti.

Že s knjigo, ki jo je izdal 1938 — tedaj je bil asistent prof. M. Weingarta v Pragi — pod naslovom *Československá mluvníca* (v slovaščini, a s pristankom na »češkoslovaški« naslov), je nakazal pot, po kateri bo teklo njegovo delo: slovaščina, ob češčini v preteklosti, v narečjih, o dveh književnih jezikih, v družini slovanskih jezikov.

Če ga je specializacija po diplomi usmerjala v zgodovinsko bazo slovaščine, ga je njegovo rojstvo na severnem robu sredneslovaške narečne baze, v Liptovu, trdno po-

vezovalo z vso živo stvarnostjo ljudske govorice. V svoji monografiji Liptovské nárečia (1932), ki po svojem obsegu — skoraj 500 strani — še danes predstavlja najobsežnejše dialektološko delo s področja slovaškega jezika — je podal sliko enega tistih ljudskih govorov srednje slovaške, ki predstavljajo osnovo štúrovski uzakonitvi skupnega slovaškega knjižnega jezika.

Desetletji po prvi in čas po drugi vojni je Stanislav zaplaval z deli, ki so neločljivo povezana s prizadevanji za dokaz in uveljavljanje slovaščine kot nacionalnega govorenega in pisanega jezika in kot samostojnega predmeta v svetovni slavistiki.

O Stanislavovi znanstveni slavistični dejavnosti je mogoče dati v kratkem nekrologu zgolj površen pregled, kratko informacijo. Že poprečen pregled pa pokaže tudi, kje se je Stanislav ne samo dotaknil, ampak se tudi bistveno spopadel s slovenističnimi vprašanji.

Českoslovaška ustava in notranji razvoj ČSR je pomenil zanikanje slovaškega naroda z vsemi lastnostmi, značilnostmi in zahtevami modernega naroda. Češki profesorji, ki so zasedli bratislavsko univerzo, saj so Slovaki imeli komaj tristo osnovnošolskih in kakšnih dvajset srednješolskih učiteljev, so v večini zastopali tezo čl. unitarizma z vsemi njenimi posledicami. To unitaristično smer so mogli šele polagoma znanstveno zavračati novi ljudje, Slovaki, ki so izšli iz novih srednjih in visokih šol.

Med profesorji, ki so zrastle na bratislavski univerzi in se začeli razgledovati neposredno po slovanskem in tujem svetu, je bil tudi Stanislav. Njegovo področje je bila problematika izvirnosti slovaškega jezika ter odkrivanje in razbor razvojnih stopenj skozi njegovo zgodovino do naših dni.

Stanislav je napisal množico razprav, študij, polemik in recenzij, kjer je dokazoval delež Slovakov v staroslovenski, cirilmetodski kulturi Nitre in Velike Morave v 9. stol. Dvema tezama o izviru najstarejšega slovanskega knjižnega jezika je ob stran postavil tretjo: Kopitar in Miklošič sta postavila tezo o njegovem panonskem izviru, »drugi« rod (največ) Slovencev kot Oblak, Murko, Ramovš, je določil izvir v egejski makedonščini, Stanislav, ki mu je zadnja leta stopil ob stran Ukrajinec J. Ševelov, profesor v ZDA, pa je postavil teorijo, da je bil jezik Konstantina in Metoda slovaščina z makedonskimi potezami. Zagovarjal je tezo, da je bilo središče Velike Morave in delovanja solunskih prvoučiteljev slovaška Nitra. Ponovno in z različnih strani je razpravljal o značaju Velike Morave, o Pribinovih velmožeh v Spodnji Panoniji, o slovanskem bogoslužju, o slovakiizmi v staroslovenskem, madžarskem in nemškem jeziku, o osebnih imenih v salzburških listinah in v Čedadskem evangeliju itn.

Pod naslovom Slovenský juh v sredoveku (1948) je v dveh knjigah topografskega gradiva in v pridruženi knjigi zemljevidov uveljavljal tendenco o slovaškem značaju Panonske kotline, Podonavja in Potisja. S Stanislavom se v marsičem niso strinjali na slovaški in češki strani, a s slovenske strani sta svoje ugovore in pomisleke izrazila dr. Anton Bajec in dr. Franc Grivec.

(Neobjavljeno) krajepisno gradivo, ki se je ob Stanislavovem delu nanašalo na Prekmurje, je zbral Ivan Zelko. Ob poudarku, da je to Stanislavovo delo izzvalo pred tridesetimi leti ostro kritiko, pa je dr. Šimon Ondruš v nekrologu zapisal: »Najnovejše raziskave pri nas in v tujini kažejo, da je bilo v njem mnogo več resnice, kakor se je kdaj mislilo.«

Stanislavovo razpravljanje o slovanski Sred. Evropi v 9. in 10. stol. je razgibalo znanstveno diskusijo o praslovanščini in starocerkveni slovaščini in široko odprlo vprašanje o obče kulturnem in kulturnopolitičnem značaju bizantinskega poslanstva 863, kar so potrdila povojna arheološka odkritja na Slovaškem in Moravskem.

Stanislav je z Isačenkom postavil novo karakteristiko Brižinskih spomenikov in II. spomenik prištel slovaškemu slovstvu. Stanislavova teza o izviru Brižinskih spomenikov in o značaju njihovega jezika je v slavistiki ali sporna ali zavrnjena. Gledati jo moramo z zornega kota avtorja, ki je istovetenje velikomoravski = slovaški raztegnil tudi na slovenske spomenike. (Prim. prispevek Brede Pogorelec o BS v Nahtigalovem zborniku.)

Ob razpravah, ki so se tikale deleža Slovakov oziroma slovaškega jezika pri prvem slovanskem knjižnem jeziku, je bila naravna Stanislavova težnja, da išče različne faze jezika, ki so ga uporabljali Slovaki kot knjižni jezik. Najizraziteje gre tu za prvo uzakonitev slovaškega knjižnega jezika, ki jo je uresničil razsvetljenec Anton Bernolák: Stanislav je kritično izdal njegovi glavni jezikoslovni deli (1941) in napisal o njem razpravo (1946/47). S tem je v svetovni slavistiki izpopolnil zgodovinsko podobo slovaščine kot enega izmed slovanskih knjižnih jezikov; saj npr. Nahtigal v Slovanskih jezikih ni govoril o Bernoláku.

Po Stanislavovi vnemi in skrbi je prišla v razvid množica dotlej neznanih, nezapaženih, zato znanstveno neizkoriščenih slovaških jezikovnih spomenikov in dokumentov. O tem je objavljala vsaj informativna poročila in dodajal svojo sodbo; če ni obveljala v celoti ali posameznostih, je vsaj omogočala boljše, ustrežnejšo. V tem je marsikdo nadomestil zgodovinopisce, ki so na Slovaškem rasli počasneje kakor slovaki.

Poglobljen študij slovaških narečij, znanstven pretres razdobij, ko dozoreva uzakonitev slovaščine kot knjižnega jezika, in znanje slovanskih in klasičnih jezikov poleg sosednje madžarščine in nemščine so ustvarili pogoje, da je mogel Stanislav napisati zgodovino slovaškega jezika. To njegovo življenjsko delo pod naslovom *Dejiny slovenského jazyka* je rastle skozi desetletja in je prišlo na svetlo v petih knjigah med leti 1956 in 1973. Prva knjiga vsebuje glasoslovje, druga oblikoslovje, četrta in peta pa sintakso. Tretja knjiga — izšla je že v drugi izdaji — je prinesla jezikovne spomenike. To Stanislavovo delo obsega v celoti skoraj 4.000 strani in predstavlja s svojo široko materialno in problemsko bazo nepogrešljivo izhodišče za nadaljnje raziskovanje sedanjih in prihodnjih lingvistov slovacistov in slavistov.

Življenje je sklenil Stanislav s slovnico staroslovjanščine, katere prvi del je letos izšel, drugi del pa je še v tisku.

Ob vsem svojem, kakor pravijo slovaške osmrtnice, po vsebini in obsegu monumentalnem delu pa se je Stanislav vsa desetletja uveljavljal tudi kot publicist in praktični vzgojitelj. Štel je enako za svojo dolžnost, da vrača pomadžarjenim krajevnim imenom njihov slovaško lice, da poučuje književno govorico v drami in operi ljudi, ki so tu zavzemali povsem novo kulturno področje nacionalne kulture, da govori na zborovanjih šolnikov in založniških delavcev, da nastopa na mednarodnih konferencah itn.

Stanislavov odnos do Slovencev in slovenstva, tudi ko nam je »jemał«
Brižinske spomenike ali Kocljevo Panonijo, nikoli ni bil sovražen, ampak poln iskrenega občudovanja in nekako romantičnega navdušenja. Zanj so bili srčni prijatelji Kopitar, ki je pritrdil Bernolákovim kodifikacijam, Miklošič, ki je prvi postavil pred mednarodni slavistični svet jezikovne elemente slovaščine, ter Nahtigal in posebno Ramovš, ki sta bila njegova učitelja v »mladih«
letih. V letu ljubljanskega študija je prevedel Cankarjevega Kralja na Betajnovi, ki ga pa žal bratislavsko drama ni uvrstila v program. Delovanje lektorata slovaščine v Ljubljani je na bratislavski slavistiki leta in leta navajal kot vzgled, vreden posnemanja, dokler lektorat slovenščine ni bil ustanovljen vsaj s honorarno namestitvijo dr. Viťazoslava Hečka. Ko je nenadna Hečkova smrt zamajala obstoj slovenskega lektorata, je sam uskočil in od akad. leta 1973/74, ob vzporednem lektorskem tečaju pod Melicharom Václavom, imel primerjalna predavanja iz slovaško-slovenskega jezikoslovja.

Primerna oddolžitev s slovenske strani bi bila, ko je Stanislavovo delo sklenjeno, da bi slovenska lingvistika pregledala njegovo delo in povedala svoje mnenje o vprašanih, ki se tičejo nas in Slovakov.

Viktor Smolej
Ljubljana

ALEKSANDR ALEKSANDROVIČ REFORMATSKI

A. A. Reformatski se je rodil v družini profesorja kemije A. N. Reformatskega. Očeta in sina lahko srečamo med pomembnejšimi imeni, zapisanimi v enciklopedičnih slovarjih. A. A. Reformatski je končal jezikoslovje na Moskovski univerzi. Po končanem študiju je začel delati pri različnih založbah. Že v 20. letih ga zasledimo kot predava-

telja na MGU, na Moskovskem državnem pedagoškem inštitutu za tuje jezike in Literarnem inštitutu Maksima Gorkega. Od l. 1958—1970 je bil predstojnik oddelka za strukturno in uporabno lingvistiko »Instituta jazykoznanija«. Bil je član več znanstvenih komisij in komitejev pri Predsedstvu Akademije znanosti ZSSR: sodeloval je v pravopisni komisiji, terminološki in onomastični sekciji, v sekciji za strojno prevajanje Sveta za kibernetiko idr.

Skupaj z R. I. Avanesovom, V. N. Sidorovom in P. S. Kuznecovom je eden od utemeljiteljev Moskovske fonološke šole, ki je nadaljevala v ruski znanosti tradicije F. F. Fortunatova in njegovih učencev.

Pedagoško delo in talent A. A. Reformatskega sta našla svoj izraz v znanem učbeniku »*Vvedenie v jazykovedenie*« (1947, 4. izdaja 1967). Mnogi sovjetski jezikoslovci se imajo za učence ali idejne privrženca A. A. Reformatskega. Leta 1970 je objavil knjigo »*Iz istorii otečestvennoj fonologii. Očerķ i hrestomatija*«, v kateri si je prizadeval prikazati vse to, kar so prispevali predstavniki Moskovske fonološke šole v svetovno jezikoslovno znanost. Posebnim problemom nauka o fonemu je posvečena njegova knjiga »*Fonologičeskie ètjudy*« (1975). Pozornosti so vredne publikacije »*Tehničeskaja redakcija knjiĝi, teorija i metodika raboty*« (1933), »*Čto takoe termin i terminologija*« (1959). Ob njegovi 70-letnici je izšel zbornik »*Fonetika. Fonologija. Grammatika*« (1971). Za učitelje ruskega jezika je pisal razprave v revijo Russkij jazyk v škole, v katerih je skušal čisto praktično prikazati, kako naj učitelj uporabi jezikovno znanje pri pouku.

A. A. Reformatski je pojmoval jezik kot sistem — naj je šlo za fonetične, morfološke ali leksikalne pojave. Izreden smisel je imel za živ, govornen jezik in za pisno slikovitost. O fonemih, morfemih in drugih abstraktnih pojavih je pisal kot o živih ljudeh. To ni bil jezikoslovec, zaprt zgolj v svoj jezikoslovni kabinet; v svoja dela je vnašal primere iz matematike, glasbe, zgodovine in vrste drugih znanosti. Slovel je kot odličen predavatelj, kot človek, ki ga je vsaka novost v jezikoslovju navdušila, tako npr. strojno prevajanje (»*Osnovnye problemy mašinного perevoda*« — Voprosy jazykoznanija, 1956, št. 5).

Znanstveno delo A. A. Reformatskega je zelo pomembno — z njegovo globoko besedo se ni okrepila le rusistika, marveč tudi splošno jezikoslovje.

Jurij Rojs

Pedagoška akademija v Mariboru

Metodične izkušnje

ŽIVALSKA PRIPOVED SVETLANE MAKAROVIČ V OSNOVNOŠOLSKEM RAZREDNEM POUKU

Odmevnost in razvojna ustreznost živalske pripovedi Svetlane Makarovič

I.

Verjetno se je že marsikdo vprašal, kako da je Svetlana Makarovič takoj dobila širok krog mladih bralcev. Vzrokov je za to več.

Učenec mora biti — kot za vsako delo — tudi za branje motiviran. In kdo ga motivira in s čim?

Vsekakor je prvi, ki to opravi, pisatelj sam. Motivira ga z vsebino pripovedi in z načinom pripovedovanja.

Lahkotno napisane humorne pripovedi o živalih otroke zmeraj privlačijo. Živalski svet je za otroka izredno zanimiv. Živali ima rad, pa čeprav se jih tudi boji. Je radoveden in hoče o njih čimveč vedeti, jih videti. O njih ne želi brati znanstvene literature, temveč ga zanima žival v nekem dogajanju, želi doživljaj iz narave. Ne zanima ga, koliko parov nog ima lisica, kako prebavlja; z veliko pozornostjo pa bo prebral, kako je ukanila gospodarja in vdrla v kokošnjak. Žival mora biti torej glavni junak dogodka.

Tej želji otrok ustrezajo živalske pripovedi, tudi take, kot jih piše S. Makarovič. Dokler je otrok še trdno zasidran v pravljicnem svetu, sprejema kot povsem normalno personalizacijo živali; verjame, da živali govorijo, se smejuje, žalostijo, tako kot on sam.

Močno motivacijsko sredstvo je ilustracija teksta. Likovna upodobitev zgodbe že sama brez teksta pritegne otrokovo pozornost in mu (tudi nebralcu ali slabemu bralcu) po svoje pripoveduje. Sapramiška in Pekarna Mišmaš v izdaji velike slikanice takoj pritegneta učenca. Slika pomaga brati in doživljati. Z izbiranjem različnih tonov barv slikar poudarjeno ustvarja vzdušje in sledi pisateljici.

Estetsko oblikovana knjiga je tudi pomemben motiv; če vidimo kaj lepega, si želimo to bolj natančno ogledati.

Ker pa knjiga ne pride sama do otroka, pogljemo, kdo lahko v šoli zbudi zanimanje za dobro knjigo.

Pomembna vzgojiteljica je knjižničarka, ki lahko z različnimi načini opozori na knjigo. Uspešne oblike so:

- predstavitev vsebine v uri pravljice v knjižnici,
- občasne razstave del pisateljev (ob obletnicah),
- razstave knjižnih novosti.

Na podobne načine spodbuja lahko tudi učitelj. Toda za učence je pomembnejše, kot mnenje učitelja in knjižničarja, mnenje sošolca — vrstnika, ki je knjigo že prebral.

Njegova ocena, njegovo mnenje o knjigi je uspešnejše priporočilo za branje.

V sedanjem času se sreča otrok s knjigo v zgodnji otroški dobi. Starši so prvi vzgojitelji tudi na tem področju; ljubezen do knjige in branja v družini pozitivno vpliva na vsakega družinskega člana. Glede na zelo različne spodbude, ki jih je otrok deležen v predšolski dobi, nastajajo in so utemeljene razlike ob vstopu v šolo. Zato ni odveč poudariti, kako pomembna je vzgojna funkcija družine. Nevtralne ali celo razdiralne razmere v družinah negativno vplivajo na otroka in pri njem je vpliv šole — vzgojiteljev, knjižničarja, sošolcev — še odgovornejši in pomembnejši.

II.

Vzgojiti dobrega bralca ni niti enostavno niti kratkotrajno opravilo. To je dolgotrajen proces. Prvi koraki na tej poti so za nekatere učence težki. Pogoji, da postaneš dober bralec, je gladko branje. Toda tudi učenec, ki ima še težave z vezanjem glasov, naj ima knjigo čimbolj pogosto v rokah. Kar ne bo prebral, bo videl na sliki, toda zanimanje — interes za knjigo bo rasel z njim.

Branje je za otrokov razvoj zelo pomembno; med učenci bralci in onimi, ki neradi berejo, so vidne razlike v poznavanju literature, splošni razgledanosti, tehniki branja, načinu učenja, besednem zakladu, sposobnosti samostojnega ustnega in pisnega izražanja.

Učenci se med seboj razlikujejo v globljem razumevanju pripovedi. Živalske posredno ali neposredno razlagajo neki nauk, moralno normo, ki obvladuje človekovo vedenje. Vsak bralec ni sposoben sam odkriti oziroma analizirati pripovedi s tega vidika; površni bralec bere fabulo, pomembna mu je povednost in zadovolji se z njo. Zato je posebno pri mlajših učencih potrebno organizirati razgovor, v katerem z učiteljevo pomočjo ugotavljajo, kaj je hotel pisatelj s fabulo povedati, kaj je njegovo sporočilo.

Otrokova čustvena reakcija ob prebrani knjigi je spontana. Če je pripoved doživljajsko močno napisana, potem se otrok ob njej smeji, jezi, joka, zaživi z glavnim junakom. Zna povedati, zakaj mu je všeč ali pa jo odkloni.

V 2. razredu sem prebrala učencem več pripovedi iz knjige *Miška spi*. Po branju sem jim postavila vprašanje: Zakaj so ti pripovedi všeč? (Možen je bil tudi negativen odgovor in nanj sem učence opozorila.)

Najpogostejši odgovori:

Všeč so mi:

— ker pripovedujejo o živalih (ali o lisici, medvedu...),

— ker imam rad živali,

— ker so pripovedi smešne.

Negativnih odgovorov ni bilo.

Iz odgovorov lahko povzamemo, da otroka privlači pripoved, v kateri nastopajo živali, ker ima živali rad, da pa ni vseeno, kako je napisana, saj je situacijski humor prav tako zaželen in zaradi njega pripovedi dobro sprejete.

O tem, da so otrokom všeč pripovedi Svetlane Makarovič, ni dvoma. To zgovorno dokazuje tudi večletno anketiranje, ki ga izvaja Mladinska knjiga, da bi ugotovila, katere knjige in slikanice so med mladimi bralci najbolj priljubljene. Tako so najmlajši poslušalci v vrtcih in učenci — bralci v 1. in 2. razredih osnovnih šol v Sloveniji sami izbrali in uvrstili med svoje »Zlate slikanice« tudi Pekarno Mišmaš Svetlane Makarovič, kar po svoje vsekakor govori o kvaliteti te pripovedi, o njeni perceptivni moči.

Kako dojemajo učenci sporočila pripovedi Svetlane Makarovič

I.

Učencem 2., 3. in 4. razreda sem brala Lisico ošabnico (*Miška spi*). Ta način predstavitve sem uporabila, ker so v drugem razredu še učenci, ki bi predolgo brali, ki bi jih tehnika branja ovirala pri razumevanju pripovedi, pa tudi zato, ker v knjižnici ni dovolj izvodov knjig za učence celega razreda in bi morala zato nalogo izvajati po manjših skupinah v časovnih presledkih.

Lisica ošabnica pripoveduje o domišljavi lisici; izbira si ženina in pri vsakem, ki jo pride snubit, najde številne napake in ga osramoti. Ko ugotovi, da bo ostala sama, ponudi svojo »roko« staremu razmršenemu lisjaku, ki pa jo odkloni. Lisica je premagana; pameten star lisjak ji pravi: — Snubit? Da bi se ženil?

Jaz? Ho, ho še na misel mi ne pride!

Znana vloga lisice iz ljudskih praljic in basni, ko z zvijačnostjo premaga predstavnike drugih živalskih vrst, je tukaj spremenjena. Predstavniki »njene« živalske vrste jo ukani, premaga; osamljenost je huda kazen za ošabno lisico.

Po branju je bilo treba preveriti, koliko učencev je dojelo nauk zgodbe, zato so odgovorili na vprašanje: Kaj te je hotela pisateljica naučiti s pripovedjo?

Smiselno je odgovorila v 2. razredu tretjina učencev, v tretjem razredu dve tretjini učencev, v 4. razredu 84 % učencev; preostali del učencev iz 4. razreda je dogajanje prenesel v konkretno situacijo, ko dekle izbira ženina, zato so bili odgovori tudi temu primerni:

— iz svojih snubcev se ne smemo norčevati,

— dekleta ne smejo zaničevati fantov in se jim posmehovati,

— naučiti nas je hotela, kako naj delamo, ko bomo veliki.

Ne le številke, tudi vsebina odgovorov nam kaže, kako bralci zorijo, koliko globlje prodirajo v prebrano delo.

Odgovori:

2. razred

— Ne smemo biti hudobni kot lisica, ampak dobri in prijazni do vseh.

— Moraš biti skromen in ne smeš nikogar zaničevati.

— ..., da ne bi bila ošabna.

— ..., da se ne bi vedla kot lisica

— ..., da se ne smem iz drugih norčevati

— ..., da ne smemo biti nesramni.

3. razred

— Ne smeš biti važen in se norčevati iz drugih, ker ostaneš sam!

— Ne smemo biti taki kot lisica, zbirčni, važni, ošabni.

— Ne smemo se norčevati iz drugih.

— Ne ravnaj tako kot lisica!

— Ne smemo biti preveč izbirčni (največ odgovorov)

— Ne smemo se norčevati iz drugih in jih oštevati. Bodimo dobri s tistimi, ki pridejo k nam!

— Človeka ne smemo ocenjevati po zunanosti! (Najbolj zrel, kvaliteten odgovor učenca, dobrega bralca)

4. razred:

— Ker je na drugih iskala napake, je ostala sama.

— Soljudi se ne zasmehuje, kot je lisica lisjake.

— Sama je ostala zaradi ošabnosti in naivnosti.

— Maščevala se ji je prevelika izbirčnost.

— Kdor z malim ni zadovoljen, več ne zasluži!

— Naj nam bo vsak prijatelj, pa čeprav je pohabljen.

— Ne smemo se bahati in norčevati iz drugih ljudi.

— Ne smemo biti tako hudobni kot lisica.

Pravilne odgovore v 2. in 3. razredu so imeli predvsem dojemljivejši učenci. Ti običajno nimajo več težav s tehniko branja, imajo dovolj velik besedni zaklad, da jim že samo razumevanje posameznih misli oziroma pojmov ne otežuje razumevanja; so dovolj sposobni, da v svojem predstavnem svetu vzpostavijo odnose, o katerih so brali.

Maloštevilni smiselni odgovori v 2. razredu pa naravnost zahtevajo, naj se učitelj pogosto pogovarja z učenci o prebranih knjigah.

II.

V naslednjem preskusu pa sem ugotavljala, ali je v 2. razredu za razumevanje pripovedi pomembnejše samostojno tiho branje učencev ali učiteljevo glasno branje. Organizirala sem tiho branje s preverjanjem razumevanja (b razred). Izbrala sem pripoved Smetišni muc (Miška spi).

Vsebina:

Zvečer se srečata smetiščni muc in siamec. Smetiščni se je pravkar pogostil z ukradenim zrezkom in bil zaradi mijavkanja deležen kopeli — vedra vode z okna. Dobro rejeni in negovani siamec se baha z vsem udobjem, ki ga ima. Toda sivi muc, smetiščni muc ima večje bogastvo — svobodo in te ne bi dal za nobeno materialno dobrino.

Po tihem branju je moral vsak učenec pisмено odgovoriti na naslednja vprašanja: Kdo nastopa v pripovedi?

Kje je dobil smetiščni muc meso za večerjo?

Kdo je skrbel za siamskega mačka?

Česa smetiščni muc ne bi dal siamcu za vse njegove dobreote?

S prvimi tremi vprašanji sem preverjala razumevanje osnovnih odnosov; odgovor na četrto vprašanje pa je najpomembnejši in šele ta pokaže, ali je učenec dojel sporočilo pripovedi ali ne.

Postopek je bil naslednji:

— Po enkratnem tihem branju so učenci odgovarjali na vprašanja. (4 pravilni odgovori na vsa vprašanja)

— Nato sem pripoved učencem glasno brala; učenci so pisali predvsem odgovor na 4. vprašanje, kajti ta je bil po prvem tihem branju nepravilen ali pa niso znali na to vprašanje odgovoriti. Dobila sem še 7 pravilnih odgovorov.

— V pogovor po glasnem branju sem vključila tiste, ki še vedno niso vedeli, kaj bi odgovorili na 4. vprašanje. To ni bil analitični razgovor; samo izpostavili smo, kaj ima smetiščni muc, kaj siamec. To je pomagalo še trem učencem, da so pravilno odgovorili.

Skupaj je bilo torej 14 pravilnih odgovorov ali 58 % učencev. 6 učencev je imelo smiselne odgovore na prva tri vprašanja, 4 učenci pa so nepravilno odgovorili tudi na ostala vprašanja. Ti učenci so imeli hude težave pri branju in pisanju (legasteniki).

Kos mesa, ki ga je smetiščni muc ukradel za večerjo in ga pojedel z veliko slastjo, ker je bil lačen, je bil otrokom tako zelo v zavesti in tako zelo konkreten, da so ga ponujali v odgovoru na 4. vprašanje. Svobodo, ki jo omenjena na koncu pripovedi, so seveda prezrli; njihov skustveni svet je še zelo majhen.

V vzporednem d razredu pa je bil postopek toliko spremenjen, da sem začela z glasnim učiteljevim branjem, sledilo je tiho branje učencev in na koncu še razgovor. In rezultati? Bili so približno enaki; razlike so malenkostne. Učiteljevo smiselno branje ni bil dejavnik, ki bi vplival na večje število pravilnih odgovorov. Pač pa se je izkazalo, da so učenci v b razredu veliko bolj zavzeto tiho brali pripoved, ker njene vsebine še niso poznali, v d razredu pa so po učiteljevem branju zgodbo poznali, zato je bilo tiho branje bolj prisila.

Zaključek:

Le maloštevilni učenci v drugem razredu so že samostojni bralci, ki razumejo prebrano zgodbo v celoti. Tiho radi berejo, posebno če je pripoved zanimiva, zgodbeno bogata, napeta. Čeprav poznajo fabulo, učiteljevemu glasnemu branju radi prisluhnejo; učiteljevo estesko in smiselno branje pogloblja razumevanje pripovedi. Glede na izkušnje je torej uspešnejše izhodišče tiho branje učencev, šele temu naj sledi učiteljeva aktivnost. Poleg branja mora organizirati še analitični razgovor, v katerem pomaga vsem učencem poiskati sporočilo pripovedi.

Tudi pri obravnavi krajših tekstov iz Berila sem že ugotavljala, da imajo učenci težave pri razumevanju, da je učiteljeva pomoč za razumevanje nujna. S pravilno vodenim razgovorom izvabi iz otrok marsikatero mnenje, ki bi ga učenec samostojno, brez spodbude ne dojel in ne povedal.

III.

V četrtem razredu so učenci pokazali, da znajo poiskati sporočilo pripovedi samostojno, zato sem jim dala novo, težjo nalogo. Prebrala sem jim eno najlepših pripovedi iz Miška spi Pod medvedovim dežnikom.

Medved je dobil za rojstni dan dežnik in ko je deževalo, je ponudil zavetje pod njim gozdnim živalim. Tudi lisica je imela dežnik, a ni hotela z nikomer deliti »strehe« nad glavo. Hvaležne živali so obiskale v sončnem vremenu prijatelja medveda, na lisičino prošnjo, naj gredo k njej, so odgovarjale: Grem k prijatelju medvedu. Lisica je ostala sama in bila zelo žalostna.

Po branju smo analizirali prvi (medved nudi pomoč) in drugi (hvaležnost živali) del pripovedi. Rok je poznal pregovor: Prijatelja spoznaš v sili (nesreči). Z njim smo pogovor končali.

To etično normo — pomagati prijatelju, sošolcu — učenci poznajo; v razredu pri šolskem delu, pri igri, na poti v šolo... in morda še kje je učenec pogosto v situaciji, ko se lahko izkaže kot prijatelj ali pa je prevelik sebičnej in ne vidi sošolca.

Naloga: Premisli, če se ti je kdaj kaj podobnega že dogodilo pri igri, v razredu, doma, na izletu! Opiši ta dogodek!

Pripoved je dala spodbudo za razmišljanje, za moralno vrednotenje svojega ravnanja in ravnanja sošolcev. Prav gotovo to ni lahka naloga; toda samo pasivno sprejemanje moralnih norm je za vzgajanje premalo; otrok mora tudi sam ocenjevati dejanja in preudariti, ali je dejanje pozitivno ali negativno, hvalevredno ali primerno za kazen.

Zavzeto so se lotili pisanja; naloge seveda niso bile vse zelo dobre, toda vsi učenci so pravilno poiskali doživljaj, v katerem so bili izpostavljeni sami ali sošolci. Realizacija zamisli, ideja naloge pa je bila seveda odvisna tudi od učenčevih sposobnosti za samostojno izražanje.

Navedenih preskusov branja in razumevanja prebranega nisem izvedla zaradi analize primernosti ali neprimernosti posameznega metodičnega pristopa, temveč zato, da bi ugotovila, kakšen kontakt vzpostavlja Svetlana Makarovič s svojo živalsko pripovedjo z bralci 2., 3. in 4. razreda. Njene pripovedi na vseh treh starostnih stopnjah zelo intenzivno pritegnejo bralce in poslušalce, toda dojemanje in razumevanje vseh razsežnosti in plasti pripovedi je zelo različno. Razlike nastajajo predvsem zaradi sposobnosti branja, ki se s starostjo izboljšuje, in prav tako tudi zaradi bralnih in predvsem tudi večjih življenjskih izkušenj. Obravnavani teksti Svetlane Makarovič so primerni za samostojno branje v 2. razredu osnovne šole le pri najboljših učencih, v 4. razredu pa dojamejo njeno sporočilo že skoraj vsi bralci. Pomoč učitelja z ustrezno metodo obravnavanja teksta in z ustrezno motivacijo za branje je torej na nižji stopnji osnovne šole nujna, če naj vsak bralec dojame sporočilo pripovedi v celoti.

Živalska pripoved Svetlane Makarovič v otroški ilustraciji

Ilustriranje pripovedi je priljubljena oblika likovnega izražanja. Podoživljanje prebranih pripovedi ter predstavno dojemanje vsebin je pri nekaterih otrocih celo močnejše in bolj živo kakor pri opazovanju ali doživetju. Bolj živo in plastično je predvsem zato, ker je branje mogoče ponoviti, dogodka v življenju pa ne.

V drugem razredu so učenci ilustrirali tri živalske pripovedi Svetlane Makarovič pod metodično in didaktično enakimi pogoji. Vse tri pripovedi sem brala učencem drugo za drugo. Pripovedi smo analizirali in obnovili vsebino, da so jih učenci približno enako poznali. Da bi omogočila vsem enako pripravo za delo, smo pred ilustriranjem obnovili vsebine pripovedi in poiskali najbolj značilne motive za ilustracijo.

Učence sem razdelila v tri skupine ne glede na sposobnost pripovedovanja in likovnega izražanja (mešane skupine). To sem bila prisiljena storiti, ker je hotela velika večina učencev ilustrirati isto pripoved. Prva skupina učencev je ilustrirala Pod medvedovim dežnikom, druga Razvajeni vrabček in tretja Župan in sraka.

Učenci pred svojim ilustriranjem niso videli, kako je slikar Milan Bizovičar ilustriral te zgodbe, zato direktno posnemanje ni bilo mogoče, pa vendar že prva primerjava med poklicnim ilustratorjem in učenci dokazuje isto prvinsko doživljanje osnovnih elementov pripovedi. Milan Bizovičar je najlepše in najbolj plastično ilustriral Pod medvedovim dežnikom. Z ilustracijo je povedal vse, kar je povedala pisateljica, tudi sporočilo pripovedi. Pri Razvajanem vrabčku se je omejil samo na bistvene elemente; upodobil je gnezdo, razvajenega čivkajočega vrabčka in nezadovoljno mater vrabčevko. Župana in srake pa ni ilustriral.

Učenci 2. razreda so presenetljivo sorodno upodobili isto pripoved. Izredno plastično, v mnogočem podobno slikarju, so likovno predstavili medveda pod dežnikom. Medved ima na njihovih slikah (za to starostno stopnjo tipično) pokončno človeško držo, kaže dobrodušnost, ki jo še stopnjuje prisotnost ostalih mnogo manj izrazito naslikanih živali. Slika je polna, enodimenzionalna, le dežnik prekriva medvedovo tace, ker je pač otrok hotel povedati, da medved drži dežnik. Vsi ostali elementi so kot znaki postavljeni v prostor. Izrazno boljši učenci so s pobarvanim ozadjem poskušali dodati še tretjo dimenzijo. Skoraj vse živalske figure so naslikane nenaučeno, razen zajca, ki je pri dveh ali treh učencih očitno plod posnemanja ali že naučene risbe. Sporočilo pripovedi Pod medvedovim dežnikom je v glavni poanti — medvedova dobrodušnost in širokogrudnost — dojela in tudi likovno izrazila večina učencev v skupini. Lisice in njene ošabnosti ali nazadnje osamelosti pa v svojo sliko ni vključil nihče, razen seveda umetnika Bizovičarja, ki z njeno risbo izpričuje celo njen značaj.

Mnogo več težav je otrokom predstavljala pripoved Razvajeni vrabček. Najprej kaže poudariti že to, da vrabca manj poznaajo kot medveda in zato je naslikan tako, kakor bi bila naslikana katerakoli ptica. Jasno je, da zaradi tega vrabček na njihovih slikah tudi ne more nič posebnega izražati. Samo po ilustracijah, brez predhodnega poznavanja fabule, bi redkokje zasledili, kaj je hotel otrok povedati. Le pri najboljših je mogoče zaznati, da gre za prvi mladičev let iz gnezda. Naslikan je skoraj na vseh ilustracijah. V otrokovem, ne zgodbenem, okolju le na najboljših slikah velja gnezdu in pticema osrednja pozornost in je vse drugo le spremljajoči tipičen znak za prikaz prostora od hiše do drevesa in oblakov. Pri slabših učencih pa prav ti obrobni znaki, ki vseh v pripovedi sami miti ni, stopijo celo preveč v ospredje in s tem zameglijo glavno sporočilo pripovedi. Barvno so sicer ilustracije enako žive, prostorsko se nekatere celo nagibajo k več dimenzionalnosti, ki jo sicer na ploskvi pričara večja množica elementov. Vendar se zdi, da nekateri učenci niso delali s takim zadovoljstvom kot učenci, ki so ilustrirali pripoved o medvedovem dežniku.

Podoben vtis kakor pri Razvajanem vrabčku dajejo tudi ilustracije Župana in srake, le da je ta fabula nudila mnogo več možnosti za ilustriranje. Tako skoraj vse slike prikazujejo trikotnik med županom, srako, prstanom, ki nudi vsem osnovo za kompozicijo slike. Zato je ostalim elementom (hiša, drevo, nebo, sonce, trava, rože) posvečena manjša pozornost, lahko bi rekli, da so skoraj povsod, četudi prisotne, v ozadju.

Primerjava slik med posameznimi skupinami kaže, da so bili učenci po sposobnostih likovnega izražanja pri vseh treh ilustracijah približno enako razporejeni; v vsaki skupini je nekaj slik, ki nas razveselijo, in nekaj takih iz druge skrajnosti. Kljub povedanemu pa je očitno, da je pripoved Pod medvedovim dežnikom spoznavno in emotivno najbolj prizadela in prevzela, da ima v sebi za otroke te starosti največ umetniških razsežnosti, ki so nudile dovolj možnosti za neprisiljen, elementarni poustvarjalni likovni izraz. Tudi ta »slikovitost« mnogih pripovedi Svetlane Makarovič zgovorno priča o posebni pisateljski kvaliteti avtorice, ki bi ji lahko rekli predstavna, eidetična ali širše likovna razsežnost.

Andreja Bizjak
Osnovna šola Bičevje v Ljubljani

INDIJSKI MOTIVI IN VPLIVI INDIJSKE FILOZOFSE MISLI V PESMIH ANTONA AŠKERCA

Nekako vzporedno s svojim študijem budizma začenja slovenski pesnik Anton Aškerc objavljati tudi pesmi z izrazito indijskimi, ali še bolj točno, z budističnimi motivi. Aškerc je napisal skupaj enajst pesmi s takimi motivi: Krišna, Budova čudesa, Pramloča, Grešnik, Buda v bramanski knjižnici, Ambapali, Buda in Ananda, Buda in Sariputta, Ašoka in Kohinur.

Še preden bomo skušali analizirati omenjene pesmi, moramo povedati nekaj več o tem, kako je Aškerc sploh prišel na misel, da bi pesnil pesmi z indijsko motiviko. Do Aškerca namreč ni znano, da bi še kateri slovenski pesnik ali pisatelj uporabil indijske motive za izražanje svoje umetniške izpovedi. Pač so se slovenski znanstveniki ukvarjali z indijskimi jeziki — še posebej France Miklošič in Oroslav Caf — nekoliko manj pa je bil slovenski umetnik seznanjen z indijskim slovstvom in z indijsko filozofsko mislijo. Do Antona Aškerca se je v indijsko slovstvo in v indijsko filozofijo poglobljal še najbolj slovenski pisatelj Janez Trdina (1830—1905), vendar to njegovo seznanjanje ni imelo vpliva na njegovo literarno delovanje. Dr. Karel Glazer ima gotovo kot najpomembnejši slovenski sanskritist največ zaslug, da so se Slovenci seznanili z indijsko književnostjo. Prav on, poleg njega pa še dr. Pavel Turner in tudi mariborska profesorja Davorin Trstenjak in Šuman pa so bili tisti poznavalci indijske književnosti in misli, ki so v tistem času kot Aškerčevi sodobniki vplivali na mladega pesnika Antona Aškerca, da se je sistematično in intenzivno lotil študija budizma. To se je zgodilo v 90. letih, ko je Aškerc vneto prebiral zelo poglobljeno znanstveno študijo Hermanna Oldenberga o budizmu, ki jo je prebral kar trikrat, ter Neumannov Katekizem budizma, ki pa ni najbolj verno predstavil budizma ter so ga pozneje označili za apokrifnega na mnogih mestih. To pa zanesljivo nista bili edini knjigi, iz katerih je Aškerc črpal svoje znanje o budizmu, saj je znano, da mu je dr. P. Turner posodil vsaj še eno knjigo o življenju Bude in o njegovem delu.

Že prej, v osemdesetih letih, pa je Aškerca opozoril na indijske mite in legende dr. K. Glazer, ki je v leposlovnem listu Kres iz leta 1883 objavil osem indijskih pripovedk in pravljic. Iz teh si je Aškerc izbral eno (Puščavnik in deklica) in jo prepsnil. Glazer je prevedel te pravljice največ iz Höferjevega dela Indische Gedichte ter po Schleglu (Indische Bibliothek).

Če želimo obravnavati Aškerčeve pesmi z indijskimi motivi kronološko, potem moramo na prvem mestu omeniti njegovo pesem KRIŠNA, ki je izšla najprej v Ljubljanskem Zvonu 1892. leta s podnaslovom Indska legenda, pozneje, leta 1896 pa jo je pesnik uvrstil tudi v svojo drugo zbirko Lirske in epske poezije, vendar je v njej opustil podnaslov Indska legenda.

Aškerc opisuje v tej svoji pesmi boga Višnuja, kako se po tisočletnem bivanju na zemlji kot inkarnirani človek Krišna vrača v Dvarakam, v rajsko mesto nekje na nebu. Tam ga sprejmejo bogovi z Indro na čelu ter se pozanimajo, kako se mu je godilo na zemlji. Krišna-Višnu očaran pripoveduje o življenju ljudi, o njihovih strasteh, o njihovih željah in hrepenenju, o ljubezni, pa tudi o človeških bojih, padcih in grehih pa o rojstvu in o smrti. Takole pravi Indri in drugim bogovom:

Kaj veste vi, kaj je to — kri,
sok živi, rdeči, vroči!
Kako človeka greje ta
po žilah mu poljoči.

Po tem himničnem opisu življenja na zemlji se Višnu na koncu pesmi odloči, da bo odšel nazaj na zemljo, kjer se ponovno učloveči, tokrat kot Buda. Tako zapoje pesnik v zadnji kitici:

Imejte večnost svojo vi
in dolgčas njen moreči!...«
In Višnu stopi spet na svet,
kot Buddha se včloveči.

Aškerc je v tej pesmi uporabil dejansko dva motiva iz indijske mitologije oz. indijske versko-filozofske misli budizma. Prvega je vzel iz starega mita o inkarnaciji boga Višnuja v desetih oblikah (avataras). O Višnujevih inkarnacijah pišejo že Vede, zlasti bogato pa postržejo o tem Purane. Tako nastopa Višnu zelo pogosto kot Rama pa kot Kršna (tako tudi pri Aškercu) pa v obliki želve, ribe, palčka, ptiča Garude in tudi kot Vyasa, pisec Ved in Mahabharate ter osemnajstih Puran. Po vsej verjetnosti je Aškerc uporabil motiv inkarnacije Višnuja v Budo zato, da bi s tem prikazal zelo značilno, zgodovinsko izredno pomembno potezo budizma, ki je v svojem začetku postavil človeka na zemlji na povsem drugačno mesto kot brahmanizem. Očitno je Aškercu imponiral v budizmu zlasti tisti del nauka, v katerem je usmerjen pogled na človeka. Buda je detroniziral bogove, ignoriral ureditev kast in pripomogel »individuumu« k njegovemu rojstvu (Maurice Percheron). Taka usmeritev je seveda našla pri racionalnem, svobode željnem Aškercu odraz, ki ga je upodobil v pesmi KRIŠNA. To pa je tudi drugi motiv v tej pesmi, apliciran na tedanje slovenske versko in duhovno nesvobodne razmere.

Dve leti kasneje, 1894, objavlja Aškerc drugo svojo pesem s podnaslovom Indska legenda in Ljubljanskem Zvonu. Naslovil jo je Buddhova čudesa. Tako kakor Krišno je pesnik sprejel tudi to pesem v svojo drugo pesniško zbirko Lirske in epske poezije. V tej svoji epski pesmi osemnajstih štirivrstičnih kitic s tradicionalno rimo abab opisuje Aškerc razgovor med kraljem Adžatasatujem ali Adžatasatrujem (kakor ga označuje angleški zgodovinar Vincent A. Smith) ter Budo. Kralj zahteva od Bude čudeže, kakršne so že pred njim delali tudi drugi učitelji. Buda pa mu mirno opiše naravo krog njega, drevesa, palme, male bilke, preprogo cvetic na travniku, živali, zlasti slona. Nazadnje pa mu spregovori še o duhu, ki ga nosi človek v sebi, o duhu, ki omogoča postavitev mostu med ljudmi, o stremljenju za nečim višjim, kar ni zemeljsko. In Buda na koncu dodaja, da mu je, kralju, pač naštel dovolj čudežev, ki se nenehno dogajajo okrog njega. Treba jih je samo videti in jih razumeti.

Vsekakor je zanimivo, da je slovenski pesnik izbral za svoj motiv razgovor med dvema zanesljivo zgodovinskima osebama: med kraljem Magadhe na vzhodu Indije Adžatasatrujem in med Budo. Bila sta sodobnika. Buda je umrl v osmem letu vladanja Adžatasutre po verziji Mahavamše, kralj pa je umrl okoli 527 pred n. š. Ker je vladal 32 let, torej od 559. leta, bi po teh navedbah, ki pa so seveda le približne, Buda umrl okoli leta 551 pred n. š. V tem času oziroma okrog njega naj bi se Buda pogovarjal s kraljem. Ta razgovor je dejansko potekal, o čemer pričajo nekateri stari budistični viri. Vsebina tega pogovora pa je bila precej drugačna od tiste, ki nam jo je ponudil v branje A. Aškerc. Kralj Adžatasatru je namreč ubil svojega očeta, pa ga je zanimalo, ali ga bo to dejanje kaj oviralo v prihodnjem življenju. Buda mu je odgovoril, da je zares grešil, toda če gleda sedaj na to kot na greh oz. kot na napako, ki se je resnično izpove, bo v prihodnosti dosegel obvladanje samega sebe. Pogovor je zanimiv zaradi pogleda, kakršnega je imel stari budistični nauk na odnose med cerkvijo in državo.

Seveda nima ta pogovor nobene zveze s pogovorom, kakor ga je opisal Aškerc v pesmi Buddhova čudesa. Težko bi tudi trdili, če ima tudi osnovna misel, kakor jo zastopa Buda v tej Aškerčevi pesmi, se pravi *himna življenju*, sploh kakšno zvezo z budističnim mišljenjem, ali pa jo ima komaj v zelo rahli obliki. Pač pa je Aškerc v njej spet manifestiral svoj vitalni odnos do življenja, svoj pogled, ki je bil obrnjen v tostranstvo, precej drugačen torej, kakor je učila takratna krščanska cerkev in katere duhovnik je takrat še bil. Aškerc se ni v tej pesmi naslonil na avtentične budistične zapise o razgovoru med Adžatasatrujem in Budo, temveč je očitno vzel za podlago svoji pesmi kak apokrifni zapis, najverjetneje iz Neumannovega Katekizma. Sicer pa je pesem tudi podnaslovil z Indijsko legendo.

Slovenski indolog dr. Karel Glazer iz Hoč pri Mariboru je bil Aškerčev učitelj. K nje-mu se je mladenič, poln dvomov, zatekel tudi po šoli. Leta 1883 je Glazer objavil v Kresu osem indijskih pripovedk ali pravljic, ki jih je A. seveda prebral. Eno izmed njih, peto, ki jo je K. Glazer naslovil Puščavnik in deklica (povzel ali prevedel pa kar po

treh virih, Brahmapurana, Schlegel Indische Bibliothek ter Höfer Indische Gedichte), si je vzel kot osnovo za svojo pesem tudi A. Aškerc. Naslovil jo je Pramloča. Pramloča je mlada apsarasa, nekakšna vila, ki jo Indra in drugi bogovi pošljejo puščavniku, brahmanu Kanduju, da bi ga zapeljala. Kandu je namreč že tako pobožen in svet, da se bogovi bojijo, da jih bo prekosil. Mladi Pramloči se posreči osvojiti puščavnika, ki se zagleda vanjo, in misli, da jo gleda le en dan, čeprav je minilo medtem že sto let.

Pramloča je apsarasa, omenjena tako v Mahabharati, Harivanši in v Puranah. Glazer izvaja besedo iz glagola pramločati in ga sloveni z vstajati iz postelje, prikazati se iz zatišja. Ne vem, odkod Glazerju taka razlaga, toda bržkone bi bilo pravilneje izvajati besedo iz medijalne oblike glagola pramluč, ki pa pomeni iti dol, potopiti se, kar bi tudi bolj ustrezalo vsebini oz. smislu besede Pramloča.

Aškerc se je skoraj povsem držal Glazerjeve pripovedke, če izvzamemo konec, v katerem rodi Pramloča Kanduju deklico, ki je postala žena desetim bratom Pračetasov. Pesnika je znova, kakor že običajno v njegovih pesmih z indijsko motiviko in mislijo, navdušila tudi v Pramloči vsebina, ki govori v prid življenju, ne pa askezi, v prid normalnemu človeškemu obnašanju, ne pa posebnostim in pretiravanjem. Pesnik je tudi v tej svoji pesmi poudaril svojo privrženost tostranskemu, in še več: celo bogovi z Indro na čelu se mu v tej pridružijo. A ne samo to: v Pramloči je Aškerc poistovetil življenje z ljubeznijo in zapel slavospev ljubezni, tisti ljubezni, ki je bila njemu onemogočena. Posmehnil pa se je in obsodil dogmatizem in pobožnjaštvo, ki se mu je uprl v boju proti brahmanom tudi Gautama.

Pesem Grešnik je Aškerc objavil 1. maja 1893 v Ljubljanskem zvonu, pozneje pa jo sprejel tudi v knjigo Lirske in epske poezije. Tokrat je pesnik vzel za motiv tako imenovano budistično spoved (pod pesmijo je celo navedel, da so imeli »budisti spoved že dobrih 500 let pred Kr.«). Vsebinska pa je taka: Buda sprašuje svoje menihe v neki koči nad reko Ganges, če so se že spovedali vseh svojih grehov. Kot zadnji se oglasi učenec Ambattha in se izpove enega samega svojega hudega greha. Takole pravi:

»Jaz mislil sem, o prečastiti!
Sam mislil sem, s svojo glavo!
Življenja uganko sam hotel je
pronikniti smelo duh moj.«

Ambattha zatem pravi, da se zaveda, kakšen velik greh je to po veri brahmanov in da bi smel misliti le tisto, kar je napisano v Vedah.

»Kar v Vedah je pisano svetih,
to misliti človek le sme!
Ne globlje, ne više, ne dalje...
Kdor misli drugače — gorje!«

Buda pa, ki je že sprožil kritiko brahmanizma, se tudi v tem pogledu postavi na stran mladega Ambatthe ter mu priporoči v odličnih prisposodobah z glavo, nogami in rokami, da jih uporablja za namene, ki so določeni od narave. Izredna pa je Aškerčeva misel, ko izenačuje mislečega človeka z bogom, ki edini še zna misliti poleg človeka. Takole pravi pesnik ob sklepu pesmi Grešnik:

»Čim bolj ti sam misliš svobodno,
tem bolj si podoben — bogu!,
tem bolj približuješ se Brahmi...
le misli zato brez strahu!«

Svobodoljubnost te Aškerčeve pesmi, ki je bila očitno naperjena proti takratnemu krščanskemu dogmatizmu in konservatizmu v slovenski cerkvi, katere najbojevitejši zastopnik in nasprotnik Aškerčev je bil Mahnič, je seveda vzbudila izredno pozornost in neskončno nasprotovanje na eni, a odobravanje med mlado generacijo na drugi strani. Začela se je močna gonja proti Aškercu, ki se je stopnjevala celo tako daleč, da so Aškerca klicali na zagovor v mariborsko škofijo, ljubljanske nune pa so molile v cerkvi za krivoverca Aškerca.

Četudi lahko z vso verjetnostjo suponiramo, da je Aškerc izkoristil budistični motiv v Grešniku za izpoved svojega svetovnega nazora, pa je ob tem vendarle naša dolžnost, da naglasimo pesnikovo znanje o budizmu in o budističnem nauku, ki ga je, vsaj kar se njegove revolucionarnosti nasproti okorelemu brahmanizmu tiče, sprejel tudi za svojega.

Tudi naslednji Aškerčevi pesmi, Buda v bramanski knjižnici iz leta 1898 ter Fakir iz leta 1899 (obe nosita podnaslov Indska legenda), sta vzbudili pozornost med bralci. V prvi se Buda zavzema za življenje in govori proti učenosti, ki je nakopičena v knjižnicah in v knjigah odvrta ljudi od vsega, kar je živo. Bramani govorijo Budi, ki jih obišče v Benaresu, kako diha ljubezen, usmiljenje in sočutje iz te množice knjig, »iz bukev teh«. Na to jim Buda odgovori z izredno mislijo:

»Žal, vidim!« — odvrne jim Buda —
»Ljubezen je v knjigah tu zdaj;
iz src preselila človeških
na tale je pusti se kraj.

In ker iz src živih prenesli
na mrtvih ste knjig jo strani,
zato tako prazna so srca,
zato pa ljubezni v njih ni ...«

Aškerčeva misel, ki jo polaga Budi v usta, je globoka in modra. V njej se ponovno zavzema za življenje na tem svetu, za ljubezen med ljudmi, ne pa za njeno nadomestilo v knjigah.

Tudi v legendi o fakirju Sundi, ki se posti in trpinči svoje telo, da bi se s tem približal bogovom oz. kar bogu Brahmi, se pesnik odloča za življenje. Tokrat ni Buda tisti, ki izgovarja Aškerčevo misel, temveč Brahma sam. Takole svetuje mlademu puščavniku in fakirju Sundi:

»O bodi človek, ne fakir!
In ne sovraži mi življenja,
ne beži pred sveta trpljenjem,
ne loči od sobratov se!«

Tudi ta Aškerčeva pesem je imela odmev v javnosti. Komentirala sta jo tako Ljubljanski zvon, v katerem je izšla, kakor Slovenski narod. Prvi, opozarja »na krasno indsko legendo 'Fakir', ki jo naj čitajo zlasti oni, katerim je napačna odgoja zatemnila pojem o pravem bistvu človeške narave«. Slovenski narod kot politični list pa priporoča, naj bi to »lepo indsko legendo ... s premislekom prebrali marsikateri naši radibibili polpolneži in katoliki ...«

V pesmi Ambapali (objavljena je bila v Novih poezijah leta 1900) se pesnik nekoliko pošali iz ženske navade, da je treba ženski samo povedati ali jo zaprositi, naj nikomur ničesar ne pove, pa bo dosegel prosilec prav nasprotno. Tudi Buda se posluži tega trika, če hočemo tako reči, saj zaprosi hetero Ambapali, naj nikomur v mestu ne pove, kaj ji je govoril, ko je bil pri njej skupaj z učencem Anandom. Čez tri dni se Buda vrne v mesto, kjer so že vsi vedeli za njegov govor.

Tudi to legendo, pravzaprav Ambapalino ime, je Aškerc vzel iz Oldenberga, ki omenja kurtizano Ambapali na strani 160. Sicer pa nastopa Ambapali še na drugih mestih budističnih knjig. Tako pripisujejo nekdanji heteri Ambapali pesem v tako imenovani zbirki poezije menihov Theragatha in Therigatha, ki jih tudi uvrščajo med najlepše indijske duhovne pesmi. Kakor piše Winternitz, se te pesmi po svoji moči in lepoti uvrščajo med najlepše proizvode indijske lirike.

Žal ni mogoče reči za Aškerčevo pesem Ambapali, da bi bila vredna več kakor pa naše omembe zaradi imena oseb, ki v njej nastopajo: Bude, Anande in Ambapali same ter mesta Vesali. To pa je tudi vse. Sam motiv pa je dovolj splošen in prav nič karakterističen za Indijo.

Tudi pesem Buda in Ananda je izšla v zbirki Nove poezije. Buda se s svojim najljubšim učencem Anando ustavi po dolgi poti ob reki Ganges (Aškerc jo imenuje Ganga) in tu se razvije pogovor, pravzaprav monolog Budov, ki primerja tok reke z življenjem. In reko nosi naprej njena teža, teža vode, medtem ko vodi in poganja življenje naprej ljubezen do življenja, oziroma

»to tanha je večnostrastna,
večno žejna, nepokojna...«

Po tej ugotovitvi oriše Buda svoj nauk o trpljenju oz. o štirih plemenitih resnicah. Rojstvo je trpljenje, starost je trpljenje, bolezen je trpljenje in smrt je trpljenje. Takole zapiše Aškerc, ki se seveda ne drži povsem budističnega zaporedja:

Glej, Ananda, i življenje...
...kaj je drugo kot trpljenje?...
...Opazuj ga ob začetku,
opazuj ga na sredini,
opazuj ga pri zvršetku!...
Porodil si se v trpljenju...

Zatem opiše življenje kot burno dramo, v katerem je trpljenje suženjstvo in je trpljenje beraštvo, pa breme krivde, ki ga nosi človek s seboj, pa spet odsotnost od človeka, ki ga ljubiš, ali pa če moraš živeti s človekom, ki ne ljubi tebe in ki tudi ti njega ne ljubiš — dokler ne sklene pesnik še s smrtjo, ki je zadnje človekovo trpljenje:

In življenja drama burna
ne končava li s trpljenjem
čin poslednji ta se — s smrtjo?
Taka, mladi je Ananda!
Vse, kar vidiš, je trpljenje.

Aškerc je v tej svoji pesmi v verzificirani obliki podal bistvene črte budističnega nauka oziroma točneje: osrednji pojem, okoli katerega se vrtijo vse štiri plemenite resnice, to je trpljenje, dukkha. Od štirih plemenitih resnic se pesnik osredotoči v glavnem na eno, vendar na bistveno v budističnem nauku, kar dokazuje, kako prav in globoko je Aškerc razumel in spoznal budizem. Res pa je, da omenja v začetku pesmi — Aškerc je torej obrnil vrstni red — tudi tršno oz. tanho, žejo, kot vzrok človeškemu trpljenju, žejo oz. poželenje za dobrinami tega sveta, željo po zadovoljitvi različnih nagonov.

Ob tem bi se želel dotakniti opombe urednice Aškerčevega Zbranega dela Marje Boršnikove, nedvomno najboljše poznavalke Aškerčevega dela in življenja, ki jo je zapisala sicer kot opombo k naslednji pesmi Buda in Sariputta, vendar se tiče besedila v pesmi Buda in Ananda. Gre za pripombo, ki jo je Boršnikova povzela po N. N. Bahtinu, ki naj bi zaman iskal razlago za izraz »tanha«, češ da te besede v sanskrtni ni, kar je izjavil tudi prof. Oštir. Glede na to je ocenjevalec Bahtin (v reviji Slavjanskije Izvestija, 1908) zapisal, da Aškerčevo uporabljanje budistične terminologije ni zanesljivo.

S tem se ne moremo strinjati. Seveda, če je Bahtin iskal izraz tanha v sanskrtni, ga ni mogel najti, saj ga tam tudi ni. Tanha je namreč beseda v jeziku pali, v sanskrtni pa ji ustreza tršna. Nasprotno je torej res: Aškerc je dobro poznal tudi budistično terminologijo in jo tudi pravilno uporabljal, le da je zamenjaval vrstni red v nauku, kar pa mu njegova licentia poetica brez nadaljnjega dovoljuje.

Podobno kot v pesmi Buda in Ananda je Aškerc tudi v naslednji pesmi Buda in Sariputta (tako Ananda kot Sariputta sta bila najljubša Budova učenca, omenja ju tudi Oldenberg) spregovoril o budističnem nauku oziroma njegovi filozofiji. Vsebinsko pesmi je v kratkem taka: Buda se s svojim učencem Sariputto (poleg Mogallana in Anande eden izmed najljubših Budovih učencev) ustavi v mestu Uruveli. Na pragu brahmanške pagode sedita in opazujeta vrvenje sejmarskega mesta. In ob tem Buda glasno razmišlja in ugotavlja razliko med temi ljudmi, ki vsi nekam hitijo, tej naglici pa je vzrok ljubezen do življenja in hrepenenje po sreči, ter med njima, ki nimata tega smotra, temveč prav nasprotnega: nirvano, ugasnjenje želja, pomirjenje.

V tej pesmi omenja Aškerc tri pojme iz budistične filozofije in sicer: samsaro, ki ga razlaga s: »to je svet, to je življenje«, zatem nirvano kot popolno nasprotje samsari in, karmo, ki jo imenuje »stroga karma«, ki so ji podvrženi vsi tisti ljudje, ki tako hitijo v mestu, a ne vedo, kam jih karma »tira«.

Aškerc se je v tej svoji pesniški razlagi nelahkih pojmov posluževal zopet Oldenberga, še bolj pa (po navedbi Marje Boršnikove) Paula Dahlkeja dela »Aufsätze zum Verständniß des Buddhismus«, ki je izšlo v Berlinu 1903. leta. To bi utegnilo biti točno, saj je pesem Buda in Sariputta izšla v Četrtem zborniku poezije leta 1904. Razlago »samsare« in »nirvane« je Dahlke opiral na stari budizem, ki tudi ločuje samsaro od nirvane, medtem ko novejši budizem po Nagardjunu meni, da se pojma ne izključujeta, temveč dopolnjujeta. Res pa Aškerc uporablja žensko obliko za karma(n) — »stroga karma« — čeprav je karman srednjega ali včasih tudi moškega spola. Zato pa lahko brez nadaljnega pritegnemo atributu »strogi«, kar dokazuje, da je pesnik vendarle pravilno razumel pojem karman kot zakon (življenja), ki so mu podvrženi vsi ljudje in ki jih »tira stroga karma«.

Skupaj s prejšnjo pesmijo Buda in Ananda sestavljata ti dve pesmi (žal umetniško slabši od tistih, ki smo jih omenili na začetku) celoto, iz katere je mogoče spoznati, da je Aškerc precej dobro obvladal budizem in da se je vanj poglobil.

V deseti pesmi, ki jo obravnavamo, je pesnik Aškerc zapel o znamenitem indijskem vladarju Ašoki. Ašoka je tudi naslov tej pesmi, v podnaslovu pa je A. zapisal še letnici 259 in 222 prd Kr., kar naj bi pomenilo čas vladanja kralja Ašoke. Odkod Aškercu ta datum, ne vem, vendar je očitno napačen, saj navaja večina virov drugi datum. Tako, na primer, Vincent Smith v delu The Oxford History of India omenja kot datum začetka vladanja Ašoke 273 pr. n. š., za datum smrti pa 232. Isti letnici navaja tudi J. Nehru v svojem delu Odkritje Indije.

V pesmi govori Ašoka ljudstvu v mestu Girmar vse do zadnje kitice, v njej poveljuje Budo in njegov nauk, istočasno pa pove, da ne zaničuje drugih ver, tudi bramanske ne, čeprav se je prav budizem najbolj uprl stari veri, ki so jo zastopali brahmani. V njej zastopa svobodo misli in priporoča spoštovanje mnenja drugih:

»Svobodo misli dajem in besedi!
in mnenju vsakemu je pot odprta!
Le da se ljubite, med sabo bratje,
da src vam ne zastrupi srd in črta!«

V pesmi je Aškerc zelo dobro zadel glavne vrline budističnega kralja Ašoke. Nedvomno ga je izjemna osebnost tega vladarja globoko impresionirala, da mu je zapel pesem. Na Ašoko je Aškerc naletel seveda zopet pri Oldenbergu (strani 78, 320), a ne samo tu. Prof. Marja Boršnik v opombah k Aškerčevemu Zbranemu delu in k pesmi Ašoka navaja še en vir, ki se ga je Aškerc posluževal, ko se je odločil spesniti pesem o Ašoki: to je Buddhistischer Katechismus zur Einführung in die Lehre des Buddha Gotamo ..., napisal pa ga je Subhadra Bhikšu. Knjiga je izšla v Braunschweigu 1892. V knjigi si je Aškerc podčrtal na strani 15 sestavek o kralju Ašoki.

Zadnja pesem, ki jo obravnavamo v tej razpravi, nosi naslov Kohinur, v podnaslovu pa ima Aškerc zopet letnico 1739, ki je letnica zavzetja Delhija. Tokrat je letnica točna, kajti tega leta je perzijski šah Nadir napadel Indijo, ki ji je vladal sultan Mahmud, ga potolkel popolnoma in porušil Delhi. Takrat je odnesel Nadir šah veliko plena v Perzijo, med njim je bil tudi znameniti Pavji prestol.

Tega dogodka se je poslužil Aškerc, le da je namesto Pavjega prestola uporabil legendo o znamenitem diamantu Kohinurju, ki so ga imeli v lasti indijski in perzijski vladarji, dokler ni prešel v roke Britancev, danes se nahaja v londonskem Toweru. Aškercu je služila legenda o Kohinurju le za okvir, v katerega je, kakor piše M. Boršnikova, vpletel svoj odnos do Cankarja, kateremu je on, Aškerc najprej nudil gostoljublje — podobno kakor v pesmi gosti sultan Mahmud Nadir šaha — potem pa ga je Nadir — Cankar oropal diamanta — poezije in ga pesniško ubil — kakor je v resnici Nadir šah ubil delhijskega sultana.

Razen obravnavanih 11 pesmi je Aškerc še kakšne tri naslovil z imeni, ki spominjajo na Indijo (Dovtipni Veliki Mogul, Modri maharadža, Skrbni radža), vendar je njihova vsebina povsem neindijska in bi se lahko dogajali dogodki ali misli, ki jih obravnava pesnik v njih, kjerkoli na svetu in nimajo z Indijo nič skupnega. Zato jih v pričujoči razpravi tudi nisem jemal v poštev.

V imenovanih 11 pesmih je Anton Aškerc resnično pokazal precejšnje znanje in poznavanje indijske filozofske misli, še posebej budizma, nedvomno daleč največ, kar je katerikoli slovenski pesnik vedel o tem pred njim, in kar je še posebej važno, to vedenje tudi inventivno preli v pesem. Vsekakor je velika škoda, da je pesnikova umetniška potencia bila prav ob pesnjenju naših pesmi že precej v upadanju; kljub temu pa je Aškerc prav v pesmi z indijskimi motivi vendarle pokazal sorazmerno več kakor v drugih, ki jih je spesnil ob istem času. Toda, ni bil naš namen pokazati na ta moment v Aškercovi poeziji, temveč predvsem na dejstvo, da se je slovenski pesnik lotil obdelave snovi, idej in filozofije ki je bila takratnim Slovincem skoraj povsem tuja. Aškerc je razgrnil pred Slovence nov svet, skušal jih je povezati s tem svetom, predvsem pa jim je hotel reči s svojo pesniško govorico, da je treba spoštovati in ceniti tudi druge narode, druga verstva in drugo misel.

V tem svojem prizadevanju je bil slovenski pesnik Anton Aškerc v določenem smislu tudi predhodnik današnjega časa.

Franc Šramp
Maribor

VIRI:

Anton Aškerc: Zbrano delo — prva in druga knjiga. (DZS, 1946, 1951) Uredila Marja Boršnikova.
Marja Boršnik — Škerlak: Aškerc. (Založba Modra ptica, 1939)
Kres, leposlovni list, l. 1883.
Hermann Oldenberg: Buddha. Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde. Berlin 1890.
Slovenski jezik, 1938, letnik I., snopič 1—4.
Maurice Percheron: Buddha. (Rowohlt, 1958)
Ilse-Lore Gunsser: Reden des Buddha. (Reclam, 1964)
Nehru, Džavaharlal: Odkritje Indije. (DZS, Ljubljana 1956)
Vincent A. Smith: The Oxford History of India. (Oxford, 1967)
Moriz Winternitz: Geschichte der indischen Literatur. (K. F. Koehler Verlag, Stuttgart, 1968)
Sarvepali Radakrišnan: Indijska filozofija. (Nolit, Beograd 1964)

PRISPEVEK MARTINA BENČINE ZA CRONIJEVO KNJIGO O ŽUPANČIČU

III

Ljubljana, 27. 12. 1926

Dragi gospod profesor!

Šele danes odgovarjam na Vašo cenj. dopisnico od 16. 12. In tako preidem kar po vrsti na tekoče zadeve. Predvsem najlepša hvala za poslane knjige. Priporočenega pisma, ki ga avizirate z zgoraj imenovano dopisnico, do danes še nisem prejel!

Sedaj preidem k izrazu »Šenkлавž«.

Svetnik kot tak se imenuje npr. Sanct Nicolaus ali slovensko sveti Nikolaj (St. Nicolò!). Vendar pa se izraz sv. Nikolaj rabi redko, temveč le sv. Miklavž (koren brez dvoma Nicolaus!). Besedico Sveti slov. narod često zamenja s Šent (koren sanctus), npr. Šentvid pomeni Sveti Vid (San Vito). Tako je nastalo »Šent Miklavž« oziroma Šenkлавž, vendar pa se ta izraz nahaja samo v ljubljanskem dialektu. Cerkvice, posvečene v Sloveniji sv. Nikolaju, se imenujejo cerkvice svetega Miklavža ali kratko Miklavževe cerkvice. Edinole le ljubljanska stolnica (Domkirche), posvečena sv. Nikolaju (praznik 6. 12. = Miklavž, Miklavževa darila, Miklavžev večer), se imenuje kratko Šenkлавž.

Zato je seveda Žup. verz v Ljublj. polju

»Šenkлавž se je prepíral s svetím Petrom:
'Vse lepše in vse dalje glas gre moj!«

razumeti torej realno, tj. glas zvonov, ki jih slišite na ljubljanskem polju od cerkve sv. Nikolaja = Šenkлавža in cerkev sv. Petra, ki se nahaja na drugem kraju Ljubljane, kakor se morda še spominjate, v bližini stare cukrarne. Verz je torej lokalnega pomena in brez zveze z gospodi svetniki v nebesih in je obenem resničen, ker ima Šenkлавž večje in več zvonov kot cerkev sv. Petra.

Trije labodje je bila slovenska revija, ki je izhajala l. 1922, in sicer je bila določena za 6-krat letno. Izšla pa je samo 1. in 2. številka. Priobčevala je v številkah lit. eseje, originalno leposlovje, glasbeno prilogo in je bila bogato ilustrirana. Splošno je bila to ena najboljših revij pri nas. Žal je vsled nesoglasja v uredništvu in nerazumevanju konservativnega občinstva že po 2. številki umrla. Zastopala je mlado strujo moderni ekspresionizem in je s »starimi« temeljito obračunala. Odtod tudi odpor pri občinstvu. Načrti so bili grandiozni, toda vse je splavalo po vodi. Trije labodje = trije reprezentantje, ki so bili obenem uredniki, eden pesnik, drugi esejist in kritik, tretji glasbenik, obenem simbol leposlovja, glasbe in skulpture kot glavnih nositeljic umetnosti. V tej reviji je tedaj v 2. številki na strani 35 priobčil sledečo pesem:

Veš, kako raste hrast?
Ničesar ne čuti,
le zêmljo pod seboj,
in njenih sokov
skrivnostno pretakanje...
Ničesar nima v misli —
le nebá visokost
in svojo mero v njej...
Ničesar ne zna —
le tla sesati
in se razgovarjati
z vetri brezdomci,
in vsakemu pevcu krilatemu
dati zavetje čez noč.

Oton Župančič

N. B. brezdomci (brez doma) sestavljenka, verjetno germanizem heimatslose, Winde?

Pesem je zbudila pri nas mladih tedaj precej zanimanja, saj smo upravičeno pričakovali, da je Župančič s svojim pristopom k Trem labodom, še bolj pa vsled miselne strani citirane pesmi krenil na povsem nova pota. Spominjam se, s kakim navdušenjem smo pozdravili Tri labode in Žup. pesem. Najmlajši sotrudnik Tr. lab. je bil moj tovariš pok. Srečko Kosovel, o katerem sem Vam že pisal. No, ako danes gledam v tiste lepe čase, vidim, da je bilo naše navdušenje zastoj, ker je Župančič končal svojo pesniško pot na odru z Veroniko Deseniško.

V ostalem pa je pesem Veš, kako raste hrast? Žup. konfiteor pojmovanja svobode v umetnosti, ki mora biti prosta, zamaknjena v nebo, ki čuti le skrivnostno življenje narave in ki daje svojim glasnikom — vetrom brezdomcem — umetnikom varno zavetje.

Sedaj Župančič menda samo prevaja, le poredkoma se oglasi s kako prigodniško pesmijo. Tako Vam pošiljam ravnokar izišlo Božično zdravico.

Par opomb: »tistega od zida« pomeni vodo! in to radi tega, ker so mestni vodovodi napeljani v zidovju. Mislim, da je to ljubljanski lokalizem, odgovarja pa francoskemu »Chateau la Pompe« — voda!

Nápastnik je tisti, ki napada.

Zaplótnik tisti, ki napada izza plotú (plot, gen. plota — ograja pri vrtu), torej zahrbtno (od stragal!).

hrústiti se (verb.) — ústiti se, pomeni slično kar nemško den Maul reissen, sicer pa pomeni subst. hrust močnega človeka, fizičnega junaka.

Ostalo, mislim, Vam je vse razumljivo.

V minulih Božičnih praznikih sem našel še neko stvar, ki Vas bo sigurno zanimala, ako je še ne poznate. To je spis: Dr. Dominik Stříbrný: Simon Gregorčič, Ljubljana 1922, prevel dr. Joža Glonar. Original je izšel l. 1918 v reviji Časopis musea království Českého in nato v 85 str. obsegajočem ponatisku. Stříbrný je napisal l. 1916 omenjeni spis na Brionih pri Pulju, kjer je služboval. Po poklicu srednješolski profesor, ki se je pripravljaj za docenturo, a je žal l. 1920 umrl v Trutnovu.

Študija je ena najboljših, kar jih imamo Slovenci o Gregorčiču, dasi jo je napisal tujec. Na dolgo o tem govoriti nima smisla, ker Vas trenutno gotovo ne interesira. Če pa bi Vas le zanimalo, mi o tem kadarkoli pišite. Študija ima ob koncu tudi pregled slovenske literature od Vodnika pa do moderne in na strani 134—136 pravi o Župančiču dobesedno:

(6., 7. in deloma 8. stran pisma)

To je precej točen in lep opis Žup. umetniškega doživljanja in udejstvovanja. Gotovo Vas bo interesirala ena ali druga stvar, v kolikor še ne poznate.

Zdi se mi, da bo tudi Vaš Župančič odkril Slovencem nove vidike, ki jih še do sedaj ne poznamo.

Zelo se že veselim Vaše razprave. Tudi ljubljanska licealka bo takoj naročila, čim razprava izide.

V slučaju, da tekom bodočih dni še kaj izvem o Župančiču, Vam isto nemudoma sporočim. Vendar pa, ako se ne motim, ste preštudirali o Župančiču sploh vse. Vsaj pomembnega niste ničesar izpustili. Ako rabite eno ali drugo stvar, mi takoj pišite, da Vam nemudoma odgovorim.

Obenem Vam želim srečno in veselo novo leto, kakor tudi gospe soprogi ter Vas skreno pozdravljam.

Vaš vdani

Martin Benčina

N. B. Oprostite slabi pisavi, pišem pač »vojničko«!

* * *

Pismo je na enakem papirju, rokopis na obeh straneh, 8 strani.

Ljubljansko polje — pesem je izšla v zbirki Čez plan, 1904. Cronia se je poslužil razlage (str. 125).

Trije labodje so začeli izhajati v velikem, reprezentativnem formatu. Urejali so jih Anton Podbevšek, Josip Vidmar in Marij Kogoj. Glasbena priloga v 1. št. je bila Kogojeva, ilustracije in slikarske priloge so oskrbeli: oba Kralja, Božidar Jakac, Veno Pilon in Fran Tratnik. Spor je nastal zaradi Podbevška, ker je ta »zahteval, naj revija prevzame socialistično smer, naj bo samo za mlade (v drugo sta prišla Župančič in Gradnik) in naj bo glavni in edini urednik on« (ZSS VI, 167). 2. št. sta uredila samo Kogoj in Vidmar.

Veš, kako raste hrast? je izšla v Treh labodih, 1922, 2. št., ZD III, 162.

Božična zdravica je izšla v Jutru 24. dec. 1926, ZD III, 205. V Cronijevi ostalini je ni, a jo v knjigi omenja. Razlaga »tistega od zida« je očitna pomota, saj pomeni starejše vino.

v *Trutnovu*, pravilno v *Turnovu* (gl. SBL III, 509). Razprava o Gregorčiču je izhajala v omenjeni reviji 1917 in 1918. Na docenturo se je pripravljaj z monografijo o Petru Preradoviću.

ste preštudirali o Župančiču vse — Cronia navaja pod črto nad 60 kritik in razprav o Župančiču. A. Glonar piše v poročilu o knjigi o tem naslednje: »... Že površen pregled

prepriča bravca, da pisec ni štedil dela in truda; poleg knjig, ki jih je Župančič sam izdal ali pri njih sodeloval, so vpoštevane in citirane pesmi, ki jih ni sprejel v nobeno svojih zbirk, zabeleženo je vse, kar je kdo kje zapisal o Župančiču in njegovemu delu pomembnega in nepomembnega...» (LZ 1928, 632.)

Martin Jevnikar
Trst

Ocene in poročila

Celjski grofje v slovenski dramatik

Bruno Hartman: Celjski grofje v slovenski dramatik. Slovenska matica, Ljubljana 1977. 156 str.

Snov o celjskih grofih je slovenskim dramatikom ponujala izvirni, domači motiv za dramsko oblikovanje. Motiv ljubezni, ki postane zaradi družbeno neenakega izvora zaljubljenecv žrtev politike, je obdelan v številnih delih svetovne književnosti. Motiv je posebno uporaben v dramatik, saj predstavlja tipično in zato človeško pomembno situacijo, poleg tega pa vsebuje temeljne elemente dramatičnosti že v predliterarnem stanju. Hkrati stranski in obrobni motivi razgrinjajo dialektiko zgodovinskega razvoja ob propadanju starega reda in dviganju nove družbene sile. Tako dobivajo liki in junaki v literarnih obdelavah simbolične razsežnosti ali se vsaj ponujajo kot simbolične sestavine. Gotovo so dramska dela s tem motivom vredna vsestranske znanstvene obravnave. Dejstvo, da se je ta motiv z vsemi idejnimi razsežnostmi pojavil v slovenskem leposlovju sredi XIX. stoletja in bil intenzivno prisoten v prvi tretjini XX. stoletja, ko je pri Slovencih prihajalo do večjih družbenih premen in prizadevanj za enovito družbenopolitično skupnost, pa literarnemu zgodovinarju začrtuje metodološka izhodišča.

Zato Bruno Hartman v uvodu k svoji razpravi utemeljeno izbere tisto metodološko izhodišče, ki književnost opazuje v njeni odvisnosti in povezanosti s časom in z ljudmi. Za preučevanje dramatike in takem odnosu se avtorju kaže najprimernejša sociološka metoda. Naloga je obsežna, saj zaradi šibke tradicije sociologije književnosti pri nas zahteva od raziskovalca preverjanje in interpretiranje gradiva iz pol drugega stoletja. Že količinske zahteve

gradiva samega kažejo, da se bo morala metoda prilagajati predmetu raziskave in se v določeni meri zadovoljevati z dosedanjimi ugotovitvami literarne zgodovine. Enako si mora omejiti raziskavo gradiva le na najznačilnejša in morda najzanimivejša vprašanja. Avtor se je tega zavedal. Pri ugotavljanju deleža in vloge Celjskih v slovenski dramatik v celoti se omejuje na raziskavo nacionalnega, socialnega in estetskega okvira. Te tri poteze se avtorju kažejo kot določitelji dramatike o celjskih grofih glede na njen nastanek, njeno vlogo v razvoju slovenskega naroda, na socialni izvor in socialno namembnost ter estetsko vrednost. Tako je že vnaprej zarisana shema vzorca te dramatike: ugotavljati nacionalno idejnost v njej in ji poiskati vzporednice v sočasnem političnem oziroma zgodovinskem razvoju slovenskega naroda. Kot rezultat pričakuje avtor ugotovitve, kako so Slovenci nacionalno idejo v tej dramatik sprejemali ali zavračali in kako se je njihov odnos do nje reflektiral v njihovih splošnih nazorih o lastnem nacionalnem in državnem položaju.

Avtor išče najprej predliterarna tla motiva Veronike Deseniške, ki je postal poglaviti motiv vsem obdelavam od ustnega izročila naprej. Zanimive in dragocene so njegove ugotovitve in ponovni premisleki o vzajemnih vplivih omenjenega motiva. Osvetlil je doslej premalo poznano sorodnost snovi o poslednjih Celjskih z bavarsko različico o Agnes Bernauer iz XV. stoletja, ki je doživela literarno obdelavo v obdobju nemškega viharništva ter s portugalsko Ines de Castro iz XIV. stoletja, prvič obdelano v renesančni epiki. Snovi o nesrečnicah Ines, Agnes in Veroniki so nastale iz podobnih političnih in družbenih struktur poznega srednjega veka. Motiv Veronike pa se je pri Slovencih pojavil

še sredi XIX. stoletja in se najglasneje uveljavil v prvi tretjini XX. stoletja, kar samo po sebi usmerja raziskovalca v iskanje iztočnic v družbenih spremembah. Tako je avtor literarno obravnavo dobro naslonil na situacijo, ko je meščanstvo rušilo absolutistični monarhistično-fevdalni sistem, ko se je posameznik potegoval za svoje pravice nasproti državi, za naravne pravice proti omejitvam, ki jih je vsilila oblast vladajočega fevdalnega reda. V tej situaciji je mogla biti Veronika le tragična junakinja, simbol osebne svobode in pravice, da človek živi po svoji človeški danosti. To naj bi utemeljevalo tudi njeno nedejavnost, pasivnost, nevključenost v dramatično dogajanje.

Ob motivu Veronike Deseniške opazuje avtor tudi drugi snovni kompleks, iz katerega se je razvil komični motiv Mlinarjevega Janeza, torej motiv o prelisčenem gospodarju, ki kaže zanimivo simbiozo ljudskega izročila z motiviko akcijskega in pustolovskega. Sorodna motiva sta rodila dve vrsti dramatike z različnima socialnima aspektoma. Glede na pomembnost, splošno kulturno odzivnost in dostopnost gradiva posveča avtor več pozornosti dramatiki iz prvega motiva.

V osrednjem pretresu slovenske dramatike o celjskih grofih in njenem gledališkem življenju zadene avtor na zanimivo vprašanje, ki bi od sociološke raziskave zahtevalo doslednejšo obravnavo. Odpira ga namreč že uvodna teza, da je bila ta dramatika v slovenski družbi mnogofunkcionalna in je kot taka izpolnjevala posebne repertoarne funkcije. Skupna je uravnano po političnih, splošnih posebej po narodnobudniških načelih. Dramska dela izpod peresa Župančiča, Novačana, Krefta so se zvrstila v prelomnih obdobjih slovenske družbe. Nazorske diference med njimi so se najizraziteje pokazale v nasprotju med idejo jugoslovanstva, ki so jo vcepljali Celjskim v monarhističnem obdobju po prvi svetovni vojni, in socialno idejo, v katero se je usmerila ob podpori modernega zgodovinarstva »realistična« drama. Družbeni in politični zaobrat v začetku tridesetih let spremlja hkratni zaobrat v slovenski dramatiki o Celjskih. Iz sočasne kritike je razvidno, da je v aktualizaciji mita prišlo do temeljne spremembe, da sta Župančičeva in Kreftova interpretacija motiva najizrazitejši znak različnih nazorskih stališč. To pomembno točko v razvoju slovenske književnosti razprava sicer dobro osvetljuje, vendar le znotraj

dramatike in še to le v zvezi z idejno interpretacijo motiva. Sociološki metodi, ki bi na tem mestu segla v širši kulturni prostor, bi se ponudila ugodna priložnost na novo osvetliti težnje, ki so prihajale v slovenski kulturni prostor in ga ravno v tem času odločilno preoblikovale.

Razprava prinaša tudi zgleden popis slovenskih dramskih del o celjskih grofih, navaja literaturo o tej dramatiki, glavna stališča slovenskega in nemškega zgodovinarstva in politike do izročila o tem zgodovinskem vladarskem rodu. Pretres sočasne in kasnejše, ob odrskih uprizoritvah nastale kritike, pa avtorju plodno služi za ugotavljanje dinamike v življenju dramatike od prve literarne obdelave iz leta 1817 do Rudolfovih iger izpred nekaj let. V genezi dramatike o celjskih grofih se tako v celoti nazorno odkriva spreminjanje mitskih znamenj skozi sto petdeset let.

Obsežno gradivo, ki ga je moral avtor upoštevati, in zoženo območje opazovanja je povzročilo, da preverja razprava predvsem ideološko in nazorsko stran te plodne slovenske dramatike. Zato v sklepnih ugotovitvah ne seže daleč čez dosedanje vednost literarne zgodovine. To je vidno tudi v premahnem upoštevanju estetskih načel, ki bi zanimivi preplet novih in tradicionalnih teženj, trenje med različnimi poetikama v slovenski dramatiki dvajsetih in tridesetih let, prikazala na tleh širšega kulturnega dogajanja in spreminjanja funkcije literature med obema vojnama. Pomembni premiki od Župančičeve Veronike h Kreftovemu Pravdaču je znak tiste dinamike v funkciji literature, ki izhaja iz zapletenejših idejnih in družbenih sklopov. Golo vzporejanje: svetovni nazor pisca — dramsko delo — kritika, publika pa do njih ne more prodreti. Razprava Bruna Hartmana prihaja do teh vprašanj in spodbuja k nadaljnjemu razmišljanju.

Nikolaj Jež
Ljubljana

Čas sinteze

Anton Ocvirk: *Literarna umetnina med zgodovino in teorijo. Prvi del: Razprave. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1978. 548 str.*

Publikacija prinaša večji izbor iz 45-letnega znanstvenega snovanja Antona Ocvirka

ka. Po knjigi *Evropski roman*, v kateri so objavljene avtorjeve izbrušene in tehtne uvodne študije k več znamenitim evropskim romanom (iz zbirke 100 romanov), je nova Ocvirkova knjiga drugi sintetični prikaz avtorjevih pogledov, tokrat na slovensko literaturo. Seveda pa v skladu z načeli primerjalne literarne vede Ocvirk stalno sooča slovensko literaturo z evropsko in opazuje njuno medsebojno prepletanje, a ne zaradi golega iskanja enostranskih vplivov Evrope na slovenske pisce, ampak zaradi ugotavljanja specifične podobe slovenskih različic splošneevropskih stilov (v tej knjigi gre pretežno za realizem).

Že naslov značilno nakazuje avtorjevo znanstveno prepričanje: gre za povezavo literarnozgodovinskih in literarnoteoretskih raziskav. V zaključenem pojasnilu h knjigi pravi: »Takšen je v resnici tudi moj znanstveni nazor, saj si ne morem misliti, da bi bile zgodovinske ekspertize res popolne brez idejnih in teoretičnih osnov, in tudi ne nasprotno, da bi nam kaj tehtnega lahko povedalo abstraktno sklepanje, če ni pripeto na resničnost literarnega dogajanja.« V knjigi objavljene Ocvirkove razprave (vseh je 5) izredno razvidno in dokumentirano govore predvsem o nastajanju in razvijanju realizma v slovenski literaturi druge polovice XIX. stoletja.

Knjigo uvaja avtorjeva disertacija Levstikov duševni obraz, ki je izšla v nepopolni podobi že 1933 v Levstikovem zborniku, avtor pa jo je dopolnil leta 1957 za izdajo, do katere takrat ni prišlo. Razprava temelji na obširnem gradivu in je pisana kot vse Ocvirkove razprave v mikavnem stilu. Ocvirk raziskuje in odkriva Levstikovo podobo največ kar iz Levstikovega lastnega literarnega dela. Spoznavamo pa tudi Levstika v njegovi raznoliki dejavnosti, v odnosih do ljudi, stvari in idej, v nenehnem življenjskem boju, v katerem je bil enkrat kovač, drugič kovani. Drugi vidik na spoznavanje Levstika nam Ocvirk podaja preko izjav Levstikovih sodobnikov in literarnih zgodovinarjev. Osrednja ideja, ki jo v sklopu razprave Ocvirk posebej poudarja, je teza o Levstikovi »paranoidni psihozi, o borbi med čustvenim in intelektualnim delom njegove osebnosti«.

Medtem ko skozi razpravo Ocvirk bolj zadržano ocenjuje Levstikovo literarno delo, pa prav v zadnjem stavku nenadoma pravi, da sodi le-to po pomenu takoj za Prešernovo. Tu pa le kaže pripomniti, da se Levstik umetniško sploh ne more kosati

npr. z Župančičem ali Cankarjem, presega ga pa tudi vrsta njegovih sodobnikov, npr. Jenko v poeziji, Jurčič v prozi ipd. Se pravi, da so Levstikove zasluge bolj časovno kulturnobojne kot nadčasovno literarne. Kot literarni ideolog je Levstik v svojem času pravzaprav slabo podpiral oziroma je celo zaviral realistično usmeritev naše literature. Če dodamo še Levstikovo jezikovno kvareče umetničenje v poznejših letih, s katerim je kvaril svoja in tuja (Jenko!) dela, pa uvidimo, da je treba Levstikovo sicer prizadevno početje motriti z nekoliko kritičnejšimi očmi. Nasploh pa Ocvirk svojo glavno tezo o Levstikovi osebnosti temeljito podpre in bralcem nazorno približa, celotna razprava pa je še danes zanimiva in sveža.

Druga razprava ima naslov *Prijateljeva literarnozgodovinska miselnost in generacijsko načelo*. Nastala je v zvezi z urejanjem najobsežnejšega Prijateljevega dela: *Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848-1895*. Ocvirk najprej očrta Prijateljovo literarnozgodovinsko miselnost, ki je temeljila na pozitivizmu, a se približala tudi intuitivizmu, zatem pa stopi s svojim sicer cenjenim profesorjem v polemiko o periodizaciji obdobja 1848—1895 (Prijatelj razdeli obdobje takole: 1848—1868 je staroslovensko, ločeno v dva enaka dela: 1848—1858 je obdobje tvornega konservatizma, 1858—1868 pa obdobje okorelega konservatizma — obdobje 1868—1895 pa je mladoslovensko, ločeno še na 1868—1881 kot obdobje romantičnega realizma in 1881—1895 kot obdobje poetičnega realizma). Priznati je treba, da so navsezadnje vse periodizacije dokaj negotova reč, vzeti jih je treba pač s pridržki, kot pripomoček, ne pa kot prinašanje dokončnih resnic. Vse predalčkanje se izkaže kot nasilno konstruiranje, tako tudi Prijateljeva generacijska razdelitev staroslovencev in mladoslovencev.

Razprava *Slovinci in realizem* je enako kot prejšnja povezana s Prijateljovo Slovensko kulturnopolitično in slovstveno zgodovino 1848—1895. Avtor spretno prepleta podatke o razvoju in značilnostih evropskega realizma z vprašanjem nastopa realizem pri nas. Z dokajšnjimi utemeljitvami zavrača postavljanje slovenskega realizma že v 50. ali 60. leta, saj ga ne more najti ne teoretično ne praktično niti pri Levstiku in njegovem razsvetljsko-psevdoklasicističnem literarnem nazoru niti pri Stritarjevem sentimentalizmu. O Levstiku pravi Ocvirk takole (str. 363): »Kar se tiče

proze, je priporočal svojim sodobnikom v Popotovanju od Litije do Čateža domače ljudsko izročilo in snovi iz slovenske preteklosti, se ogreval za davno mrtve goldsmithiade in šele v šestdesetih letih polagoma prišel do Gotthelfa. »O Stritarju pa na naslednji strani tole: »Stritar je odslej [po eseju o Prešernu v Kljasju 1866] dalje gnil svojo misel [sentimentalno romantično] neutrudno dalje in jo iz leta v leto celo stopnjeval: od Pesmi leta 1869, Zorina 1870 in vseh svojih teoretičnih sestavkov do poloma s svojo goldsmithiado Gospodom Mirolodskim leta 1876. Zato je bil huda ovira našemu literarnemu razvoju v realizem.«

Ocvirk je ob sklepu razprave zapisal Kersnikovo izjavo iz leta 1878 (»Naš čas ni več idealističen... na idealizem je prišel realizem«) in ji pridal nenavadno pomembnost. S to izjavo naj bi se namreč pričel realizem v slovenski literaturi. Mislim pa, da ena sama izjava ali tudi kak manifest le še ne zadostujeta za pričetek neke smeri. Potrebna je tudi utemeljitev v praksi, se pravi: pojaviti se morajo stvarni literarni teksti, ki jih upravičeno lahko uvrstimo v novo smer. In zdaj — kje so teksti, s katerimi naj začnemo slovenski realizem: ali naj gremo še k vajevcem (npr. Jenko: Jeprški učitelj — 1858, Erjavc: Avguštin Očepek — 1860) ali je treba upoštevati vsaj del Jurčiča (Ocvirk meni, da ne, saj utemeljno pravi, da se Jurčič tudi v Sosedovem sinu iz leta 1868 »ni mogel znebiti nasilne idealizacije sveta po načelih moralnega apriorizma, ki deli ljudi na dobre in slabe...«) ali pa počakati na Kersnika, a še tu, do kdaj. Tudi Kersnik se je dolgo ali kar vseskozi ogrinjal v »tančico idealizma«.

Nadaljnja Ocvirkova razprava v knjigi — Kersnikova pot v realizem — izhaja iz vprašanj prejšnje. Razprava je nastajala v zvezi z urejanjem Kersnikovega zbranega dela in bila objavljena v okviru opomb k prvi, drugi in tretji knjigi. Treba je reči, da je razvoj Kersnikovega pisanja od romantike v realizem v Ocvirkovi razpravi opisan podrobno in jasno: od romantike Rokovnjačev (zaključek Jurčičevega romana), romana Na Žerinjah, povesti Lutrski ljudje in Gospod Janez do prehoda v realizem pri Ciklamnu, nadaljnega učvrščanja realizma pri Agitatorju pa do obeh zaključnih bsedil: romana Rošlin in Vrjanko ter realistično najizrazitejšega dela Jara gospoda. S tem zadnjim romanom je Kersnik, pripominja Ocvirk na zaključku, vplival

kasneje na naš porajajoči se naturalizem. Pri usmerjanju Kersnika v realizem je primerno poudarjena vloga Franca Celestina in njegovega programskega spisa Naše obzorje (LZ 1883). Glede razvoja realizma pri Kersniku bi bila stvar tako dovolj razvidna: realizem se je pri našem avtorju torej izrazilo oblikoval v obdobju Ciklamna in Agitatorja, se pravi v letih 1883—1885. Datacija Prijatelja in drugih, ki upoštevajo predvsem letnico 1881 (začetek izhajanja LZ) kot mejnik za nastop poetičnega realizma je tako blizu tej, ki smo jo dobili pri Kersniku. Vendar se vprašamo, ali pomeni nastop realizma — pri posameznem avtorju že merilo za zamejevanje slovenskega realizma. Vzemimo, da imamo zelo določna merila za opredeljevanje količine romantičnega in realističnega v literarnih delih te dobe. Premik od romantike k realizmu bi lahko proglasili šele takrat, ko bi v delih dobe prevladale značilnosti realizma nad značilnostmi romantike, oziroma enostavneje, ko bi si razjasnili in dokazali, od kdaj je nastajalo več realističnih kot romantičnih del. Za to pa bi bilo potrebno temeljito, kar statistično šarjenje po obsežnem gradivu. In slednjič — ali bi bilo to vredno truda? Končno bi ugotovili, da so konec stoletja v slovenski literaturi nastajali dokaj pomešano drug ob drugem ali tudi drug v drugem — romantika in realizem, pa nato še naturalizem in nova romantika. In — ali ni bilo tako tudi v Evropi? V drugi polovici stoletja npr. v Franciji na področju proze gotovo prevladujeta realizem z naturalizmom, v poeziji pa delno še stara, predvsem pa nova romantika. Kako datirati zdaj stilska obdobja, ko pa smeri obstajajo sočasno?

Pa opustimo to razmišljanje, ki ne vodi v jasnost, in se ozrimo še k zadnji Ocvirkovi razpravi v knjigi: Slovenska moderna in evropski naturalizem. Tudi ta nas prijetno osvoji in obsežno pouči. Moram pa dodati, da nas naslov sprva spravlja v dvom in nejasnost: ali gre za to, kako je obdobje slovenske moderne sprejemalo evropski naturalizem, ali pa morda, kakšen odnos so imeli predstavniki slovenske moderne do evropskega naturalizma, ali še kaj drugega. No, ko preberemo, se vse pojasni. Gre predvsem za to, kako je naša publicistika v 80. in 90. letih posredovala v slovenskem tisku vesti o evropskem naturalizmu. Večina glasov je bila negativnih, nekateri kar pretirano, vzemimo npr. Stritarja. Rahlo uvidevnejši je bil Svetič, zakleto sovražen pa, razumljivo, A. Mahnič. Estesko idejne blokade so bile pri ve-

čini poročajočih tako močne, da so povzročile popolno odklanjanje in nerazumevanje naturalizma. Slovenska literarna srenja je bila torej obveščena o naturalizmu enostransko zavračajoče. Za šibek nastop domačega naturalizma v 90. letih (Govekar, Meško, Murnik) pa najbrž niso tako odločilni ti prestrašujoči glasovi o naturalistični Sodomi, kakor enostavno pomanjkanje ustreznih (velikomestnih) razmer, ki jih je naturalizem predvsem prikazoval. Ocvirk sklepa študijo z mislijo o sočasnem prodiranju vplivov naturalizma in nove romanlike v času nastopanja naše moderne v 90. letih,

Veljalo bi pohvalno omeniti tudi kompozicijo knjige, saj vsaka naslednja razprava temelji na prejšnji, jo dopolnjuje in razvija dalje. Knjiga je pravzaprav svojevrstna slovenska literarna zgodovina druge

polovice XIX. stoletja, osvetljena iz nekaterih problemskih zornih kotov.

Knjiga Literarna umetnina med zgodovino in teorijo je dragocena pridobitev za našo slavistično vedo in zasluži pozornost tako študentov slavistike in primerjalne književnosti kot vseh zanimajočih se za slovensko literarno in kulturno preteklost. Ocvirkova knjiga se nam kaže po problemski strani kot nova izpopolnjena stopnja v literarnozgodovinskem raziskovanju po Prijatelju. Po izrazni strani pa nas spominja na večje in očarljivo pisanje drugega Ocvirkovega znanstvenega učitelja Paula Hazarda. V njej najdemo ne le splet dejstev in dognanj, marveč tudi številne pobude za nadaljnje dinamično delovanje domače literarne vede.

Andrijan Lah
Ljubljana

Zapiski

K polemiki o sodobnem pouku slovenščine

Od dijakov koprške gimnazije, ki obiskujejo jezikovni krožek, smo prejeli pismo, ki so ga najprej poslali uredništvu Dela kot prispevek k polemiki med Radom Bordonom in Jožetom Toporiščem ter drugimi, ki se je odvijala na straneh sobotne priloge Dela 11., 18. in 26. novembra ter 9. decembra 1978 pod naslovom Beda našega jezika v šolski rabi. Delo dijakom pisma ni objavilo, ker je že pred njegovim prejemanjem polemiko zaključilo. Mnenje koprskih dijakov objavljamo kot prispevek uporabnikov slovenskih jezikovnih učbenikov, ki v polemiko na straneh Dela niso utegnili poseči. Nimamo pa namena, da bi s tem nadaljevali polemiko v našem časopisu.

Uredništvo

Spoštovano uredništvo!

Čeprav je bila v zadnji sobotni prilogi pripona, da končujete s polemiko, ki jo je sprožil tovariš Rado Bordon, vam pišemo, ker smo se že prej tako odločili. Polemiko smo namreč spremljali tudi učenci. Čutimo dolžnost, da povemo svoje mnenje. To je tudi naša pravica, saj gre za vprašanje je-

zikovnega pouka, ki se še najbolj tiče nas samih.

Smo srednješolska generacija, ki v osnovni šoli ni bila deležna jezikovnega pouka s pomočjo učbenikov Naš jezik Franceta Žagarja. Ne poznamo jih, zato ne moremo pisati o njih. Iz polemike pa je razvidno, da je avtor upošteval moderna jezikoslovna spoznanja, ki jih v domače jezikoslovje uvajajo slovenski lingvisti, med katerimi zlasti izstopa dr. Jože Toporišč. Razvidno je tudi, da gre za spopad med dvema gledanjima na jezik in jezikoslovje.

Strinjamo se s tov. Bordonom, ko govori o bedi našega jezika v šolski rabi (dodali bi, da ne gre za bedo le v šolah, temveč še marsikje), vendar vidimo vzroke za to drugje. Tov. Bordon sprašuje: »Ali res kaže uboge šolarčke posiljevati z nekakšnimi »znanstvenimi« novotarijami, skovankami in spakedrankami, ki morda (ali pa tudi ne) sodijo v znanstveno slovnico, nikakor pa ne v osnovnošolske učbenike, v katerih jih njihovi avtorji povrh vsega ne znajo niti preprosto, prepričljivo, in razumljivo razložiti? Ni čuda, da se je našim šolarjem, kakor mi zatrjujejo mnogi pedagoški delavci, prav materin jezik v zadnjih letih skorajda priskutil.« (Sobotna priloga Dela,

11/9-1978, str. 32). Odgovarjamo: Če se učencu v osnovni ali srednji šoli jezik pri- skuti, je to zaradi zastarelega pouka nor- mativne slovnice. Moderna jezikoslovna spoznanja, posredovana po ustreznih me- todičnih načelih, niso nikakršno »posilje- vanje« učencev. Koliko bolj zanimivo je odkrivanje materinega jezika (njegovih iz- raznih možnosti, različnih načinov upove- dovanja, bogastva pomenskih odtenkov besed, besednih zvez in povedi) s pomočjo Toporišičeve slovnice. Uzaveščanje jezi- kovne norme poteka mnogo bolj sponta- no. Pravi užitek je doživljati knjižni jezik v različnih funkcijskih zvrsteh, v različni oblikovanosti besedil, v njegovi pomenski večplastnosti. To ugotavljamo zlasti učenci pedagoškega usmerjenega izobraževanja, ki smo deležni precej več ur jezikovnega pouka kot učenci drugih srednjih šol. Da nas moderni pristop k jeziku privlači, lah- ko potrdimo tudi člani jezikovnega krož- ka. Tu se seznanjamo s sodobnimi jezi- koslovnimi smermi in s ponosom ugotavlja- mo, da stopajo naši jezikoslovci v korak z novostmi v svoji stroki.

Smo generacija, za katero je raba mater- nega jezika nekaj samoumevnega, kajti ra- stemo v svobodi. To pa ne pomeni, da se ne zavedamo, kako dolgo je trajal boj, da bi slovenski jezik postal enakopravni je- zik. Zavedamo se tudi, da v zamejstvu še traja, posebno tisti, ki živimo v bližini me- je. Prav zaradi tega boja nam je naš jezik toliko bolj dragocen — je naš veliki jezik. Smo generacija, ki ne čuti nobenih kom- pleksov narodne in jezikovne manj- nosti.

Hvaležni smo vsem, ki so ustvarili pogoje, v katerih se mladi čutimo samozavestni in enakovredni! Hvaležni smo učiteljem, po- sebno zgodovinarjem in slavistom, ki nam odkrivajo bogastvo zgodovine našega na- roda, njegovega kulturnega in umetniškega razvoja! Ni užitek le spoznavanje sodob- nega knjižnega jezika, temveč tudi spozna- nje jezika Bržinskih spomenikov, pa Tru- barjevega, Dalmatinovega, Vodnikovega, Linhartovega, Prešernovega, Trdinovega jezika...

Rastemo v svobodi, ko je raba materinega jezika nekaj samoumevnega, mnogo manj pa je samoumevna potreba po pisnem in govornem kultiviranju v zbornem jeziku (Koliko bednega je v govorjeni in pisani slovenščini v javni rabi!). Ne le zaradi na- rodne zavesti, ne le zaradi dolžnosti do ti- stih, ki so nam priborili svobodo, tudi za- radi zavezanosti naši samoupravni social- istični družbi mora vsakdo storiti vse, da

kultivira svoje izražanje v knjižnem je- ziku.

Na koncu bi radi povedali še tole: Termi- nologija, ki jo uporablja dr. Jože Topori- šič, nas niti malo ne vznemirja (sprijazniš se z izrazom preteklik kot npr. z izrazo- ma TOZD ali aksiom). Vznemirja pa nas način norčevanja iz Toporišičevega dela, karšnega si je v TV-žehniku privoščila ljubljanska televizija. Čeprav smo mladi, nismo slepi pristaši vsega, kar je moderno. Toda znanstveniku, kot je dr. Jože Topo- rišič, verjamemo. Ker na znanost gledamo dialektično, se nam zdi nesmiselno in na- zadnjaško odklanjanje njegovih spoznanj zaradi morebitnih pomanjkljivosti. Kdo pa je popoln?! Kakor on s svojim trdim de- lom samo nadaljuje in bogati dediščino svojih predhodnikov od Bohoriča do Poh- lina, Škrabca, Breznika, Ramovša, Bajca itd. (nikjer nismo zasledili, da bi jo zani- kal), tako bodo jutri (ali še danes) dopol- njevali njegova spoznanja njegovi učenci. Toda Toporišičevo delo bo v slovenskem jezikoslovju predstavljalo mejo med tradi- cionalnim in modernim. Razumeti in spre- jeti njegove poglede pomeni: gledati na jezik in jezikoslovje dialektično in struk- turalistično. Kdor ni prestopil te meje (za to lahko obstajajo utemeljeni razlogi, ki pa niso opravičilo), nima pravice razso- jati o nečem, česar ne pozna.

V imenu jezikovnega krožka
Gimnazije Koper
Irena Bratina
Nives Bogdan

Inštitut za makedonski jezik

V uspešnem, vendar še vedno trajajočem boju za uveljavljanje makedonskega jezi- ka igra pomembno vlogo tudi Inštitut za makedonski jezik »Krstе Misirkov« v Skopju. Razvil se je iz skromnega oddelka za makedonski jezik in literaturo pri Inšti- tutu za folkloro, štel je tedaj le dva stal- na sodelavca. Leta 1953 je dobil svoje se- danje ime: Inštitut za makedonski jezik in je najprej deloval v sestavi Filozofske fa- kultete v Skopju. Nato se je osamosvojil. Od 1976 pa skupaj s Filološko fakulteto tvori združeno organizacijo: Fakulteto za filološke znanosti v Skopju. Danes ima In- štitut pet oddelkov in več kot trideset stal- nih sodelavcev; kot zunanji sodelavci pa mu pomagajo domala vsi znanstveniki, ki se v Makedoniji ukvarjajo z vprašanji ma- kedonščine. Čeprav je moral in marsikje mora še danes orati ledino na področju znanstvenega preučevanja makedonskega jezika, se Inštitut lahko že postavi z neka-

terimi zavidanja vrednimi dosežki. Za največja nedvomno veljata prvi *Slovar makedonskega jezika*, ki je v treh knjigah izhajal od 1961 do 1966, ter *Pravopis makedonskega knjižnega jezika* (1970), dve temeljni deli sodobnega makedonskega jezika. Kot vreden prispevek leksikologiji je treba omeniti tudi *Odzadnji slovar makedonskega jezika*, delo Vladimira Miličiča (1967).

Med svoje naloge je Inštitut sprejel tudi objavljane starih rokopisov. Tako so v zbirki Stari teksti objavili že *Makedonski evangelij popa Jovana* (1954), *Vraneški apostol* (1956) in *Krninski damaskin* (1972).

Ker so se zavedali pomena ljudskega slovstva za zgodovino in razvoj jezika, so se v Inštitutu odločili za izdajanje posebne zbirke Makedonsko ljudsko slovstvo, v kateri so izšle naslednje knjige: *Ljudske pesmi iz Maleševa* (1959), *Ljudske pesmi iz Pirinske Makedonije* (1959) ter *Pregovori in uganke iz Struge in okolice* (1961).

Tretja zbirka, ki jo izdaja Inštitut, se imenuje Posebne izdaje in je namenjena monografijam in podobnim prispevkom svojih sodelavcev ali objavam in ponatiskom pomembnih del iz makedonske preteklosti. Do sedaj je izšlo že deset naslovov.

Od leta 1955 izdaja Inštitut tudi svojo revijo, *Makedonski jezik* (pred tem, že od 1950, je izhajal Bilten katedre za južnoslovanske jezike pri Filozofski fakulteti, ki velja za predhodnika te revije). V osemindvajsetih letih svojega izhajanja je Makedonski jezik postal vodilno glasilo svoje stroke in je objavil zelo bogato in pestro gradivo. Od 1977 izdajajo še drugo glasilo, revijo *Makedonistika*, namenjeno obširnejšim prispevkom in gradivu s področja makedonskega jezika v širšem pomenu besede.

Da bi vsaj nekoliko pokazali delo in prizadevanje Inštituta za makedonski jezik, naj navedemo nekaj načrtov posameznih oddelkov te ustanove.

Oddelek za leksikologijo in leksikografijo, ki ga vodi Todor Dimitrovski, ima za osnovno nalogo pripraviti razlagalni slovar makedonskega jezika. Pripravili so si že tri kartoteke: besed sodobnega jezika, besed ljudskega pripovedništva in besed ljudske poezije. Skupaj imajo na razpolago dva milijona listkov. Prvi rezultat njihovega dela je *Slovar makedonske ljudske poezije*, katerega prvi zvezek (črke A, B, V, G) je že v tisku.

Oddelek za sodobni makedonski jezik pod vodstvom Blagoja Korubina preučuje slovnico makedonskega jezika in to sinhrono in diahrono. Ob vrsti monografij, ki so jih njegovi sodelavci objavili v strokovnem tisku, je vsa pozornost oddelka posvečena slovarju sintakse makedonskega glagola. Do sedaj so že popisali vse glagole in jih grobo klasificirali po oblikoslovnih, besedotvornih in formalnih lastnostih.

Oddelek za dialektologijo makedonskega jezika na čelu z Božidarjem Vidoeskim se ukvarja s preučevanjem narečij v vsej Makedoniji. Izdati nameravajo *Makedonski dialektološki atlas*. Izšel naj bi v treh ali štirih zvezkih s 350 do 400 zemljevidi. Opravili so že prvo fazo dela: na osnovi dveh vprašalnikov, od katerih je eden vseboval 2.500 vprašanj, so anketirali okoli 250 naselij na ozemlju SR Makedonije, pa tudi mnoge kraje zunaj meja Jugoslavije. Sedaj urejajo gradivo in izdelujejo zemljevide.

Oddelek za onomastiko, vodi ga Trajko Stomatovski, trenutno pripravlja slovar imen naseljenih krajev v Makedoniji. Za osnovo imajo tri obsežne kartoteke: za sodobno mikrotoponomijo (200.000 enot), za sodobno antroponomijo (300.000 enot) ter za zgodovinsko onimijo za čas od XIII. stoletja (50.000 enot). Naslednja naloga, ki jih čaka, je priprava slovarja Makedonskih priimkov.

Oddelek za zgodovino makedonskega jezika pod vodstvom Radmile Ugrinove-Skalovske pripravlja slovar starocerkvenoslovanskih spomenikov makedonske provenience, skupaj kakih 35 spomenikov iz časa od XII. do XVIII. stoletja. Izšel je že poskusni zvezek s 112 gesli. Pripravljajo še fototipsko izdajo Radomirovega evangelija in Karpinskega apostola.

Za popolnejšo podobo dela Inštituta bi morali prikazati še druga področja delovanja te ustanove, vendar nam prostor tega ne dovoljuje. Omenimo samo izredno bogate znanstvene stike in sodelovanje z vsemi podobnimi ustanovami in institucijami doma in po svetu ter obširno raziskovalno in publicistično dejavnost vseh njenih sodelavcev. Za svoje delo in uspehe je Inštitut za makedonski jezik »Krstje Misirkov« dobil tudi eno najvišjih jugoslovanskih priznanj — 1975 so mu podelili nagrado Avnoja za dosežke na področju jezikoslovja (makedonistike).

Matej Rode
Gimnazija v Celju